

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSADİ KALKINMA VE ULUSLARARASI İKTİSAT ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKİYE-AB GÜMRÜK BİRLİĞİ ETKİLERİ:
2000Lİ YILLARDA TÜRKİYE-AB DIŞ TİCARETİNİN BELİRLEYİCİLERİ VE
GÜMRÜK BİRLİĞİ'NİN YAPISAL ETKİLERİNİN ANALİZİ

TOLGA KELEŞ
ÖĞRENCİ NO: 2501150264

DOÇ. DR. Emine TAHSİN

İSTANBUL - 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : TOLGA KELEŞ Numarası : 2501150264
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : İKTİSADİ GELİŞME VE ULUSLARARASI İKTİSAT Danışmanı : DOÇ. DR. EMİNE TAHSİN
Tez Savunma Tarihi : 30.07.2019 Saati : 11.00
Tez Başlığı : TÜRKİYE-AB GÜMRÜK BİRLİĞİ ETKİLERİ: 2000'Lİ YILLARDA TÜRKİYE-AB DIŞ TİCARETİNİN BELİRLEYİCİLERİ VE GÜMRÜK BİRLİĞİ'NİN YAPISAL ETKİLERİNİN ANALİZİ

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. DÜNDAR MURAT DEMİRÖZ		
2- DOÇ. DR. EMİNE TAHSİN		Kabul
3- DOÇ. DR. BÜLENT HOCA		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. BARIŞ KABLAMACI		Kabul
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ HASAN A. KARADUMAN		

ÖZ

TÜRKİYE-AB GÜMRÜK BİRLİĞİ ETKİLERİ: 2000'Lİ YILLARDA TÜRKİYE-AB DIŞ TİCARETİNİN BELİRLEYİCİLERİ VE GÜMRÜK BİRLİĞİ'NİN YAPISAL ETKİLERİNİN ANALİZİ

Tolga KELEŞ

Bu çalışmanın amacı Avrupa Birliği ile Türkiye arasındaki gümrük birliğinin Türkiye üzerindeki ekonomik, siyasi ve kurumsal etkilerinin analiz edilmesidir. Gümrük birlikleri üzerine yapılan çalışmalarda gümrük birliklerinin taraflar adına değişimler yarattığı saptamasında bulunmaktadır. Bu yaklaşımlardan yola çıkarak yürürlükte olan gümrük birliğinin Türkiye için 20 yıllık süreçte meydana getirdiği yapısal değişimlerin kazanç-kayıp ekseninde değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Çalışmada yapısal değişimlerin Türkiye üzerindeki etkilerinin incelenmesi için SWOT analizi kullanılmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde ekonomik entegrasyon aşamaları ve gümrük birliklerinin etkilerinin neler olduğu; ikinci bölümünde Avrupa Birliği ve Türkiye arasındaki ekonomik, siyasi ve kurumsal ilişkiler analiz edilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ilk iki bölümde aktarılan bilgiler ışığında gümrük birliğinin Türkiye üzerindeki etkileri analiz edilmiştir.

Çalışmada Türkiye-Avrupa Birliği ortaklık ilişkisinde gümrük birliğinin önemli bir rol oynadığı ve iki taraf arasındaki ilişkilerin geleceğinin şekillenmesinde gümrük birliğinin önemli bir faktör olmaya devam edeceği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Gümrük Birliği, Avrupa Birliği ve Türkiye, Dış Ticaret, Ekonomik Entegrasyon, SWOT Analiz*

ABSTRACT

EFFECTS OF CUSTOM UNION BETWEEN TURKEY AND EUROPEAN UNION: ANALYSIS OF CUSTOM UNION'S STRUCTURAL EFFECTS AND DETERMINANT OF TURKEY-EU's FOREIGN TRADE

Tolga KELEŞ

This study aims to analyze economic, political and institutional effects on Turkey of custom union which was founded between Turkey and EU. Studies concerned with the custom unions determined that custom unions can bring out structural changes in contracting parties of custom union. Based on these approaches, this study was work to evaluate changes with custom union in Turkey gaining-losing axis in last 20 years. In this study SWOT analysis method was applied for understanding of structural changes with custom union effects in Turkey.

In the first part of study, stages of economic integration and its effects has been defined and analyzed. In the second part of study given economic, politic and institutional relations between EU and Turkey has been outlined. In the third part of the study effects of custom union on Turkey has been analyzed in the light of first and second part's sections.

In conclusion, custom union has important role in relations between Turkey and EU and it can continue its role within shaping future of relations

Key words: *Custom Union, European Union and Turkey, Economic Integration, Foreign Trade, SWOT analyze*

İÇİNDEKİLER

ÖZ	III
ABSTRACT	IV
ŞEKİLLER LİSTESİ	VIII
GRAFİK LİSTESİ	IX
KISALTMALAR LİSTESİ	X

GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM: EKONOMİK ENTEGRASYONLAR VE GÜMRÜK BİRLİĞİ

1- Ekonomik Entegrasyon Tarihi, Tanımı ve Aşamaları	3
1.1 Ekonomik Entegrasyonun Tanımı	3
1.2 Ekonomik Entegrasyon Aşamaları	5
1.2.1 Tercihli Ticaret Antlaşmaları	6
1.2.2 Serbest Ticaret Anlaşmaları	7
1.2.3 Gümrük Birlikleri	7
1.2.4 Ortak Pazar	8
1.2.5 Ekonomik Birlik	8
1.2.6 Tam Ekonomik Birlik	9
1.3 Gümrük Birliği Teorileri ve Etkileri	9
1.3.1 Gümrük Birliği Teorisi	10
1.3.2 Gümrük Birliği'nin Etkileri	10
1.3.2.1 Statik Etkiler	11
1.3.2.1.1 Üretim Etkisi	11
1.3.2.1.2 Tüketim etkisi	12
1.3.2.1.3 Dış Ticaret Hadlerine Etkisi	13
1.3.2.1.4 Endüstri İçi Ticaret	14
1.3.2.1.5 Kamu Gelirleri Etkisi	14
1.3.2.2 Gümrük Birliği'nin Dinamik Etkileri	15
1.3.2.2.1 Ölçek Ekonomileri Etkisi	15
1.3.2.2.2 Dışsal Ekonomilere Etkisi	15
1.3.2.2.3 Rekabet Etkisi	16
1.3.2.2.4 Teknolojik Gelişme Etkisi	16
1.3.2.2.5 Yatırım Etkisi	17

İKİNCİ BÖLÜM: AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

2 Avrupa Birliği - Türkiye İlişkilerinin Tarihçesi	18
2.1 Avrupa Birliği Tarihi ve Gelişimi	18
2.2 Türkiye ve Avrupa Birliği İlişkileri	20
2.2.1 Hazırlık Dönemi	21
2.2.2 Geçiş Dönemi ve Katma Protokol	21

2.2.2.1 Geçiş Döneminde AB-Türkiye İlişkileri	22
2.2.2.1.1 Ekonomik-Ticari İlişkilerde Gelişmeler	22
2.2.2.1.2 Türkiye'nin AB'ye Tam Üyelik Başvurusu	23
2.2.3 Son Dönem	23
2.2.3.1 GB Süreci Kararları	24
2.2.3.2 1/95 sayılı OKK Kapsamında Uygulamalar	25
2.2.3.2.1 Topluluk Ticaret Politikasına ve STA'lara Uyum	26
2.2.3.2.2 Rekabet Politikası ve Fikri Mülkiyet Hukukuna Uyum	26
2.2.3.2.3 Topluluk Gümrük Mevzuatına Uyum	27
2.2.3.3 Gümrük Birliği Sürecinde Türkiye'de Kurulan Kurumlar	27
2.2.3.3.1 Ortaklık Konseyi	27
2.2.3.3.2 Ortaklık Komitesi	28
2.2.3.3.3 Gümrük Birliği Ortak Komitesi	28
2.2.3.3.4 Karma Parlamento Komisyonu	28
2.2.3.3.5 Gümrük İşbirliği Komitesi	29
2.3 Tarafların Gümrük Birliği'nden Beklentileri ve Amaçları	29
2.3.1 AB için Türkiye ile GB Kurmanın Önemi	30
2.3.2 Türkiye için AB ile GB Oluşturmanın Önemi	30
2.4 GB ve Türkiye'nin AB'ye Tam Üyelik Başvuru Süreci	31
2.4.1 Tam Üyelik Sürecinde AB ile Türkiye Müzakereleri	32
2.4.2 Müzakerelerin Son durumu	32
2.5 Gümrük Birliği'nin Güncellenmesi Gündemi	33

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: GÜMRÜK BİRLİĞİ ETKİLERİ ANALİZİ

3 Gümrük Birliği'nin Türkiye'ye Etkileri ve SWOT Analizi	35
3.1 SWOT Analiz Yöntemi	35
3.2 SWOT Analiz Yöntemini Kullanan Çalışmalar	36
3.3 Gümrük Birliği'nin Etkileri SWOT Analizi	38
3.4 Güçlü Yönler	41
3.4.1 Dış Ticarete Gelişmeler	42
3.4.1.1 Ticaret Artırıcı Üretim Etkisi	42
3.4.1.2 Tüketim Etkisi	50
3.4.1.3 Sektörel Dinamiklere Etkiler	52
3.4.1.4 Kamu Gelirleri Etkisi	56
3.4.2 Dinamik Etkiler ve Yapısal Değişimler	58
3.4.2.1 Üretimde Rekabet ve Kalitenin Artması	58
3.4.2.2 Teknolojik Gelişmeye Etkisi	59
3.4.2.3 Yatırımların Özendirilmesi ve Doğrudan Yabancı Yatırımların Artması	62
3.4.3 Kurumsal İşbirliği	66
3.4.3.1 Ticarete AB ile Hukuki ve Mevzuat Uyumu	66
3.4.3.2 Mali Yardımlar	68
3.5 Zayıf Yönler	72
3.5.1 GB'nin Eksik Yönleri	73
3.5.1.1 Karar Alma Mekanizmasında Türkiye'nin Yer Almaması	73
3.5.1.2 İhtilaf Çözüm Merkezi Bulunmaması	74
3.5.2 GB İşleyişinde Karşılaşılan Sorunlar	75

3.5.2.1 Üçüncü Ülkelerle Yapılan STA'lara Uyma Zorunluluğu	75
3.5.2.2 Vize Sorunu	79
3.5.2.3 Transport Kotası	80
3.5.3 Yetersiz Alanlar	81
3.5.3.1 Malların Serbest Dolaşımında Problemler	81
3.5.3.2 Hizmet Sektörü ve İşlenmemiş Tarım Ürünlerinin GB Kapsamında Olmaması	82
3.5.3.3 Ticaret Sapması Etki	83
3.5.3.4 Dış Ticaret Hadleri	86
3.6 Fırsatlar	88
3.6.1 Türkiye'nin Tam Üyelik Süreci	88
3.6.2 Gümrük Birliği Güncellenmesi	89
3.7 Tehditler	91
3.7.1 AB Üyelik Sürecinin Sektöre Uğraması	91
3.7.2 AB Genişlemesi	92
3.7.3 Kıbrıs Sorunu	93

SONUÇ 95

KAYNAKÇA 100

ŞEKİLLER LİSTESİ

Tablo 1: Ekonomik Entegrasyonlar ve Özellikleri	6
Tablo 2: AB- Türkiye Tam Üyelik Süreci- Müzakere Fasıllarında Son Durum.....	33
Tablo 3: Gümrük Birliği SWOT Analiz Başlıkları.....	40
Tablo 4: GB Öncesi Dönem Türkiye-AB Mali İşbirliği(1964-1995)(Milyon ECU).....	69
Tablo 5: GB Süreci(1996-2000) Mali Yardımlar	70
Tablo 6: Adaylık Öncesi Türkiye-AB Mali İşbirliği(2002-2006)(Milyon Euro)	70
Tablo 7: Katılım Öncesi Dönem Türkiye-AB Mali İşbirliği IPA-I(2007-2013)	71
Tablo 8: AB ve Türkiye Üçüncü Ülkeler ile Kurduğu STA'ların Tarihleri.....	77
Tablo 9: Türkiye'nin STA Ülkeleri ile Dış Ticaret Dengesi (Bin Dolar)	78

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 1: Türkiye'nin Dünya ile Dış Ticaret Dengesi (1993-2017) (Milyon \$).....	43
Grafik 2: Türkiye'nin İhracatı, İthalatı Karşılama Oranı(1993-2017)(%).....	44
Grafik 3: AB-Türkiye arasında Toplam Dış Ticaret (1964-2016)(Milyon Dolar)	45
Grafik 4: Türkiye'nin AB ile İhracatı, İthalatı Karşılama Oranı (1993-2017)	46
Grafik 5: Türkiye'nin AB ve AB Dışı Ülkelere İhracat Oranları(%) (1993-2017)	47
Grafik 6: Türkiye AB ve AB Dışı Ülkelere İthalat Oranları(%) (1993-2017)	47
Grafik 7: Türkiye'nin AB Dış Ticaretinde Payı (1957-2014)(%)	48
Grafik 8: GB sonrası AB Dış Ticaretinde Türkiye'nin Payı (1995-2014)(%)	49
Grafik 9: Türkiye'nin Ülkelere göre Ticaret Hacmi (2001-2018)(Milyon Dolar)	49
Grafik 10: Türkiye'nin AB(27) ile Mal Gruplarına göre İhracatı(%)	51
Grafik 11: Türkiye'nin AB(27)'den yaptığı Mal Grubuna göre İthalat(%).....	52
Grafik 12: Türkiye'nin AB'ye Ürünlere göre İhracatı(1989-2015)(Milyon Dolar)	54
Grafik 13: Türkiye'nin AB'ye Ürünlere göre İhracatı (1989-2015)(%)	55
Grafik 14: Türkiye'nin AB'den Ürün İthalatı(1996 ve 2016) (%).....	56
Grafik 15: Gümrük Vergilerinin Toplam Vergi İçerisindeki Oranı(1965-2016)(%)	57
Grafik 16: Türkiye'nin İhracatın Teknolojik Mal Sınıflandırmasına(REV.3) göre Dağılımı(%).....	60
Grafik 17: Türkiye'de İthalatın Teknolojik Mal Sınıflandırmasına(REV.3) göre Dağılımı(%).....	60
Grafik 18: Türkiye'nin Teknolojik Mal Sınıflandırmasına göre AB'ye İhracatı (2008-2013) (%).....	61
Grafik 19: Türkiye'nin Teknolojik Mal Sınıflandırmasına göre AB'den İthalatı (2008-2013)(%)	62
Grafik 20: Türkiye'ye giren Doğrudan Yabancı Yatırımlar (Milyon Dolar) ve GSYH'ye oranı(%)..	63
Grafik 21: AB(27) Ülkelerinden Türkiye'ye DYY Akışı (Milyon Dolar)	64
Grafik 22: Türkiye'ye Gelen DYY'nin Coğrafi Dağılımı(1980-2017)(%).....	64
Grafik 23: Türkiye'ye Gelen Doğrudan Yabancı Yatırımların Sektörel Oranları	65
Grafik 24: Türkiye'nin Bölgelere göre İhracatı (1995-2016)(%).....	84
Grafik 25: Türkiye'nin Bölgelere göre İthalatı(1995-2014) (%).....	85
Grafik 26: Türkiye'nin Dış Ticaret Endeksleri (1980-2016)	87
Grafik 27: Türkiye'nin Dış Ticaret Haddi Endeksi(1980-2016)	87

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	:Avrupa Birliği
ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
AK	:Avrupa Komisyonu
AKÇT	:Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
AP	:Avrupa Parlamentosu
APEC	:Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği
AR-GE	:Araştırma Geliştirme
ASEAN	:Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği
AT	:Avrupa Topluluğu
BM	:Birleşmiş Milletler
CE	:Avrupa'ya Uygunluk
COMECON	:Ekonomik Yardımlaşma Konseyi
DB	:Dünya Bankası
DTÖ	:Dünya Ticaret Örgütü
DYY	:Doğrudan Yabancı Yatırımlar
ECU	:Avrupa Para Birimi
EE	:Ekonomik Entegrasyon
EET	:Ekonomik Entegrasyon Teorisi
EFTA	:Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi
EİT	:Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
EURATOM	:Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
GATT	:Genel Ticaret ve Tarifeler Anlaşması
GB	:Gümrük Birliği
GBT	:Gümrük Birliği Teorisi
GKRY	:Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
GSMH	:Gayri Safi Milli Hasıla

GSYİH	:Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GTS	:Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi
IMF	:Uluslararası Para Fonu
IPA	:Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı
ISPA	:Katılım Öncesi Yapısal Politikalar Aracı
İİT	:İslam İşbirligi Teşkilatı
İKV	:İktisadi Kalkınma Vakfı
İZTO	:İzmit Ticaret Odası
KEİ	:Karadeniz İşbirliği Örgütü
KİT	:Karadeniz İşbirliği Teşkilatı
KKTC	:Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
MDAÜ	:Merkez Doğu Avrupa Ülkeleri
MENA	:Orta Doğu ve Kuzey Afrika
MERCOSUR	:Güney Amerika Ortak Pazarı
NAFTA	:Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması
NATO	:Kuzey Atlantik Paktı Teşkilatı
OKK	:Ortaklık Konseyi Kararı
OPEC	:Petrol İhraç Eden Ülkeler Birliği
OECD	:Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
OGT	:Ortak Gümrük Tarifesi
OTP	:Ortak Ticaret Politikası
PHARE	:Polonya ve Macaristan Ekonomisinin Yeniden Yapılandırılması için Eylem Programı
SBB	:Stratejik Bütçe Başkanlığı
SAPARD	:Tarımsal ve Kırsal Gelişim için Özel Katılım Programı
TL	:Türk Lirası
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği

TBMM	:Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCMB	:Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TGİ	:Türk Gümrük İdaresi
TÜİK	:Türkiye İstatistik Kurumu
TÜSİAD	:Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
UNCTAD	:Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı

GİRİŞ

Gümrük birliği, anlaşmaya taraf ülkelerin aralarında gerçekleştirdikleri ticaretle her türlü tarife ve eşdeğer verginin ortadan kaldırılarak serbestliğin sağlandığı ve anlaşmaya taraf olan ülkelerin, üçüncü ülkelere gelen ithalata yönelik olarak da aynı tarife oranlarını ve aynı ticaret politikasını uyguladıkları ekonomik entegrasyon modelidir.(Dış İşleri Bakanlığı-Türkiye-AB Gümrük Birliği, 2018) Ekonomik entegrasyonlar modellerini inceleyen çalışmalarda sınıflandırma olarak gümrük birliği; üçüncü ülkelere yönelik olarak eşit ticaret politikaları benimsenmesinden dolayı, serbest ticaret anlaşmalarına göre daha geniş kapsamlı, fakat üretim faktörlerinin tamamıyla serbest dolaşımı kapsamamasından dolayı ortak pazara göre daha dar kapsamlı bir entegrasyon modelidir.(Seyidoğlu, 2007:204)

1996 yılında Avrupa Birliği ve Türkiye arasında yürürlüğe giren gümrük birliği, 1959 yılında başlayan ortaklık ilişkisinin mihenk taşlarından birini oluşturmaktadır. 1959 yılında Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na tam üyeliği amacı ile başvurusuyla başlayan bu ilişkide, Gümrük Birliği; iki taraf arasında ticari entegrasyonun sağlanmasında son adım olarak görülmektedir.(Seyidoğlu, 2007: 221)

Bu çalışma Türkiye-Avrupa Birliği arasındaki gümrük birliğinin yürürlüğe girmesinin üzerinden geçen 20 yılda Türkiye üzerindeki etkilerini ve gerçekleşen yapısal değişimlerin sonuçlarını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla gümrük birliğinin yürürlüğe girmesinin öncesi ve sonrası Türkiye'nin toplamda ve AB ile arasındaki dış ticaret rakamları ve oranları, bunun yanında siyasi ve kurumsal değişimler gözlemlenmiştir. Bu değişimlerin güçlü ve zayıf yönleri analiz edilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca, Türkiye'nin gümrük birliği kapsamında AB ile ilişkilerinde elde edebileceği fırsatlar ve karşısına tehdit oluşturabilecek olguların neler olabileceği irdelenmiştir.

Çalışmada gümrük birliğinin, ekonomik entegrasyonlar içerisindeki yeri, teorik temelleri, AB ile Türkiye arasındaki ilişkinin içeriği aktarılmakta ve bu bilgiler ışığında AB-Türkiye arasında yürürlüğe giren gümrük birliğinin Türkiye'ye kattığı kazanımları ve yol açtığı olumsuz sonuçların analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Bu çerçevede, çalışmanın birinci bölümünde ekonomik entegrasyonların aşamaları incelenmektedir. Buna göre gümrük birliğinin teorik altyapısı ve olası ekonomik etkileri anlatılmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise AB-Türkiye ilişkisinin tarihçesi aktarılmaktadır. Bu süreçte AB-Türkiye ilişkilerinde yaşanan siyasi ve ekonomik gelişmelerden bahsedilmiştir. Böylece gümrük birliği sürecinin daha iyi anlaşılması hedeflenmiştir.

AB-Türkiye arasında gümrük birliği yürürlüğe girmesiyle birlikte sürecin etkilerinin iktisadi, siyasi, sosyal alanlara nasıl yansıdığı konusunda birçok çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmaların sonucunda gümrük birliği etkilerinin Türkiye'ye olumlu ya da olumsuz olarak yansıdığına dair tartışmalar gündeme gelmiştir. Bu tartışmalar sürecin etkilerinin Türkiye'nin lehine mi yoksa aleyhine mi sonuçlandığı konusunda yoğunlaşmıştır. Bu nedenle üçüncü bölümde; gümrük birliğinin Türkiye üzerinde ortaya çıkan yapısal etkileri ve bu etkilerin yarattığı değişimler analiz edilmiştir. Analiz kapsamında birinci ve ikinci bölümde aktarılan bilgilerden yola çıkılmıştır. Gümrük birliğinin Türkiye üzerindeki etkileri, sürecin çeşitli açılardan değerlendirilmesi amacı ile SWOT(Güçlü,Zayıf,Fırsat,Tehdit) analiz yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz kapsamında, süreç içinde yaşanan gelişmeler ekonomik, siyasal ve kurumsal açıdan ele alınmış ve Türkiye açısından yarattığı sonuçlar değerlendirilmiştir. Buradan hareketle gümrük birliğinin getirdiği değişimlerin neler olduğu ve bu değişimlerin kazanç ve eksikliklerinin ne olduğu ekseninde değerlendirilme yapılmıştır. Bununla beraber, gelinen süreç sonrasında, gelecek adına Türkiye için fırsat ve tehdit olarak görünen gelişmelerden bahsedilmiştir.

Sonuç bölümünde ise çalışmada elde edilen bulgular değerlendirilmiştir. Gümrük birliğinin Türkiye'nin toplam ve AB ile olan dış ticaretindeki değişimlere ve Avrupa Birliği ile arasında siyasi, sosyal ve kurumsal olarak meydana getirdiği etkilerin neden ve sonuçlarından bahsedilmiş ve gümrük birliği gelişmeleri sonrası dönem için Türkiye'nin uygulamasında ortaya çıkabilecek fırsat ve tehditlere karşı uygulanabilecek politika ve önerilere yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM: EKONOMİK ENTEGRASYONLAR VE GÜMRÜK BİRLİĞİ

1- Ekonomik Entegrasyon Tarihi, Tanımı ve Aşamaları

Ekonomik entegrasyonlar, iktisat literatüründe uzun bir süre kuramsal düzeyde tartışılmıştır. Teorik olarak fikirler ortaya çıkmasına rağmen kurumsal alanda uygulamalar İkinci Dünya Savaşı sonrasında görülmüştür. Uluslararası entegrasyon stratejisi, II. Dünya Savaşı sonrasında ülkelerin yaşadığı iktisadi ve siyasi yıkım nedeniyle ülkelerin ekonomik yapılanması için tercih edilen faktörlerden biri haline gelmiştir.(Erlat,1980:72) Bu dönemde kurulan Dünya Ticaret Örgütü(WTO), Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT), (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü(OECD), Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi uluslararası iktisadi kuruluşlar entegrasyonların uygulamaya geçiş aşamasının en önemli örnek kurumlarını oluşturmuşlardır.(Karluk, 1998:420) Günümüzde ise Avrupa Birliği, ekonomik entegrasyon aşamalarını belirli bir seviyeye ulaşması nedeniyle önemli bir örnek olarak görülmektedir.(Seyidoğlu,2007: 219)

1.1 Ekonomik Entegrasyonun Tanımı

Ekonomik entegrasyon terimi ilk kez 1933 yılında ticaret istatistikleri hakkında yayımlanan kitap içerisinde iktisadi terimler arasında kullanılmıştır.(Kırdar, 2005:2) Ekonomik entegrasyon hakkında Adam Smith, David Ricardo gibi klasik iktisatçıların, serbest ticaretin rekabeti özendirip kaynak dağılımına katkıda bulunacağı hususundaki ekonomik entegrasyonun gerekliliğini belirten görüşleri pek çok iktisatçının görüşünü etkileyen bir temele sahiptir.(Dura ve Atik, 2007:9) Ancak daha sonra ekonomik entegrasyon teorileri üzerine yapılan çalışmalarda, kavramın içeriği hakkında görüş birliğine varılamadığı görülmektedir. Tinbergen(1945) ekonomik entegrasyon kavramını birleşme, bütünleşme, dayanışma, işbirliği gibi anlamları içerecek şekilde tanımlamıştır.(Tinbergen, 1954:18'tan aktaran Emine Tahsin 2007:6) Kindleberger ise ekonomik entegrasyonu “üretim faktörleri fiyatlarının eşit bir hale getirilmesi” olarak tanımlamaktadır.(Kindleberger'den aktaran Kılıç, 2002:6) Lipsey'in entegrasyon tanımı da entegrasyonların entegrasyona taraf olan ülkelerin çıkarlarına göre şekillenmesini açıklamaktadır. Lipsey, tek bir tanımın doğru olmayacağını söylemektedir ve piyasa ekonomisinin hakim olduğu ülkelerde ticaret ve faktör

bütünleşmesinin, İngiltere ve Fransa gibi karma ekonomilerde politika entegrasyonunun, sosyalist ekonomiler arasındaki entegrasyon kavramında da politik entegrasyonunun esas olması gerektiğini savunmuştur.(Lipsey'den aktaran Ertürk, 1998: 6)

Robson,(1998) tanımlamasında ekonomik entegrasyonu, kaynakların bölgeler arasında en etkin biçimde kullanılması, bu duruma ulaşmak için ise üretim faktörlerinin ve malların serbest dolaşımının sağlanması, bütünleşmeye giden ekonomiler arasında farklılıkların kaldırılmasıdır ifadeleriyle açıklamıştır.(Robson,1998: 6'tan aktaran Tahsin 2007:9) El-Agraa (1985) ekonomik entegrasyonu ülkeler arasındaki ayrımcı ticaret araçlarının kaldırılması ve belli bir koordinasyonun sağlanması olarak görmektedir.(El-Agraa, 1985:1'tan aktaran Tahsin 2007:10) Manisalı (1972) entegrasyonu ulusal ekonomilerin birleşmesi şeklinde özetlemektedir. Bununla birlikte, Manisalı'ya göre belirli bir aşamadan sonra ekonomik ve politik entegrasyonlar birbirlerinin ayrılmaz parçası olmaktadır. Ekonomik entegrasyon hareketlerinin sadece ekonomik değil, politik ve kültürel yönleri de vardır. Uygulamalarda da sadece ekonomik etkenler değil, politik ve kültürel etkenler de etkili olmaktadır.(Manisalı,1971:5) Ekonomik entegrasyon kavramını ilk kez sistematik şekilde ele alan iktisatçı ise Balassa'dır. Balassa ekonomik entegrasyonu değişik ülke ekonomileri içinde yer alan ekonomik birimler arasındaki her türlü ayrımcılığın kaldırılması süreci olarak tanımlar.(Balassa, 1961 :1 aktaran Tahsin 2007:32) Balassa; entegrasyonu, aşamaları ile birlikte tanımlamıştır. Ticaretin engelleyen unsurların kaldırılmasını ticaret birliği, üretim faktörlerinin(emek, sermaye, hammadde, girişim) hareketlerinin serbestleştirilmesini faktör birliği tarafların ekonomi politikalarını uyumlaştırmasını politika birliği ve tüm bu entegrasyonların birleşmesi sonucunu ise tam birlik olarak ayırt etmiş ve tanımlamıştır.(Balassa, 1973:1 aktaran Tahsin 2007:32)

Bütün bu bilgiler ışığında en genel anlamda; ekonomik entegrasyon, tarafların aralarındaki ekonomik, ticari veya siyasi amaçlarla ilişkilerini ve işbirliklerini artırabilmek için çoğunlukla birbirleriyle benzer coğrafi bölgelerde bulunan, gelişmişlik düzeyleri yakın ve birbiriyle tarihi ve siyasi geçmişi bulunan taraflarla oluşturdukları birleşmeler şeklinde açıklanabilmektedir.(Karluk, 2002: 240) Ekonomik entegrasyonun en temel fonksiyonu, mal ve hizmet hareketlerinin serbestleştirilerek uluslararası ticaretin önündeki engellerin kaldırılması yoluyla ortak bir pazar oluşturulmasıdır. İktisatçılar tarafından ekonomik entegrasyonun tanımlanmasında farklı açıklamalar olsa da, üç noktada görüş birliği sağlanmıştır. Buna göre(Yıldız, 2005:1):

- a) Taraflar arasındaki iş bölümü ekonomik entegrasyonun temelinde yer alır
- b) Entegrasyonun biçimi ilerledikçe malların, hizmetlerin ve üretim faktörlerinin serbest dolaşımının artması öngörülmektedir.
- c) Ekonomik entegrasyonlar içerisinde, mal ve hizmetler ile üretim faktörlerinin kaynağı ve gideceği yere göre ayrıcalıklı olmaması konusu yer almaktadır.

1.2 Ekonomik Entegrasyon Aşamaları

Ekonomik entegrasyon süreci kapsam bakımından farklı aşamalara sahiptir. Entegrasyon aşamaları, kapsam olarak içerdikleri özellikler artacak bir yapıda incelenmektedir. Ancak ekonomik entegrasyonları gerçekleştiren ülkelerin bu sıralamaya göre hareket etmeleri gibi bir zorunlulukları yoktur.(Dura ve Atik, 2007: 8) Entegrasyon kuran taraflar, farklı zamanlarda farklı aşamalardan geçebilir ve farklı koşullarda ilerleme gösterebilmektedir.(Ertürk, 1998:7) Ekonomik entegrasyon hareketleri, birleşmenin derecesine göre (Bayraktutan ve Bayraktar, 2004:2);

- A) Tercihli Ticaret Antlaşmaları,
- B) Serbest Ticaret Bölgesi,
- C) Gümrük Birliği,
- D) Ortak Pazar,
- E) Ekonomik Birlik,
- F) Tam Ekonomik Birlik, olarak sıralanmaktadır.

Ekonomik entegrasyon aşamaları belirlenirken tercihli ticaret anlaşmalarını bir ekonomik entegrasyon modeli olarak kabul etmeyen iktisatçılar bulunmaktadır. Benzer şekilde ekonomik birlik ve tam ekonomik birlik aşamalarını tek bir aşamada, ekonomik birlik adı altında ele alan iktisatçılar bulunmaktadır.(Karluk, 2002:231)

Aşağıdaki tabloda ekonomik entegrasyon türlerinin kapsam olarak birbirinden farkları ve ortak yönleri gösterilmektedir.

Tablo 1: Ekonomik Entegrasyonlar ve Özellikleri

Ekonomik Entegrasyon Şekilleri	Üyeler Arası Serbest Ticaret	Ortak Gümrük Tarifesi	Üretim Faktörlerinin Serbest Dolaşımı	Ortak Para Birimi	Ekonomi Politikalarında Uyum Yok
Serbest Ticaret Bölgesi	Var	Yok	Yok	Yok	Yok
Gümrük Birliği	Var	Var	Yok	Yok	Yok
Ortak Pazar	Var	Var	Var	Yok	Yok
Ekonomik Birlik	Var	Var	Var	Var	Yok
Tam Ekonomik Birlik	Var	Var	Var	Var	Var

Kaynak : Dura ve Atik, 2007: 8-9

1.2.1 Tercihli Ticaret Anlaşmaları

Tercihli Ticaret Anlaşmaları, en dar kapsamlı ekonomik entegrasyon şekli olarak tanımlanmaktadır. Tercihli Ticaret Anlaşması'nın yapısına göre anlaşmaya üye olan taraflar, ticaret hacmini arttırmak ve ticarete engel uygulamaları en aza indirmek gibi amaçlarla tek yanlı ya da karşılıklı olarak belirli mallar üzerindeki gümrük tarifelerini indirirler veya karşılıklı olarak kaldırırılar.(Seyidoğlu, 2007: 205) Tercihli ticaret anlaşmalarında anlaşmaya üye tarafların üçüncü taraflara karşı Ortak Gümrük Tarifesi(OGT) uygulamaları gibi bir zorunluluk yoktur. Böylece üye ülkeler üçüncü ülkelere karşı çıkarları doğrultusunda tarifelerini istedikleri gibi değiştirebilirler.

1932 yılında İngiltere ile Commonwealth ülkeleri arasında kurulan Commonwealth Ekonomik İşbirliği Sistemi, bu tür bir ekonomik entegrasyona örnek olarak verilebilir.(İyiboçkurt, 1995: 208)

1.2.2 Serbest Ticaret Anlaşmaları

Serbest Ticaret Anlaşmalarında(STA), taraflar arasında ticareti engelleyici gümrük tarifeleri, miktar kısıtlamaları ve diğer tüm kotaların kaldırıldığı bir entegrasyon şekli olarak tanımlanmaktadır.(Seyidoğlu, 2007: 206) Tablo 1’de görüldüğü gibi bu entegrasyon türünde, birlik dışında kalan ülkelere ortak bir gümrük tarifesi uygulanması, üretim faktörlerinin serbest dolaşımı, sınırların kaldırılması ve ekonomik politikaların uyumlaştırılması söz konusu olmamaktadır. Başka bir deyişle anlaşma dışında kalan üçüncü taraflara karşı, anlaşma taraflarının kendilerinin bağımsız olarak belirlediği ticari politikalar uygulanır.(Seyidoğlu, 2007: 206) Tarafların bu entegrasyon biçimini seçmesinin genel olarak amacı mal ve hizmet ticaretinin serbestleşmesi ve bu yolla ortak bir pazar yaratılması olmaktadır. Serbest ticaret anlaşmalarının, tercihli ticaret anlaşmalarından farkı ise serbest ticaret bölgelerinde tarife ve miktar kısıtlamaları tamamen kalkarken tercihli ticaret anlaşmalarında bu kısıt belirli ölçülerde kaldırılabilir. Serbest ticaret anlaşmasının uygulanmasında gerçekleştirilen ticaretin konusu faaliyetler bakımından farklılık gösterebilir. Ticaretin serbestleşmesi, Avrupa Birliği’nde (AB) olduğu gibi tüm ekonomik faaliyetler için, Avrupa Serbest Ticaret Birliği’nde (EFTA) olduğu gibi belli bir sektör için, Avrupa Kömür Çelik Topluluğu’nda(AKÇT) olduğu gibi belli bir mal grubu için oluşturulabilir.(Güran,1999: 9)

1960 yılında kurulan 9 üyeli Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (LAFTA), 1992’de kurulan Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA) bu ekonomik entegrasyon türüne örnek olarak gösterilebilir.(İyibozyurt, 1995: 208)

1.2.3 Gümrük Birlikleri

Gümrük birliğinde taraflar, aralarında mal ve hizmetlerin serbestçe dolaşabilmesi için tarifeleri ve tarife dışı engelleri tamamen ortadan kaldırır.(Seyidoğlu 2007; 204) Tablo 1’de görüldüğü gibi STA’larda bulunmayan üçüncü ülkelere karşı ortak tarife belirlenmesi Gümrük birliği oluşturulması gerekliliklerinde yer almaktadır. Ancak gümrük birliklerinde emek sermaye gibi üretim faktörlerinin serbest dolaşımı veya ortak para ve maliye politikaları oluşturmayı kapsamamaktadır.

Gümrük birliği örnekleri olarak Alman devletlerinin kurduğu 1834 tarihli Zollverein; Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'un oluşturduğu 1948'de kurulan Benelux gösterilmektedir. AB öncelikle gümrük birliği olarak kurulmuş daha sonra ortak pazar ve ekonomik birlik aşamalarına doğru gelişme kaydetmiştir.

1.2.4 Ortak Pazar

Ortak pazar, gümrük birliğinde bulunan entegrasyon unsurlarına ek olarak emek, sermaye, girişimci gibi üretim faktörlerinin üye taraflar arasında serbest dolaşımını engelleyen bütün unsurların ortadan kaldırıldığı entegrasyon biçimidir.(Balkır ve Demirci, 1988: 11) Ortak pazarda iç pazarı oluştururken ortaya çıkan fiziki, teknik, mali engelleri ortadan kaldırmak için çeşitli önlemler yürürlüğe konulmuştur. Entegrasyonu kuran taraflar arasında sınır kontrollerinin kaldırılması, çalışma ve oturma izin anlaşmalarının yapılması, vergilerin uyumlaştırılması bunlara örnek verilebilir.(Atabey, 2000: 81) Tablo 1'deki gibi ortak pazar kapsamında ortak para birimi ve ekonomi politikalarında uyum yer almamaktadır.

Roma Antlaşması'nın yürürlüğe girmesi ile sıkça kullanılmaya başlanan ortak pazar kavramının en önemli örneği Avrupa Ekonomik Topluluğu'dur.(Karluk, 1998: 425)

1.2.5 Ekonomik Birlik

Ekonomik birlik, ortak pazarda bulunan özelliklere ek olarak ekonomik politikaların üye taraflar tarafından uyumlaştırıldığı entegrasyon aşamasıdır.(Balkır ve Demirci, 1988:11) Ekonomik birlik, tarafların tek bir para sistemi kullanması, ortak bir merkez bankası ile birleştirilmiş bir mali sistem geliştirilmesini ve ortak bir dış ticaret politikası oluşturulmasını da içermektedir. Ortak politikalarda karar tarafların oluşturduğu bir üst merciden alınır fakat uygulamayı ulusal devlet yürütmektedir.(Karluk, 1998: 425) Diğer bir ifade ile ekonomik birliklerde, üye tarafların makro ekonomik politikadaki serbestlikleri, bir ölçüde birliğe devredilir.(Seyidoğlu, 2007: 206)

Bugüne baktığımızda, özellikle Maastricht Antlaşması'ndan sonra Avrupa Birliği mal, kişi, hizmet ve sermayenin serbest dolaşımının sağlanması, ekonomi, maliye politikasının

birleştirilip, bir üst kurul bakımından karara bağlanması konularındaki ilerlemeleriyle ekonomik birliğe en iyi örnek olarak gösterilmektedir.

1.2.6 Tam Ekonomik Birlik

Tam ekonomik birlik, ekonomik entegrasyon hareketlerinin en geniş kapsamısını oluşturmakta ve literatürde siyasi birlik olarak da adlandırılmaktadır. Bu son aşamada, ekonomik birlikle birlikte uyumlaştırılan para ve maliye politikaları ve kurumsal düzenlemelere ek olarak topluluk hukuku ve siyasi kararların birliği söz konusudur.(Tekeli ve İlkin, 2000: 23) Tam ekonomik birlikte tarafların para ve maliye politikalarını uyumlaştırmaları, hukuki ve siyasi olarak ortak kuralların uygulanması birliğin tek bir devlet gibi idare edilmesine yol açacağı öngörülmektedir. Bu aşamada, üye ülkelerin ulusal ekonomik egemenliğinin büyük bir bölümü taraflarca meydana getirilmiş bir uluslararası kuruluşa bırakılmaktadır. Bu aşamaya ulaşan entegrasyonlar ekonomik konularda ortak hareket ederken, güvenlik ve savunma gibi siyasi konularda da ortak hareket etmeye başlamaktadır.(Dura ve Atik, 2007:10)

Avrupa Birliği'nin 1991'de Maastricht Kriterleri'ni belirleyerek ve daha sonra birliğin ortak parası olan EURO'nun 1 Ocak 2002'de kullanıma başlanması ile birlikte parasal birliğe geçmesi bu aşamaya en iyi örneği oluşturmaktadır.(Uyar, 2001:5) Bir gümrük birliği olarak doğan Avrupa Ekonomik Topluluğu; başarılı bir çizgi izleyerek, Ortak Pazar, onun ardından da tek para politikasını yürütecek Avrupa Merkez Bankası sistemi ile parasal ve ekonomik birliğe ulaşmıştır.(Dura ve Atik,2007:38)

1.3 Gümrük Birliği Teorileri ve Etkileri

Gümrük birliklerinin oluşumu ve ortaya çıkaracağı etkiler üzerine iktisadi çalışmalar yapılmıştır. Ekonomik entegrasyon modelleri içerisinde gümrük birliği teorisini ve etkilerini inceleyen çalışmalar, literatüre çeşitli katkılarda bulunmuşlardır. Bu bölümde bu çalışmalarla elde edilen gümrük birliklerinin teorik altyapısı ve etkilerinin neler olduğu açıklanmıştır.

1.3.1 Gümrük Birliği Teorisi

Gümrük birlikleri ile ilgili iktisadi analiz ve teorik gelişmelerin öncülüğünü 1950 yılındaki çalışmasıyla Jacop Viner yapmıştır.(Dura ve Yıldırım, 2007:143) Bu çalışmada temel olarak gümrük birliklerinin oluşumu ve üçüncü ülkelere uygulanan ortak gümrük tarifelerinin sonucundaki değişiklikler incelenmiştir. Viner; ülkeler arasındaki ticari engellerin azaltılması ile yeni ticaret imkanlarının doğacağını ve ülkelerin refah seviyelerinde artış olacağını öngörmektedir.(Çiftçi, 2001:26) Bunun yanında Viner, gümrük birliklerinin etkilerini; gümrük uygulamalarının kaldırılmasıyla meydana gelebilecek ticaret yaratma (trade creation) ve ticaret sapması (trade diversion) olarak ayırarak statik entegrasyon teorisi kapsamında analiz etmiştir.(Balkır ve Demirci, 1988 :1)

Viner öncesi gümrük birliği üzerine ilk teoriler, Smith, Taussing ve Torrens'e tarafından ele alınmıştır. Adam Smith, iki ülkenin kendi aralarındaki ticari engellerin kaldırılmasının ve üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi uygulanmasının gümrük birliğine taraf olan ülkelerin yararına olacağını “Ulusların Zenginliği” isimli kitabında anlatmıştır. Taussing de tarafların dış ticaretten aldıkları pay oranlarıyla orantılı olarak gümrük indirimlerinden fayda sağlayacaklarını belirtmiştir. Torrens, tarifelerle ilgili anlaşmalarda çok taraflı anlaşmaların ticaret hadleri üzerlerinde olumsuz etki yapacağını ancak karşılıklı anlaşmalarda bu etkinin görülmeceğini belirtmiştir.(Dura ve Atik, 2007:9)

Viner sonrası Meade gümrük birliği teorisine tüketim etkileri analizlerini dahil etmiştir. Daha sonra Lipsey ve Lancaster gümrük birliğinin faydalı yanlarının yanında olumsuz yönlerinin de olduğunu ortaya koymuşlardır.(Dura ve Atik, 2007:10) Literatürde bu iki iktisatçının teorisi “İkinci en iyi Teori” olarak bilinmektedir. Vanek'in genel denge analizinden faydalanarak yaptığı çalışmalarla gümrük birliklerinin ticaret hadleri üzerindeki etkilerin teoriye dahil edilmiştir.(Dura ve Atik, 2007:11-12)

1.3.2 Gümrük Birliği'nin Etkileri

Gümrük birliğinin ekonomik etkilerinin temelinde, kurucu tarafların kaynak dağılımı üzerinde gerçekleştiği kabul edilmektedir. Kaynak dağılımı üzerindeki etki ikiye ayrılmaktadır. Bunlar statik ve dinamik etkilerdir. Statik etkiler gümrük birliğinin milli gelir

üzerindeki bir defalık etkisidir. Dinamik etkiler ise milli gelirin büyüme hızı üzerinde kendini göstermektedir.(Yıldırım ve Dura, 2007:142)

Statik etkiler, üretim faktörlerinin yeniden dağılımıyla ortaya çıkacak etkileri ifade eder. Statik etkide teknolojik ve ekonomik yapının sabit kaldığı varsayılmaktadır. Geleneksel dış ticaret analizlerinde daha çok statik etkiler üzerinde durulmaktadır.(Karluk, 2002:244) Gümrük birlikleri, tarafların ekonomik yapılarında, üretim kapasitesi ve verimlilik koşullarında değişiklikler meydana getirebilir. Bu etkilere dinamik etkiler adı verilir.(Kılıç, 2002:33) Statik etkiler bir defalık olarak kendilerini gösteren etkiler olarak da tanımlanırlar. Buna karşın dinamik etkiler ise süreklilik gösteren etkilerdir.(Seyidoğlu, 2007:207)

1.3.2.1 Statik Etkiler

Statik etkilerin analizinde Viner'in, gümrük birliklerinin ekonomik etkileri üzerinde yaptığı analiz öncül olmuştur. Yukarıda da belirtildiği üzere Viner "ticaret yaratma" ve "ticaret sapması" kavramlarını literatüre katmıştır. Daha sonra çalışmalar, Lipsey, Gehrels, Cooper ve Massell gibi iktisatçılar tarafından geliştirilmiştir.(Ertürk, 1993:14)

Statik etki, ekonomik yapıda bir değişiklik olmadan dış ticaret hacmi ve refah değişimleri ile ilgilenir. Statik etki teorisinde gümrük birliği kuran taraflar için ithal ve ihraç edilen malların miktarları değişecek böylece fiyatlar da değişecektir ve bu durum üretim, tüketim ve ticaretin yapısı ile yönünü etkileyecektir. Bu yaklaşımda entegrasyonda esas amaç etkin kaynak dağılımı, refah artışı olarak tanımlanırken, tam istihdam, büyüme, gelir dağılımı gibi etkiler irdelenmemektedir.(Tahsin, 2007: 15)

Gümrük birliklerinin statik etkileri; üretim etkisi, tüketim etkisi, dış ticaret hadleri etkisi, endüstri içi ticaret ve kamu gelirlerine etkisi olmak üzere beş başlık altında incelenmektedir.

1.3.2.1.1 Üretim Etkisi

GB kurulduktan sonra, ülkeler arasında ticareti yapılan malın üretiminde ortaya çıkan değişikliği ifade etmektedir. Üretim etkisinde, ticareti yapılan mal, vergilerin kalkması sonucu

birlik üyesi ülkeden daha az maliyetle alınabilmekte, ülke içindeki pahalı üretim böylece birlik üyesi ülkeye kaymaktadır.(Dura ve Atik, 2007:12) Üretim etkisi, olumlu(ticaret artırıcı) ve olumsuz(ticaret sapması) üretim etkisi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.(Ertürk, 1996:150)

1.3.2.1.1.1 Ticaret Yaratma

Ticaret yaratma etkisi, ülkeler arasında gümrük birliği kurulduktan sonra yüksek maliyetle üretimi yapılan malın daha düşük maliyetle üretim yapan üye ülkeden ithalat yoluyla karşılanması anlamına gelir.(Seyidoğlu, 2007:209) Diğer bir ifade ile ticaret yaratma etkisi, bir malın ithalat fiyatı, yurt içi fiyatından düşük olduğunda, ülke içi arz kaynağının yerini gümrük birliğine üye başka bir ülkenin almasıyla oluşacaktır. Böylece üretim daha düşük maliyetli bir kaynağa yönelmiş olacaktır. Viner, Gümrük Birliğinin bu etkisini olumlu üretim etkisi olarak tanımlamaktadır.(Balkır ve Demirci, 1988:38) Gümrük birliği ile elde edilecek refah artışının büyüklüğü ticaret yaratma etkisinin büyüklüğü ile doğru orantılıdır.

1.3.2.1.1.2 Ticaret Sapması

Ticaret sapması etkisi, gümrük birliği kurulmasından itibaren daha avantajlı üreticinin birlik dışında kalmasından dolayı ticaretin birlik üyesi ülke yönüne doğru kayması etkisidir. Bu etkinin ortaya çıkmasında, gümrük tarifesinin ortadan kalkması ile beraber ticaretin gümrük birliğine üye ülkeler arasında yapılmasına teşvik edeceği durumu kabul edilmesi etkin olmuştur. Viner, ticaret sapması etkisinin maliyetleri yükselttiği için, birliğe üye ülkelerin refahını olumsuz yönde etkilediğini belirtmiştir. Bunun yanında Viner ticaret yaratma etkisi, ticaret sapması etkisinden büyük olduğu sürece gümrük birliğinin tarafların ekonomik refahını yükseltici yönde etki edeceğini de ileri sürmektedir.(Erlat, 1980:75)

1.3.2.1.2 Tüketim etkisi

Gümrük birliğinin yaratacağı ekonomik etkiler sadece olumlu üretim etkisi ve olumsuz üretim etkisi yaratılmasıyla sınırlı değildir. Gümrük birliği, üye ülkeler arasında malların

serbest dolaşımını sağlamasından dolayı üye ülkelerin ekonomilerinde nisbi fiyatlar değişecek, dolayısıyla bu ülkelerdeki tüketim yapıları da etkilenecektir. Birlik kurulmadan önce ülke içinde yüksek fiyatla tüketilen malları, birlik kurulduktan sonra birlik içerisinde daha ucuza satın alabilme fırsatı doğacaktır. Bu şekilde fiyatların düşmesi tüketimin genişlemesine, dolayısıyla bölge içerisindeki dış ticaret hacminin artmasına yol açacaktır. Bu etki gümrük birliklerinin tüketim etkisi olarak adlandırılmaktadır.(Dura ve Atik, 2007:19)

Gümrük birliklerinin tüketim üzerindeki etkileri, üretim etkilerinde olduğu gibi olumlu ve olumsuz etkiler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Gümrük birliklerinin olumlu tüketim etkisi, ticaret yaratma etki varsa söz konusu olan bir etkidir. Buna göre birlik üyesi ülkeler daha ucuz bir kaynaktan daha ucuza bir tüketim yapacaklar ve refah seviyesi yükselecektir. Olumsuz tüketim etkisi ise ticaret sapması ile ortaya çıkan bir etkidir. Ticaret sapmasının sonucunda tüketim ucuz üretim yapan ülkeden birliğe üye fakat daha pahalı üretim yapan ülkeden yapılacaktır. Bu da tüketicilerin aynı ürünü daha pahalı tüketime yapması anlamına gelir ve önemli bir refah kaybı ortaya çıkar (Dura ve Atik, 2007: 20-21)

1.3.2.1.3 Dış Ticaret Hadlerine Etkisi

Gümrük birliğinin oluşumu taraflar arasında ticaret hacmini ve yönünü etkilemektedir. Ticaret hadleri, ihracat fiyat endeksinin ithalat fiyat endeksine bölünmesi ile oluşturulur. Gümrük birliği kurulmasıyla ithal ve ihraç mallarının fiyatlarındaki değişimler tarafların dış ticaret hadlerinde değişime neden olmaktadır. Ticaret hadleri etkisi, gümrük birliği teorisine Mundell (1964) tarafından teklif eğrileri analizi ile sokulmuştur. Mundell üç ülkeli ve üç mallı teorik bir model oluşturmuş ve iki ülke arasında oluşturulacak gümrük birliği durumunda birlik dışında kalan ülkeye göre her iki ülkenin ticaret hadlerinin birleşmeden olumlu etkileneceği sonucuna ulaşmıştır.(Yıldırım ve Dura, 2007:145)

Oluşturulan birliğin, üye ülkelerin ve diğer ülkelerin refahını nasıl etkileyeceği üretim ve tüketimdeki etkinlik değişimleri yanında, ticaret hadlerindeki değişimlerle de yakından ilgilidir.(Manisalı, 1971: 46) Burada ülkelerin üretim ve tüketim alanında kullandığı malların niteliği belirleyici olacaktır. Gelişmiş ülkelerle, gelişmekte olan ülkeler arasında ticarete konu olan malların niteliği dış ticaret açıklarının belirlenmesinde önemli bir faktör olacaktır. Örnek olarak, tarım ürünü satıp, yüksek teknoloji mallar ithal eden bir ülkenin dış ticaret haddinde,

ithalat fiyat endeksi, ihracat fiyat endeksinin üstünde kalacağından refah seviyesi olumsuz anlamda etkilenecektir.

1.3.2.1.4 Endüstri İçi Ticaret

Endüstri içi ticaret, bir ülkenin aynı endüstriye ait malların hem ithal hem de ihraç etmesi biçimindeki ticaret olarak tanımlanmaktadır. Entegrasyon içinde tarafların ticareti endüstriler arası ticaret şeklinde olabileceği gibi endüstri içi ticaret şeklinde de olabilir.(Küçükahmetoğlu, 2005:67)

Geleneksel dış ticaret teorisine göre, tarafların birbiriyle ticaretinde aralarındaki engellerin azaltıldığı ya da kaldırıldığı durumlarda, ticaret yapan ülkenin kaynakları ithal ikameci endüstrilerden, karşılaştırmalı avantaja sahip olduğu ihracat endüstrilerine kayacaktır. Böylece iç piyasada fiyatları daha yüksek olan mallar, birliğe üye ülkelerden ithal edilebilecek ve daha ucuz mallarla ikame edilebilecektir. Gümrük uygulamalarının kaldırılmasıyla birlikte, firmaların büyük bir pazara ulaşması ve teknolojik gelişmelerde yaşanan değişimle firmaların maliyet avantajları sağlayabilecektir. Ekonomik entegrasyona katılan ülkelerin gümrük uygulamalarının kaldırılmasıyla yaşamış olduğu fiyat avantajları ve firmaların maliyet avantajları ölçek ekonomileri yoluyla endüstri içi ticaret seviyesini yükselteceği savunulmaktadır.(Şimşek, 2008:29)

1.3.2.1.5 Kamu Gelirleri Etkisi

Gümrük Birliğine üye ülkeler arası ticarete tarifeler sıfırlanınca üye ülkelerin vergi kaybı doğmaktadır. Aynı zamanda, üçüncü ülkelere karşı uygulanan ortak tarife, üye olmadan önceki tarifeden daha düşük olur veya bu ülkelerden ithalat önemli ölçüde azalır ise, bu yolla da vergi kaybı doğmaktadır.(Kırdar, 2005:107) Bu yolla Gümrük birlikleri devletlerin kamu gelirlerine etki edebilmektedir.

1.3.2.2 Gümrük Birliği'nin Dinamik Etkileri

Dinamik analiz, gümrük birliği teorisinde statik ve karşılaştırmalı maliyetler analizinin dışında diğer değişkenlerin de analize dahil edilmesini sağlamaktadır.(Tahsin, 2007:31) Ülkeler arasında gümrük birliği oluşturulması ile uzun dönemde birliğe üye ülkelerin ekonomik yapılarında, üretim kapasitelerinde ve kaynak verimliliklerinde bir takım değişiklikler meydana gelmesi durumu dinamik etkiler başlığı altında incelenmektedir. Dış rekabet gücünde artış, ölçek ekonomilerinin doğması, dışsal ekonomilerin meydana gelmesi, teknolojik ilerlemenin hız kazanması, üretimde rekabet ve kalitenin artması ve yatırım hacminin genişlemesi şeklinde de ifade edebilecek olan dinamik etkilerdir. Bu etkiler sürekli ve kalkınma hızını etkilemektedir.(Seyidoğlu, 2007:211)

1.3.2.2.1 Ölçek Ekonomileri Etkisi

GB kurulması ile beraber ülke içindeki firmalar üretimlerini öncekine nazaran çok daha büyük piyasalara yapmaya başlarlar. Piyasanın bu şekilde genişlemesi ölçek ekonomilerinin doğmasına yol açar.(Dura ve Atik, 2007:24) Ölçek ekonomisi, bir firma ya da sanayi dalının yapısında meydana gelen değişikliklerin firma ya da sanayi dalına sağlamış olduğu yararlardır. Bir başka ifade ile firma büyüklüğünden kaynaklanan unsurlar, geniş piyasa, ileri teknolojik yöntemlerle maliyetlerin düşmesi, verimliliğin ve üretimin artması ile bunların sağladığı olumlu sonuçların tümüne ölçek ekonomileri denmektedir. Belli üretim kapasitesine ulaşan firma, üretime daha az girdi kullanarak daha fazla çıktı sağlıyorsa içsel ekonomilerden yararlanmaktadır.(Seyidoğlu, 2007:213)

1.3.2.2.2 Dışsal Ekonomilere Etkisi

Dışsal ekonomiler bir üreticinin diğer bir üretici veya üreticilere sağlamış olduğu karşılıksız fayda veya kayıplardır.(Manisalı 1972, aktaran Tahsin, 2007:39) Diğer bir ifade ile dışsal ekonomiler firmaların kendilerinden kaynaklanmayıp bağlı oldukları endüstrilerin gelişmesi ile beraber firmalarda meydana çıkan gelişmeleri ifade etmektedir. Firmaların aralarında yaptıkları ticaretler sonucu birbirlerinin ürettikleri ürünleri girdi olarak kullanırken

bazı kolaylıklarla karşılaşılır ve birbirlerine karşılıksız maliyetleri düşürücü yada artırıcı katkıda bulunabilirler.(Kılıç, 2002:32)

Dışsal ekonomiler etkisi piyasa içinde iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki endüstriler arası ilişkiler sonucu ortaya çıkan dışsal ekonomilerdir. Bu durum, bir üretim ünitesinde meydana gelecek değişikliğin diğerlerini de zincirleme olarak etkilemesi durumudur. Böylece dışsal ekonomiler etkisi meydana gelir. İkinci olarak gelir-talep yaratma yoluyla meydana gelen dışsal ekonomilerdir. Herhangi bir endüstrideki genişleme ekonominin sadece o sektörünü değil bütünü etkiler. Diğer bir deyişle, gelir artışı ekonomiye talep artışı olarak geri dönecektir.(Yılmaz, 2012: 28)

1.3.2.2.3 Rekabet Etkisi

Üretim ve ticaret yapan ülkeler iç sanayilerini, dışarıdan gelebilecek ucuz ithal mallara karşı gümrük vergileri ve miktar kısıtlamaları yoluyla korumak istemektedirler. Bunun sonucunda iç üretimde korunan sanayi kollarında rekabet eksikliğinden dolayı kalite düşüşü ve tekelleşmeler görülebileceği düşünülmektedir. Ancak gümrük birliğinin kurulmasıyla birlikte tarife, vergi ve korumaların ortadan kalkması firmaların daha büyük bir pazarda rekabet etmesine neden olabilecektir. Büyük piyasa koşulları aynı zamanda üretimde kaynakların etkin dağılımına da neden olabilecektir. Piyasa koşullarında rekabetin artması; etkinliği artıran, firmaların üretim kalitesine yatırım yapmasını artıran ve tekelleşmeyi azaltan etkileri olur. Bu noktada piyasada üretimi verimli olamayan firmalar sistemin dışında kalma tehlikesi yaşarlar. İthalatla rekabet edilebilen işletmeler ise; daha etkin çalışırlar, iç ve dış firmaların rekabet ortamının oluşması ile mal fiyatlarında da düşüşler meydana gelir.(Kılıç, 2002:35)

1.3.2.2.4 Teknolojik Gelişme Etkisi

Gümrük birliklerinin oluşturulması firmalar için piyasa olanaklarını artırırken aynı zamanda firmaların gümrük birliğinin kendinden daha gelişmiş bir taraf ile yapılmış ise daha yüksek teknolojik malların dolaşımının artmasına ve bu yolla taraflar arasında teknolojik bilgi akışının artmasına neden olabilmektedir. Bu sayede gümrük birlikleri üye ülkelerin teknolojik

ilerleme hızlarını yükseltebileceği düşünülmektedir. Diğer bir yandan firmaların rekabette ayakta kalabilmek için AR-GE faaliyetlerine daha çok bütçe ayrılmasına neden olabilmektedir.(Seyidoğlu, 2007:214) Yeni teknolojilerin geliştirilmesi ve uygulanması ülkelerin rekabet güçlerini olumlu yönde etkilerken daha ucuz ve kaliteli üretim yapma imkanı doğmaktadır.

1.3.2.2.5 Yatırım Etkisi

Gümrük birliklerinin dinamik etkilerinden biri yatırımları teşvik edebilecek olmasıdır. Gümrük birliğinin yatırımları artırma etkisinde üç temel neden bulunmaktadır. Bunlardan birincisi gümrük birliğinin milli gelirde yarattığı artışın yatırımları etkilemesidir. İkinci olarak, gümrük birliğinin tarifelerin tekrar yükseltilmeyeceği yolunda piyasaya verdiği güvendir. Birlik ile karlılığın artması ve yatırım risklerinin azalması birlik içinde yatırımların artmasına yol açar. Üçüncü neden ise birliğe üçüncü ülkelerden akan sermayenin yatırımları genişletici etkisidir.(Dura ve Atik, 2007:25) Gümrük birlikleri, kaynakların etkinliğini, dolayısıyla milli gelir düzeylerini yükseltir. Milli gelirdeki yükselme ise ekonomide tasarruf ve yatırımların artmasını sağlamaktadır. Diğer bir deyişle gümrük birlikleri hem doğrudan yabancı yatırımlar hem ülke içi yatırımlar artmasına neden olabilmektedir.(Seyidoğlu, 2007:216)

İKİNCİ BÖLÜM: AVRUPA BİRLİĞİ ve TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

2 Avrupa Birliği - Türkiye İlişkilerinin Tarihçesi

Türkiye-Avrupa Birliği(AB) arasındaki ekonomik ilişkilerinin bugün geldiği noktayı inceleyebilmek için Türkiye ve AB ilişkilerinin tarihi gelişimini açıklamak gerekmektedir. Bu bağlamda çalışmanın bu bölümünde AB'nin tarihsel gelişimi ve Türkiye-AB ilişkilerinin tarihsel sürecine, gelişen aşamalara ve Türkiye-AB arasında kurulan kurumlara yer verilecektir.

2.1 Avrupa Birliği Tarihi ve Gelişimi

Avrupa'da ülkeler arasında birlik kurulması ve ekonomik ve siyasi kapsamda bütünleşmenin sağlanmasına dair düşünceler AB'nin kurulmasından önce oluşmuştur. Bu düşünceler ulus devletlerin ortaya çıkışıyla somutlaşmaya başlamıştır.(Karluk, 1996:37) Bu dönemde kıtada savaşların yaşanması nedeniyle birlik düşünceleri gerçekleştirilememiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında çalışmalar yeniden başlatılmıştır. Bu dönemde entegrasyon adına ilk adım 1949 yılında Avrupa Konseyi'nin kurulması olmuştur.(Dedeoğlu, 1996:16) 1950'de ise Fransız Dışişleri Bakanı Robert Schuman, Eski Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri Jean Monnet'in tasarısına dayanan Schuman Planı'nı yayımlamıştır. Schuman Planı, Avrupa'da barışın kurulabilmesi için Fransız-Alman işbirliğinin şart olduğunu ve bu oluşum etrafında diğer Avrupa ülkelerinin bütünleşmesi gerektiği görüşünü benimsemektedir.(İKV-Avrupa Birliği Tarihçesi, 2018) Schuman Planına göre, Avrupa'da yüzyıllardır süren ekonomik ve siyasi çekişmelerin, savaşların önüne geçmenin yolu, başta bu çekişmenin baş aktörleri olan Fransa ve Almanya'nın biraraya gelerek devletler üstü bir otorite kurabilmesinden geçmektedir. Daha sonra kurulacak bu birliğe diğer Avrupa ülkelerinin katılımı sağlanarak ekonomik işbirliğinin genişletilmesi öngörülmüştür. İşbirliği sağlamanın ilk yolu olarak kömür ve çelik üretimi üzerinde ortaklık kurulması düşünülmüştür.(Baran, 1994: 96)

1951 yılında Avrupa Kömür Çelik Topluluğu(AKÇT) Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg tarafından imzalanan Paris Anlaşması ile kurulmuştur. 1957 yılında ise imzalanan Roma Anlaşması ile işbirliği kömür ve çeliğin yanı sıra enerji

sektöründe genişletilerek Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu(EURATOM) kurulmuş ve ekonomik birlik yolunda Avrupa Topluluğu'nun(AT) temelleri atılmıştır. Bu anlaşma ile imzalayan ülkeler, Avrupa bütünleşmesi yolunda ilk hedef olarak, topluluk içinde üretim faktörlerinin (mal, kişi, hizmet, sermaye) serbest dolaşım hakkına sahip olmasını planlamışlardır. AT kurulmasıyla beraber entegrasyon sürecinde ilk hedef gümrük birliğini kurabilmek olmuştur. Bunun için öncelikle vergi ve eş etkili önlemlerin kaldırılması ve ortak bir gümrük tarifesine geçilmesi amaçlanmıştır.(AB Bakanlığı-Avrupa Birliği Tarihçesi, 2013)

AET'nin nihai olarak Avrupa ülkelerinin siyasal entegrasyonunu hedeflemektedir. Bu hedefe giden yolda öncelikle ekonomik entegrasyonun tamamlanması amaçlanmış ve üye ülkeler arasında malların, hizmetlerin, sermayenin ve emeğin serbestçe dolaştığı bir gümrük birliği ve ortak pazar işlerlik kazandırılmaya çalışılmıştır. Gümrük birliğinin AET içerisinde hayata tam olarak geçişi 1968 yılında üye ülkeler arasındaki ticarete gümrük vergileri ve miktar kısıtlamalarının kaldırılması ile gerçekleşmiştir.(İKV-Avrupa Birliği Tarihçesi, 2018) Kuruluş aşamasında öngörülen ekonomik entegrasyon temellerini gümrük birliği ile atan AET, 1987'de gümrük birliği kurallarına ek ticaret serbestliği uygulamaların yer aldığı, Avrupa Tek Senedi(Single European Act) ile yeni bir döneme girmiştir.(Tecer, 2007:15) AET, Tek Senet ile birlikte gümrük birliğinden bir sonraki aşama olan ortak pazara doğru yol almıştır. Ortak pazar kapsamında, AET içinde malların sermayenin, kişilerin ve hizmetlerin üye ülkeler arasında herhangi bir engel olmaksızın serbest dolaşımının sağlanması için yapılması gereken düzenlemeler tamamlanmış ve Avrupa Tek Pazarı 1993 tarihi itibarıyla işlerlik kazanmıştır.(Manisalı, 2002:56-57) 1992 tarihinde imzalanan AET'yi AB'ye dönüştüren anlaşma olarak bilinen Maastricht Anlaşması imzalanmıştır. 1993'te yürürlüğe giren antlaşma ile para arzının tek bir noktadan yapılması için Avrupa Merkez Bankası'nın kurulması kararlaştırılmıştır. Kurulan ekonomik ve parasal birlik, ortak dış ve güvenlik politikası, kişilerin serbest dolaşımı ve adalet alanlarında işbirliğini öngören birliktelik de sağlanmıştır.(Seyidoğlu, 2007:236) 1993 tarihinde aynı zamanda birliğe katılan koşullarını içeren Kopenhag Ekonomik ve Siyasal Kriterleri belirlenmiştir. 1999 yılında yürürlüğe giren Amsterdam Antlaşması, 2003 yılında yürürlüğe giren Nice Antlaşması ve son olarak 2009'da yürürlüğe giren Lizbon Anlaşması ile AB kurumsal açıdan bugünkü halini almıştır.(İKV-Avrupa Birliği Tarihçesi, 2018)

AET'nin kuruluşundan itibaren göstermiş olduğu başarılı gelişme, başlangıçta topluluğa katılmak istemeyen bazı Avrupa ülkelerin, birliğin gelişimi gözlendikçe üye olarak entegrasyona dahil olma isteklerinin artmasına neden olmuştur. Bu bağlamda AB ilk

genişlemesini 1973 yılında Büyük Britanya, İrlanda ve Danimarka'yı üyeliğe alarak gerçekleştirmiştir. Topluluk ikinci genişlemesini 1981 yılında güneye doğru yapmış ve Yunanistan 10. Üye olarak topluluğa alınmıştır. Topluluk, 1986'da İspanya ve Portekiz'in katılım ile üçüncü defa genişleme sürecine girmiştir. 1995 yılında da İsveç, Finlandiya ve Avusturya'nın katılımı ile dördüncü genişleme gerçekleşmiştir.(Seyidoğlu, 2007:238) 2004'te Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Estonya, Güney Kıbrıs Rum Kesimi, Litvanya, Polonya, Slovenya, ve Malta'nın da birliğe dahil edilmesiyle en büyük genişleme olan beşinci genişleme gerçekleşmiştir. Birlik en son genişlemesini 2007'de Bulgaristan ve Romanya'nın katılımıyla yaşamıştır ve üye sayısını 27'ye çıkarmıştır.(AB Bakanlığı-Avrupa Birliğinin Tarihçesi,2013)

2.2 Türkiye ve Avrupa Birliği İlişkileri

Türkiye Avrupa'da oluşan yeni ekonomik hareketin içerisinde yer alarak, ticari ve siyasi olarak batı dünyası ile işbirliği içinde olmayı amaçlamıştır. Türkiye bu bağlamda Avrupa Ekonomi Topluluğu'na üye olabilmek için 1959'da başvurusunu yapmıştır. İki taraf arasında üyelik adına Ankara Anlaşması 1963 yılında imzalanmış ve anlaşma 1964 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşma ile Türkiye'nin AET'ye katılım süreci üç döneme ayrılmıştır. Bu dönemler; hazırlık, geçiş ve son dönemdir.(Dış İşleri Bakanlığı, Ankara Anlaşması, 2018) Hazırlık Dönemi, Ankara Anlaşmanın imzalanması ile başlamış ve Türkiye'nin ekonomik farklılığını düzeltmesi için gerekli olan süre olarak görülmüştür. 1973'te imzalanan Katma Protokol ile Avrupa Topluluğunun, petrol ve tekstil ürünleri haricinde ithal ettiği sanayi mallarından gümrük vergilerini ve miktar kısıtlamalarını kaldırma kararı alması, ikinci dönem olan geçiş dönemini başlatmıştır. Geçiş Dönemi, 22 yıl sürmüştür. 5 Mart 1995 tarihinde yapılan Ortaklık Konseyi toplantısında alınan 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı (OKK) gereğince Türkiye-AB Gümrük Birliği 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe girmiş ve Ankara Anlaşmasında ön görülen geçiş döneminin biterek, son dönemin başlangıcı olarak kabul edilmiştir.(SHGM, AB Tarih, 2018)

2.2.1 Hazırlık Dönemi

Ankara Anlaşması'nın amacı; Türkiye ekonomisinin kalkındırılmasını, ve taraflar arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin güçlendirilmesini sağlamak olarak belirlenmiştir. (Seyidoğlu, 2007:268) Anlaşma ekonomik yönden Türkiye ve Topluluk üyesi ülkelerin ekonomileri arasındaki farkı kapatmayı öngörmüştür.(Karluk, 1996:407) Ankara Anlaşmasının nihai hedefi Türkiye'nin Topluluğa tam üyeliğidir. Tam üyeliğe giden yolda Türkiye'nin topluluğa ekonomik entegrasyonu sağlanması gerekli görülmüş ve bu nedenle son aşamada bir gümrük birliğinin kurulacağı kararlaştırılmıştır.(Dünya Bankası Raporu, 2014:1)

Ankara Anlaşmasının yürürlüğe girmesiyle hazırlık dönemi başlamış ve Katma Protokolün imzalandığı 1973 tarihine kadar devam etmiştir. Hazırlık Dönemi Türkiye'nin geçiş ve son döneme geçebilmesi için gerekli hazırlıkların yapılmasına olanak sağlayan bir dönem olarak düşünülmüştür. Dönemin 5 yılda tamamlanması öngörülmüş, fakat süreç 9 yılda tamamlanabilmiştir. Bu dönemde Topluluk, Türkiye'ye ticari kolaylıklar sağlamış, mali yardımlar yapmış, krediler vermiştir.(Dura ve Atik, 2007: 354) Bunun yanında AET 1967 yılından itibaren bazı tarımsal ve sınai ürünlerine belirli kontenjanlar dahilinde, gümrük indirimleri yapmıştır.(Karluk, 1997:484) Hazırlık döneminde; iş gücünün serbest dolaşımı, yerleşme hakları ve hizmet edinme serbestliği konularında bir gelişme sağlanamamıştır.

2.2.2 Geçiş Dönemi ve Katma Protokol

Hazırlık döneminin bitmesine yakın bir dönemde Türkiye ve Topluluk bir sonraki aşama koşullarını belirlemek üzere görüşmelere başlamış ve görüşmeler sonucunda 1970 yılında iki taraf arasında Katma Protokol imzalanmıştır.(AB Bakanlığı-Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi,2017) Geçiş dönemi, hazırlık döneminden farklı olarak tarafların karşılıklı olarak yükümlülüklerinin belirlendiği girdiği dönem olarak görülmektedir. Geçiş dönemi, Katma Protokol çerçevesinde yürütülmüş ve bu dönem her iki tarafa da yükümlülükler getirmiştir.(Karluk, 1996:410) Bu yükümlülükler içerisinde taraflar arasında sanayi ürünleri, tarım ürünleri ve kişilerin serbest dolaşımının sağlanması ve Gümrük Birliği'nin tamamlanması yer almaktadır. Bu dönemin en fazla 12 yıllık süreyi kapsaması öngörülmüştür.(Parasız, 1998:156) Ancak Geçiş Dönemi, 22 yıllık bir süreyi kapsamıştır.

Geçiş dönemi Türkiye ile AB arasında gümrük birliği yürürlüğe girmesi ile son bulmuştur.(AB Bakanlığı-Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi, 2017)

2.2.2.1 Geçiş Döneminde AB-Türkiye İlişkileri

Geçiş döneminde AB-Türkiye ilişkilerinde ekonomik ve siyasi gelişmeler, Ankara Anlaşmasının işleyişine de etkilerde bulunmuştur. Bu dönemde Katma Protokol ile birlikte ticaret alanında vergilerde ve ürünlerin kota ve tarifelerinde değişiklikler yapılmıştır. 1979 yılında yaşanan ekonomik kriz ve ardından Türkiye’de ekonominin liberalizasyonu adına 24 Ocak Kararları’nın alınması bu dönemde ticari ilişkileri etkileyen faktörlerden biri olmuştur. Bununla birlikte 12 Eylül 1980 darbesi, Türkiye’nin tam üyelik için başvurması gibi süreci etkileyen siyasi gelişmeler meydana gelmiştir.(Karluk, 1996: 412)

2.2.2.1.1 Ekonomik-Ticari İlişkilerde Gelişmeler

Topluluk, Türkiye çıkışlı sanayi mallarına uygulamış olduğu bütün gümrük vergilerini, Katma Protokol’ün ticari hükümlerinin yürürlüğe girdiği 1973’de dört istisna dışında sıfırlamıştır. (Karluk, 1996:412) Türkiye, 1976’da gümrük indirimleri yükümlülüklerini ve ortak gümrük tarifesine uyum konusundaki yükümlülüklerini ertelemiştir. Türkiye 1988 yılında yapılan komite toplantılarında, 1995 yılına kadar gümrük uygulamalarında indirim takvimini tamamlayarak sanayi ürünlerinde gümrük birliğini gerçekleştireceğini açıklamıştır. Avrupa Topluluğu ise gümrük birliğinin gerçekleşmesi amacıyla, gümrük birliğinde öngörülen sanayi mallarında gümrük vergilerini Türkiye lehine sıfırlamıştır.(Karluk, 1996: 415)

Katma Protokol’e göre Türkiye 12 yıllık ve 22 yıllık süreler sonunda Topluluğun Ortak Gümrük Tarifesi’ne (OGT) uyumu sağlayacaktır. 12 yıllık süreçte farkın azaltılması öngörülmekte, 22 yıllık süreçte ise tam olarak uygulanması gerektiği belirtilmektedir. Bunun yanında Katma Protokol ile taraflar arasında ithalat miktar kısıtlamaları ve eş etkili vergi, resim, harç gibi tedbirlerin sıfıra indirilmesi ve ithalatta yeni bir vergi koymaması öngörülmüştür.(AB Bakanlığı-Katma Protokol, 2011)

Türkiye'nin geçiş döneminde AB'nin mali işbirliğinden ve işgücünün AB içinde serbest dolaşımdan yararlanması Katma Protokol çerçevesinde karara bağlanmıştır. Ancak, bu iki konuda öngörülen gelişmeler tam anlamıyla gerçekleşmemiştir.(AB Bakanlığı-Katma Protokol, 2011)

1979'da yaşanan ekonomik kriz birçok ülkeyi etkilemiştir. Bu süreçten Türkiye'de etkilenmiş ve ekonomik kriz yaşamıştır. Petrol fiyatlarının artışı birçok üretim yapılan alana etki etmiştir. Bu dönemde 24 Ocak kararları Türkiye'nin ithal ikameci politikaları terk etmesi ve dışa açık ekonomiyi ön plana çıkarılmasıyla beraber liberalizasyon sürecini başlatması ilişkileri yeniden canlandırmıştır.(Borataş, 1984: 258)

2.2.2.1.2 Türkiye'nin AB'ye Tam Üyelik Başvurusu

Türkiye-AB ilişkilerinde 1971 ile 1986 yılları arası, siyasi ve ekonomik nedenlerden dolayı dalgalanmaların yaşandığı bir dönem olmuştur. Katma Protokol ile başlayan geçiş süreci Türkiye'de yaşanan 1980 askeri darbesinin ardından ise ilişkilerin resmi olarak askıya alınması ile devam etmiştir. İlişkilerin dondurulmasının ardından, Ortaklık Konseyi ilk kez 1986 yılında toplanabilmiştir. Bu noktada Türkiye, üyelik başvurusunda bulunmayı amaçladığını belirtmiş ve 14 Nisan 1987 tarihinde, Ankara Anlaşması'nda öngörülen dönemlerin tamamlanmasını beklemeden, bütün Avrupa ülkelerine başvuru hakkı veren AET Antlaşması 237. maddeye istinaden üyelik başvurusunda bulunmuştur. Komisyon, Türkiye'nin bu başvuru ile ilgili görüşünü 18 Aralık 1989'da açıklamış ve kendi iç bütünleşmesinin tamamlamadan topluluğun yeni bir üyeyi daha kabul edemeyeceğini belirtmiştir.(AB Bakanlığı, Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi, 2017) AET başvuruya karşı öncelikle gümrük birliğinin tamamlanması gerektiği yönünde görüş bildirmiştir. Bu süreçte AET ile Türkiye arasında teknik ve siyasi alanlarda işbirliği devam etmiştir.(Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü-AB Tarih, 2018)

2.2.3 Son Dönem

Türkiye-AET arasında geçiş dönemi sonunda bir gümrük birliği kurulacağını Ankara Anlaşması'nın 4. maddesinde hükme bağlanmıştır. Antlaşmanın 5. maddesi ise son dönemin

gümrük birliği ile başlayacağını belirtmektedir. Bu dönemde, tarafların ekonomi politikaları yönünden entegrasyonun gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir. Son dönemle birlikte Türkiye'nin Topluluğa üyelik için Ankara Anlaşmasında öngörülen şartlarında tamamlanması beklenmekteydi. Ankara Anlaşması, son dönem için bir süre saptamamış, süreci taraflara bırakmıştır.(Seyidoğlu, 2007:271) 1995 yılında Brüksel'de yapılan 36.dönem Türkiye-Avrupa Birliği Ortaklık Konseyi toplantısı sonucunda Türkiye ile Avrupa Birliği arasında gümrük birliğinin yürürlüğe girmesi yönünde karar alınmıştır. Gümrük birliği 1 Ocak 1996'da uygulamaya girmiştir.

2.2.3.1 GB Süreci Kararları

Türkiye'nin AB'ye tam üyeliği amaçlayan bir ortaklık ilişkisi oluşturan Ankara Anlaşması, ortaklığın son döneminin temelini gümrük birliği kurulması olacağını öngörmüştür. Bu kapsamda, teknik ve siyasi platformda yürütülen çalışmaların sonuçları, GB tamamlanmasına ilişkin esasları ve takvimi belirleyen 1/95 sayılı Türkiye-AB Ortaklık Konseyi Kararı (OKK) altında toplanmıştır. Bu bakımdan 1/95 sayılı karar Gümrük Birliği'nin temelini oluşturan belgedir denilebilmektedir.(Dış İşleri Bakanlığı-Ortaklık Konseyi Kararı, 2018)

1/95 sayılı OKK, Ankara Anlaşması'nı ve Katma Protokol'ü tamamlayan ve GB'nin şartlarını açıklayan bir belgedir. 1/95 sayılı OKK son döneme ilişkin olarak tarafların konumlarını ve yükümlülüklerini belirleyen bir hukuki düzenleme niteliğindedir. OKK, geçiş sürecini bitirip, Türkiye'nin yasal altyapısını AB'nin ticaret ve rekabet politikalarıyla uyumlu hale getirmesi için gerekli olan koşulları, takvimi ve yöntemleri belirlemekteydi. 1/95 sayılı kararın amacı, sanayi ürünleri ve işlenmiş tarım ürünleri için serbest hareket imkanı sağlamak, üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesine, imzalanan ticaret anlaşmalarına uyumu sağlamak, ticaret ve serbest rekabet ortamı için teknik engelleri kaldırılarak eşit koşullar yaratmak ve kurumsal işbirliğini sağlayabilmek için gerekli kurumların tesis edilmesini sağlamaktır.(T.C. Dış Ticaret Müsteşarlığı, 2002:333-334)

Türkiye ile AB arasında gümrük birliğini yürürlüğe koyan 1/95 sayılı OKK'nın 13. maddesine göre Türkiye üçüncü ülkelerin mallarına karşı Topluluğun OGT kurallarına uyacağını belirtmektedir. Ancak bu maddenin ürünler özelinde hangi malları kapsayacağı öngörülmüş değildir.(Dış İşleri Bakanlığı-1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı, 2018) Gümrük

birliğinin tamamlanması öncesinde ürünlerin tespiti amacıyla ve kurumların katılımıyla çalışmalar yapılmıştır.(GIB.gov.tr- 2/95 Karar, 2018) Topluluk OGT'sine uyum için ilgili kararda hassas ürünler olarak adlandırılan ürünlerin tespit edilmesi amacıyla 2/95 sayılı OKK alınmıştır.(Şekeroğlu, 2007:24) 2/95 sayılı OKK ürünler için beş yıl süre ile gümrük vergileriyle korumaya tabi tutulmalarını içermektedir. Bu ürünler için geçerli olacak gümrük vergileri beş yıllık bir süre sonunda OGT ile uyumlu hale gelmesi beklenmektedir. Hassas olarak tanımlanan mallar listesinde bazı seramik ve porselen eşya, mobilya ve ayakkabının dışında ağırlıklı olarak otomotiv sanayi ürünleri yer almaktadır.(GIB.gov.tr- 2/95 Karar, 2018)

Bunun yanında kömür-çelik ürünleri için aynı dönemde AKÇT ile bir serbest ticaret anlaşması da imzalanmıştır. 25 Temmuz 1996 yılında yapılan anlaşma ile AKÇT sorumluluğunda olan Ankara Anlaşması kapsamında bulunmayan kömür- çelik ürünlerinin iki taraf arasında ticaretinin serbestleştirilmesi sağlanmıştır. Bu çerçevede, Türkiye ile AKÇT arasında 1970 yılında ayrı bir Anlaşma imzalanmış ve iki taraf arasındaki kömür ve çelik ürünlerin ticaretinin serbestleşmesi ile ilgili adımlar belirlenmiştir. 1/95 sayılı OKK ile GB'nin yürürlüğe girmesinden sonra GB'nin tamamlayıcısı olarak, Türkiye-AKÇT STA imzalanmış ve 1 Ağustos 1996 tarihinde yürürlüğe girmiştir. STA ile taraflar arasında kömür ve çelik ürünlerinde uygulanan gümrük vergileri karşılıklı olarak kaldırılmış ve rekabeti bozabilecek uygulamalar ile ticareti etkileyen devlet yardımları yasaklanmıştır. 1/95 sayılı OKK ile bu anlaşmanın farkı kömür-çelik ürünlerinde ortak gümrük tarifesi uygulama zorunluluğunun bulunmamasıdır. Böylece bir anlamda GB içerik bakımından tamamlanma yoluna gidilmiştir.(Ticaret Bakanlığı-AKÇT, 2019)

Ticarete konu olan ürünlerin yanında mevzuat uyumu için de ek olarak çalışma yapılmış ve 1/95 sayılı OKK'nın 8.2 Maddesi gereğince, Türkiye tarafından ticarete teknik engellerin kaldırılmasını ve Topluluk mevzuatına uyum kurallarının belirlenmesi için 2/97 sayılı OKK alınmıştır.(Ticaret Bakanlığı, 2/97 sayılı OKK, 2019)

2.2.3.2 1/95 sayılı OKK Kapsamında Uygulamalar

1 Ocak 1996'dan itibaren taraflar arasındaki gümrük vergilerinin sanayi malları için sıfırlanmasına ve Türkiye üçüncü ülkelere AB'nin OGT'ni uygulamasına başlanmıştır. Ayrıca, Karar gereğince Türkiye'nin dış ticaret rejimi büyük ölçüde AB ile uyumlu hale

getirilmiştir. Bu çerçevede, malların serbest dolaşımı ile ortak ticaret politikasına ilişkin düzenlemelerin yanı sıra teknik mevzuat, fikri ve sınai mülkiyetin korunması, devlet yardımları, rekabet hukuku alanlarındaki AB mevzuatı, Türkiye'nin dış ticaret rejimine uyarlanılmasına gayret edilmiştir. Türkiye'nin bu dönemde üstlendiği yükümlülükler çerçevesinde yapılanlar aşağıdaki bölümde incelenmiştir.(AB Bakanlığı, 2012: 17)

2.2.3.2.1 Topluluk Ticaret Politikasına ve STA'lara Uyum

1/95 sayılı OKK 12.maddesine gereğince Türkiye, 1 Ocak 1996 tarihinden itibaren Topluluğun ithalat ve ihracat alanındaki ortak kuralları, üçüncü ülkeler ile yapılacak ticarete ortak kurallara, miktar kısıtlamaları, tarife ve kotalarına uyum sağlamıştır. Ayrıca Türkiye 1/95 sayılı Karar'ın 16.maddesine göre, OTP'ye uyum amaçlı olarak AB'nin çeşitli ülkelerle yaptığı Serbest Ticaret Anlaşmalarına benzer anlaşmalar yapmaya başlamıştır.(Dış İşleri Bakanlığı, 1-95 Sayılı Karar, 2018)

2.2.3.2.2 Rekabet Politikası ve Fikri Mülkiyet Hukukuna Uyum

Rekabet politikası ve fikri mülkiyet hukukuna uyum çalışmaları GB'nin yürürlüğe girmesinden önce başlatılmış ancak 1/95 sayılı OKK'da tekrar yer alarak GB sürecinde tamamlanması öngörülmüştür.

Rekabet politikası alanında, anti-tröst ve birleşmelerin kontrolü konusunda mevzuatın büyük bölümüne uyum sağlanmış, Rekabet Kurumu ve Türk Patent Enstitüsü kurulmuştur.(Dış İşleri Bakanlığı-1-95 sayılı karar, 2018)

Fikri Mülkiyet Hukuku alanında ise, uluslararası normlara uyum sağlamak amacıyla uluslararası anlaşmalara taraf olunmuştur. Aynı zamanda, Avrupa Topluluğu hukuk sistemi ile uyumlu hale getirilmesi amacıyla birçok hukuki düzenleme kabul edilmiştir.(Dış İşleri Bakanlığı-1-95 sayılı karar, 2018)

Sınai mülkiyet haklarının AB mevzuatına ve uluslararası normlara ve özellikle Dünya Ticaret Örgütü Anlaşması TRIPS(Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması) metnine uygun bir

şekilde korunması amacıyla düzenlemeler yürürlüğe girmiştir.(Dış İşleri Bakanlığı-1-95 Sayılı Karar, 2018)

2.2.3.2.3 Topluluk Gümrük Mevzuatına Uyum

Türkiye, GB'nin işlemesi açısından Topluluğun gümrük mevzuatına uyum sağlama şartını yerine getirebilmesi için gereken uygulamaları hayata geçirmiştir. Bu kapsamda Türkiye; malların menşei, serbest dolaşıma giriş, malların dolaşımı, itiraz hakkı gibi konularda uyum sağlamıştır.(Dış İşleri Bakanlığı, 1-95 Sayılı Karar, 2018)

2.2.3.3 Gümrük Birliği Sürecinde Türkiye’de Kurulan Kurumlar

Ankara Anlaşması’nda, ortaklık ilişkisinin gelişmesini sağlamak için tarafların bir Ortaklık Konseyi kurmaları ve Ortaklık Konseyi’nin görevlerinde kendisine yardımcı olabilecek komiteleri kurabileceğini öngörülmektedir. Bu çerçevede kurulmuş Türkiye-AET ortaklık organları aşağıda sıralanmaktadır.(Ticaret Bakanlığı, Ortaklık İlişkisi Detay Bilgi, 2018)

2.2.3.3.1 Ortaklık Konseyi

Ortaklık Konseyi Türkiye-AB ortaklığının en yetkili yürütme organı olarak kurulmuştur. Ortaklık Konseyi, gümrük birliğinin gelişimi ve ortaklığın iyi bir şekilde işlemesi amacıyla kurulmuştur. İki tarafın ekonomi politikalarının yakınlaştırılmasını ve gerekli ortak eylemlerin geliştirilmesini sağlamak en önemli kuruluş amaçlarındandır. Konseye anlaşma kapsamındaki alanlara ilişkin hükümlerin uygulama koşul, usul ve sürelerini belirleme yetkileri verilmiştir. Ayrıca, Konseye anlaşma ile belirtilen amaçların gerçekleşmesi için karar alma yetkisi verilmiştir. Konsey bunun yanında tavsiyelerde de bulunabilir.(Ticaret Bakanlığı, Ortaklık İlişkisi Detay Bilgi, 2018) Ortaklık Konseyi’ni Türk Hükümeti ile Topluluk üyesi ülke hükümetleri, Konsey ve Komisyon temsilcileri oluşturur. Ortaklık Konseyi Başkanlığı, altışar aylık süre ile sırayla Türkiye ile Topluluk temsilcileri

tarafından yürütülür. Konseyde taraflar birer oy sahibidir. Kararlar oybirliği ile alınır. Dolayısıyla iki tarafın da veto hakkı vardır.(Karluk, 2005 :776)

2.2.3.3.2 Ortaklık Komitesi

Ortaklık Komitesi ise konseye yardımcı olmak amacıyla kurulmuştur.(Ticaret Bakanlığı, Ortaklık İlişkisi Detay Bilgi, 2018) Bu organın görevi, Ankara Anlaşması'nda öngörülen hususların yürütülmesini izlemek, Ortaklık Konseyi'nin gündemini belirlemek, gündemle ilgili ortaya çıkan sorunları tespit etmek, çözüm önerileriyle birlikte konseye sunmaktır. Ayrıca Komite teknik konularda gerekli incelemeleri yapmakta ve sonuçları raporlamaktadır. Komite, yaptığı çalışmalar sonucunda hazırladığı raporları doğrudan Ortaklık Konseyi'ne sunmaktadır. Diğer bir deyişle, Ortaklık Konseyi'nin yürütme organı olarak görev yapmaktadır.(Ticaret Bakanlığı, Ortaklık İlişkisi Detay Bilgi, 2018)

2.2.3.3.3 Gümrük Birliği Ortak Komitesi

Gümrük Birliği Ortak Komitesi, gümrük birliğinin işleyişiyle doğrudan ilgili alanların işleyişi için 1/95 sayılı OKK'nın 50. maddesi gereği kurulmuştur. Genel olarak ortak ticaret politikası, ortak rekabet politikası, gümrük mevzuatı gibi konular üzerinde çalışmalarını yürütmektedir. Komite, taraflar arasında bilgi ve görüş alışverişini yönlendirmektedir. Komite danışma görevi olarak Ortaklık Konseyi'ne tavsiyelerde bulunur ve gümrük birliğinin doğru işleyişini sağlamak amacıyla görüş bildirir. Komite bazı konularla sınırlı olmak üzere, yeni bir mevzuat yaratmayacak ve Topluluk mevzuatında değişiklik oluşturmayacak teknik nitelikli kararlar alabilir.(Ticaret Bakanlığı, Ortaklık İlişkisi Detay Bilgi, 2018)

2.2.3.3.4 Karma Parlamento Komisyonu

Karma Parlamento Komisyonu Ankara Anlaşması'nın 27. maddesi gereği kurulmuştur ve ortaklığın denetim organı olarak görev yapmaktadır. KPK'nın görevi, Ortaklık Konseyi tarafından hazırlanan yıllık faaliyet raporlarını incelemek ve ortaklığa ilişkin konularda fikir

alışverişi yapmak ve tavsiyelerde bulunmaktır. KPK, TBMM ve Avrupa Parlamentosu'ndan 18'er üye olmak üzere toplam 36 üyeden oluşur ve yılda 2 kez toplanmaktadır.(Ticaret Bakanlığı, Ortaklık İlişkisi Detay Bilgi, 2018)

2.2.3.3.5 Gümrük İşbirliği Komitesi

Türkiye-AT Gümrük İşbirliği Komitesi, Ankara Anlaşması'nın 6'ncı maddesine göre ortaklık rejiminin uygulanmasını ve gelişmesini sağlamak üzere Ortaklık Konseyi'nin 2/69 sayılı kararı ile teknik komite niteliğinde kurulmuştur. Komite yılda iki kez toplanmaktadır. Komite, AB Komisyonu ve Üye ülke temsilcileri, Türkiye Dışişleri Bakanlığı, Dış Ticaret Müsteşarlığı, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı ve Avrupa Birliği Genel Sekreterliği temsilcilerinin bulunduğu bir heyetten oluşmaktadır. Gümrük İşbirliği Komitesi'nin görevi, Ankara Anlaşması'nın gümrükle ilgili hükümlerinin doğru bir şekilde uygulanması amacıyla taraflar arasında idari işbirliğini sağlamak ve Ortaklık Konseyi'nin gümrük alanında kendisine atadığı her türlü işi yürütmektir.(Ticaret Bakanlığı, Ortaklık İlişkisi Detay Bilgi, 2018)

Bunun yanında, 1/95 sayılı OKK, Topluluk Gümrük Kodu ile Uygulama Yönetmeliği ile düzenlenen alanlarda mevzuat uyumunun sağlanması ve ilgili hükümlerin uygulanması için gerekli tedbirlerin alınması sorumluluğunu Gümrük İşbirliği Komitesi'ne vermiştir.(Dış İşleri Bakanlığı, 1-95 Sayılı Karar, 2018)

2.3 Tarafların Gümrük Birliği'nden Beklentileri ve Amaçları

Ekonomik entegrasyonların, tarafların öncelikle ticaret yoluyla refah düzeyini artırma isteği ile kuruldukları görülmektedir. Ancak entegrasyonlar kurulmasının amaçları siyasi ve sosyal alanlarda bulunmaktadır. Coğrafi konum, gelişmişlik düzeyi ve ülkelerin birbirleriyle olan ilişkileri ortaklık kurulmasında etkin rol oynamaktadır. Taraf ülkeler birbirlerinin yukarıda bahsedilen alanlardaki avantajlarından fayda elde etmek istemektedirler. Çalışmada incelenen AB ve Türkiye ortaklık ilişkisinde de bu duruma paralel olarak beklenti ve amaçlar bulunmaktadır.

2.3.1 AB için Türkiye ile GB Kurmanın Önemi

AB için Türkiye öncelikle pazar imkanı, coğrafi konum ve demografik yapısı ile ön plana çıkmaktadır. AB, Soğuk Savaş sonrası dönemde oluşan konjoktür içinde Türkiye ile işbirliği yapmanın stratejik olarak önemli olduğunu düşünmektedir. Bunun yanında Türkiye'nin gelişmekte olan ekonomisi AB'ye dinamik bir güç katacağı öngörülmektedir. AB, Türkiye'nin bu avantajlarından faydalanarak küresel rekabet ortamında güç kazanacağına inanmaktadır.(DPT, 2004:2) AB, küresel konjoktürde güçlü bir rol elde edebilmek için Doğu Akdeniz, Karadeniz ve Kafkasya ülkelerine erişmek istemektedir. Bu nedenle Türkiye'nin coğrafi konumu üzerinden ulaşabilmeyi bir yol olarak görmekte ve Türkiye ile ilişkilerinin iyi olmasını bir yöntem olarak kullanılabileceği düşünülmektedir.(DPT, 2004:10)

AB'nin nihai olarak ekonomik amacı, Türk pazarını, AB sanayine maksimum seviyede açabilmektir.(Dış İşleri Bakanlığı Türkiye ve Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik Süreci 2018) Türkiye'nin AB üyeliğinin, AB iç pazarı için yeni bir ivme sunacağı düşünülmektedir. Bunun yanında AB şirketleri Türkiye'nin dinamik nüfusundan kendilerine görece düşük maliyetli iş gücü olarak faydalanabileceğini öngörmektedir.(Çiçek, 2011: 37)

2.3.2 Türkiye için AB ile GB Oluşturmanın Önemi

GB, Türkiye için sadece bir ekonomik entegrasyon hareketi olarak değerlendirilmemektedir. Ankara Anlaşmasından, GB kurulmasına kadar imzalanan metinlerde belirtildiği GB, Türkiye'nin Avrupa'ya tam olarak entegrasyonunun bir aşaması olarak görülmektedir. Bütün bunların sonucunda Türkiye'nin nihai hedefi AB'ye üye olmaktır. GB'nin Türkiye açısından ana amaç, AB'ye üye olma yoluyla ekonomisini de kendinden daha gelişmiş ülkelerin yer aldığı AB'ye yakınlaştırmaktır.(Baran, 1994: 109) Türkiye'den, AB'ye yapılan ihracatta artış olması, AB ülkeleri ve diğer ülkelerden yatırım sermayesinin gelmesi, yüksek teknolojinin gelmesi, AB'nin taraf olduğu anlaşmalarla üçüncü ülkelerle ticaretin artırılması ve AB'den gelebilecek mali yardımlar ekonomik olarak beklentileri oluşturmaktadır.(İKV, 2004: 152) Bunların yanında iç pazarda üretim alanında rekabet ve kalitenin artırılması, yerli üreticilere daha geniş pazar imkanları sunulması gibi beklentilerde yer almaktadır.

Türkiye açısından AB içerisinde yer almanın ekonomik anlamda getireceği faydalar yanında siyasal ve sosyal olarak da getireceği avantajlar olacağına inanılmaktadır. Örnek olarak, AB'deki barış ve istikrar, insan hakları, ekonomik işbirliği, kalkınma yardımı, ticaret ve çevre gibi alanlardan faydalanılabileceğine inanılmaktadır. Bunun yanında küresel konjoktürde, BM, DB, DTÖ gibi platformlarda AB ile hareket ederek, tek başına olduğundan fazla ulusal çıkarlarını korunabileceği düşünülmektedir.(Dış İşleri Bakanlığı Türkiye ve Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik Süreci 2018)

2.4 GB ve Türkiye'nin AB'ye Tam Üyelik Başvuru Süreci

GB Türkiye'nin AB'ye tam üyeliği yolunda son adım olarak görülmektedir. Bu durumun neticesinde GB kurulmasıyla beraber Türkiye AB'ye üyelik sürecini de hızlandırmak istemiştir. AB, 29 Haziran 1997 tarihli Ortaklık Konseyi Toplantısında, Türkiye'nin talebini onaylamış ve Avrupa Komisyonu'ndan Türkiye'nin konu ile ilgili görüş hazırlamasını talep etmiştir. Avrupa Komisyonu 1997 yılında açıkladığı Gündem 2000 başlıklı raporunda Türkiye'nin tam üyeliğine siyasi ve ekonomik nedenleri öne sürerek herhangi bir ilerletici unsura yer vermemiştir ve Türkiye'yi AB'nin bir sonraki genişleme sürecinin dışında bırakmıştır. Bununla birlikte, Türkiye'nin katılımının sağlanması için bir strateji hazırlanması kararlaştırılmıştır.(Palabıyık ve Yıldız, 2006:75-78) 1998 yılında gerçekleştirilen Cardiff Zirvesi'nden sonra ise Türkiye diğer adaylar gibi izleme sürecine dahil edilmiş ve Komisyon Türkiye için ilk olarak 1998 yılında bir İlerleme Raporu hazırlamıştır.(Kılıç, 2002:253) Rapor, Komisyon tarafından Türkiye'nin aday ülke olarak görüldüğünün bir göstergesi olarak kabul edilmiştir. Türkiye takip eden süreçte 11 Aralık 1999 tarihinde Helsinki'de yapılan AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde AB'ye aday ülke olarak kabul edilmiştir. Avrupa Konseyi, 2004 yılı Aralık ayında Komisyon'un verdiği rapor ve tavsiye üzerine, Türkiye'nin Kopenhag Kriterlerini yerine getirdiğine karar verdiği takdirde, AB ile katılım müzakerelerini başlatacağı denmiştir ve 17 Aralık 2004 tarihinde Türkiye ile katılım müzakeresi başlatma kararı verilmiştir. Buna göre AB Türkiye arasında 3 Ekim 2005 tarihinde Tam Üyelik Müzakereleri başlatılmıştır.(Kılıç, 2002:254)

2.4.1 Tam Üyelik Sürecinde AB ile Türkiye Müzakereleri

Bir aday ülke olarak Türkiye AB yasaları ile uyumlu olmak durumundadır. Bu da, siyasi olarak çoğu kurumsal yapıyı ve ekonomik olarak birçok sektörün yapısında değişikliğe gidilmesi anlamına gelmektedir. Müzakere fasılları Kopenhag Kriterleri'nin AB Müktesebatı ile ilgili yükümlülükleri yerine getirme ve bunun izlenmesi sürecini ifade etmektedir. AB müktesebatı, Avrupa Birliği bünyesinde tüm üye ülkeleri bağlayan ortak hak ve yükümlülükler bütünü şeklinde tanımlanmaktadır.(AB Bakanlığı-Katılım Müzakereleri, 2017) Müzakereler 3 Ekim 2005 tarihinde başlamıştır. AB'ye katılım Türkiye'nin AB hukukunun tamamını oluşturan AB müktesebatının 35 faslından 33'ü üzerindeki müzakereleri başarılı bir şekilde tamamlanmasını gerektirmektedir.(Dışişleri Bakanlığı-AB Katılım Müzakereleri, 2018)

2.4.2 Müzakerelerin Son durumu

AB ile Türkiye arasındaki katılım müzakereler 3 Ekim 2005 tarihinde başlamıştır. Müzakereler 35 fasıl üzerinden yürütülmektedir. 2016 yılı itibari ile Türkiye'nin katılım müzakerelerinde 16 fasıl açılmış, 1 fasıl ise geçici olarak kapatılmıştır. 14 fasılda ise AB Konseyi ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin engellemeleri nedeniyle bloke edilmiş durumdadır. Ayrıca Türkiye'nin 5 fasılda 7 kapanış kriterlerini yerine getirdiği belirtilmiştir. bunlar, Şirketler Hukuku, İşletme ve Sanayi Politikası, Trans- Avrupa Ağları, Tüketicinin ve Sağlığın Korunması ve 3 kapanış kriteri yerine getirilen Mali Kontrol fasıllarıdır.

Müzakere fasılları ile ilgili tablo aşağıda gösterilmiştir.(AB Bakanlığı, Katılım Müzakerelerinde Mevcut Durum 2016)

Tablo 2: AB- Türkiye Tam Üyelik Süreci- Müzakere Fasıllarında Son Durum

Açılan Fasıllar	GKRY'nin tek taraflı olarak bloke ettiği fasıllar
25 Bilim ve Araştırma (geçici olarak kapatıldı)	2 İşçilerin serbest dolaşımı
20 İşletme ve sanayi politikası	15 Enerji
18 İstatistik	23 Yargı ve temel haklar
32 Mali kontrol	24 Adalet, özgürlük ve güvenlik
21 Trans-Avrupa ağları	26 Eğitim ve kültür
28 Tüketicinin ve sağlığın korunması	31 Dış, güvenlik ve savunma politikası
6 Şirketler hukuku	Siyasi blokaja tabi olmayan fasıllar
7 Fikri mülkiyet hukuku	5 Kamu alımları
10 Bilgi toplumu ve medya	34 Kurumlar (müzakerelerin sonunda)
4 Sermayenin serbest dolaşımı	8 Rekabet politikası
16 Vergilendirme	35 Diğer konular (müzakerelerin sonunda)
27 Çevre	19 Sosyal politika ve istihdam
12 Gıda güvenliği, veterinerlik ve bitki sağlığı	Ek protokol kararının açılış kriteri olduğu fasıllar
22 Bölgesel politika ve yapısal araçların koordinasyonu	1 Malların serbest dolaşımı
17 Ekonomik ve parasal politika	3 İş kurma hakkı ve hizmet sunumu serbestisi
33 Mali ve bütçesel hükümler	9 Mali hizmetler
	11 Tarım ve kırsal kalkınma
	13 Balıkçılık
	14 Taşımacılık politikası
	29 Gümrük birliği
	30 Dış ilişkiler

Kaynak: AB Bakanlığı-Katılım Müzakerelerinde Mevcut Durum, 2016

2.5 Gümrük Birliği'nin Güncellenmesi Gündemi

GB, Türkiye'nin AB'ye üyeliğinin yakın bir dönemde gerçekleşeceği düşünüldükçe hayata geçirilmesine rağmen, tam üyelik süreci çeşitli sebeplerden ötürü tamamlanamamıştır. Türkiye'nin AB'ye tam üyelik sürecinin 2004 yılında başlayan müzakerelere rağmen sonuçlanmaması ve tam üyelik perspektifinin hala netleşmemiş olması GB'nin gereğinden fazla yürürlükte kalmasına ve bu nedenle sistematik sorunların ortaya çıkmasına neden olduğu görülmektedir.(Ticaret Bakanlığı- GB Neden Güncelleniyor?, 2019) Bu nedenle GB güncellenmesi girişimleri başlatılmak istenmiştir. GB'nin başlangıcından itibaren bugüne gelen süreçte teknik ve konjektürel bakımdan eksiklerinin ortaya çıkması güncellenmenin gerekliliğini artıran bir diğer ana sebep olmuştur.(Ertürk, 2018:1)

Günümüzde, GB ile ilgili alanlarda karar alınırken bu süreçlerde Türkiye'nin yer almaması, AB'nin imzaladığı STA'larda Türkiye tarafından uygulanmasında yaşanan güçlükler sistemik sorunlar haline gelmiştir. Söz konusu hususlara ilişkin olarak 1/95 sayılı OKK içinde hüküm bulunmaması veya mevcut hükümlerin yetersiz kalması bu sorunların kaynağı oluşturan etkenlerdir. Mevcut asimetriyi gidermek ve küresel ticaret dinamiklerine uyum sağlamak adına Türkiye-AB ilişkilerinde GB'nin güncellenmesi ve derinleştirilmesi gerektiği belirtilmiştir. GB'nin güncellenmesi ile birlikte 20 yıllık süreçte karşılaşılan sistemik sorunlara çözüm bulunması ve AB ile tercihli ticari ve ekonomik ilişkilerin tarım, kamu alımları, hizmetler ve e-ticaret gibi yeni alanlara genişletilmesi amaçlanmaktadır.(Ticaret Bakanlığı- Gümrük Birliği Neden Güncelleniyor?, 2019)

Bütün bu siyasi ve ekonomik gelişmelerin ışığında taraflar, 2014 yılında Türkiye ve Avrupa Komisyonu nezdinde bir çalışma grubu kurulmasına karar verilmiştir. Bunun sonucunda Avrupa Komisyonu detaylı bir değerlendirme raporunu Avrupa Konseyine sunmuştur. Rapor, 12 Mayıs 2015 tarihinde Bakanlar düzeyinde gerçekleştirilen görüşmede resmiyet kazanmıştır. GB güncellemesi kapsamında Komisyon, Ağustos 2015 tarihinde bir yol haritası yayınlamıştır. Yol haritası, taraflar arasında daha fazla ekonomik büyüme ve bütünleşme sağlayabilecek olasılıklara dikkat çekmektedir. Avrupa Komisyonu, Etki Değerlendirme Sürecinin ardından, yol haritasının öngördüğü prosedürlere uygun olarak 21 Aralık 2016 tarihinde Konseye, GB'nin güncellenmesine yönelik müzakerelerin Türkiye ile başlatılabilmesi için yetki talebinde bulunmuştur.(AB Türkiye Delegasyonu -Gümrük Birliği Modernleşmesi,2018) Güncel durumda henüz yetki talebine cevap verilmemiştir ve 2018 ilerleme raporuna göre konu konsey tarafından değerlendirilmeye devam etmektedir.(AB İlerleme Raporu, 2018:102)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: GÜMRÜK BİRLİĞİ ETKİLERİ ANALİZİ

3 Gümrük Birliği'nin Türkiye'ye Etkileri ve SWOT Analizi

Çalışmanın bu bölümünde önceki bölümlerde aktarılan GB'nin teorik temelleri ile Türkiye-AB ilişkilerinin gelişimi dikkate alınarak, AB-Türkiye ilişkilerinin GB kapsamında olası etki ve sonuçları analiz edilmeye çalışılacaktır. 1996 yılında yürürlüğe giren ve Türkiye'nin AB üyeliğinde son adım olarak görülen GB 2016 yılı itibariyle 20 yılı geride bırakmıştır. Bu yirmi yıllık süre içerisinde GB'nin yarattığı etkilerin iç ve dış faktörler ele alınarak, kazanım ve eksikliklerinin incelenmesi çalışmanın ana amacını oluşturmaktadır. Bu kapsamda GB Türkiye üzerinde yarattığı yapısal değişimleri analiz etmek için, SWOT(Güçlü, Zayıf, Fırsat, Tehdit) analiz yöntemini kullanılacaktır.

3.1 SWOT Analiz Yöntemi

Öncelikle SWOT analizin tanımına bakıldığında, veri alınacak olan söz konusu durumun, sürecin, ülke veya organizasyonun; güçlü ve zayıf yönlerini belirleyen ve dış çevreden kaynaklanan fırsat ve tehditleri saptayan bir teknik olarak kullanıldığı görülmektedir.(Gürlek, 2002: 2)

SWOT Analizde güçlü ve zayıf yönler ülke veya organizasyonun kendisiyle ilgili içsel faktörler olarak tanımlanmaktadır. Fırsat ve tehditler ise incelenen ülke ya da organizasyonu dışarıdan etkileyen faktörler olarak belirlenmektedir. SWOT analizinde amaç, iç ve dış etkenleri dikkate alarak, var olan güçlü yönler ve fırsatlardan en üst düzeyde yararlanacak, tehditlerin ve zayıf yanların etkisini en aza indirecek plan ve stratejiler geliştirmeye yardımcı olmaktır.(Gürlek, 2002: 3)

SWOT Analiz yöntemi AB'nin proje, program ve politikalarının analizinde uygulanan bir değerlendirme aracı olarak kullanılmaktadır. AB ile ilgili belli bir proje, program ya da ilgili taraflarla olan ilişkilerin değerlendirilmesinde SWOT Analiz yöntemine de başvurulmaktadır. SWOT Analiz yönteminin belli avantajları olduğu gibi belli kısıtları da vardır. Buna göre SWOT Analiz yönteminin avantajları; değerlendirilen ya da anlaşmazlığın bulunduğu sorunlara ilişkin olarak bir stratejinin yeterliliğinin (veya yetersizliğinin) hızlı bir

şekilde altını çizebilmesi şeklinde tanımlanmaktadır. SWOT Analizi, ele alınan konunun değerlendirilmesinde karar verme ve stratejik yaklaşımların dikkate alınmasını destekleyen bir değerlendirme yöntemini barındırmaktadır. Bunun dışında SWOT Analiz yöntemini gerçekleştirecek olan grup, kişiler ya da kişinin öznel kalabileceği gerçeği ihmal edilmemelidir. Analiz tamamlanmadan önce konunun değerlendirilmesine ilişkin fikir birliğinin sağlanması önemli olurken, iç ve dış faktörler arasında ayırım yapmak bazen zor olabilmektedir. (europa.eu/capacity4dev/, 2019)

3.2 SWOT Analiz Yöntemini Kullanan Çalışmalar

Bugüne kadar SWOT analizinin kullanılarak AB-Türkiye arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalara baktığımızda ilk olarak, Kılınç(2008), Türk Asya Stratejik Araştırma Merkezi(TASAM) için hazırladığı çalışma kapsamında Türkiye'nin AB'ye üye sürecinde gerçekleştirilen ekonomik müzakerelerin neler olduğunu aktarmakta ve ekonomik müzakerelerin, Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecine etkilerini incelemektedir. Çalışmada, Türkiye'nin üyelik hedefine ulaşması halinde elde edilebilecek kazanım ve kayıplara analiz edilmiştir. Analiz kapsamında güçlü yönler olarak AB-Türkiye arası işbirliğinin artması, Türkiye'de gerçekleşebilecek GSMH artışı, iş olanaklarının artabilecek olması, Türkiye'nin kurumsal gelişimi, yaşam standartlarının yükselmesine katkı sağlanması başlıkları tanımlanmaktadır. Zayıf yönler kapsamında ise Türkiye'nin AB ülkeleri ile rekabet gücünün daha zayıf olması, kültürel yozlaşma ve AB ülkelerinde artan işsizliğin etkilerinden bahsedilmektedir. Analizde Kıbrıs sorunu, güvenlik problemleri ve dil sorunu tehditler olarak tanımlanırken Türkiye'nin coğrafi konum avantajlarından fırsat olarak bahsedilmiştir.

Tabak(2003), Türkiye'nin uluslararası pazar fırsatlarının belirlenmesi amacıyla dış pazarlarda faaliyette bulunan ihracatçı firmalara yönelik SWOT analiz uygulamıştır. Analiz kapsamında firmaların sektörleri içerisindeki güçlü, zayıf, fırsat ve tehdit yönleri ele alınmıştır. Bu kapsamda, Türkiye'deki firmaların, insan kaynağının ve piyasa durumunun dinamik yapısı güçlü yönler olarak ele alınmıştır. Firmaların teknik olarak aksaklıkları ve problemleri yönleri ile Türkiye'nin yetersiz kalan imkanlarından zayıf yönler olarak bahsedilmiştir. Bu etkenler firmaların ve ülkenin iç etkenleri olarak göze çarpmaktadır. Çalışmada tehditler unsurunda dış etkenlerin ağırlık bastığı gözlemlenmektedir. Dış ticarete karşılaşılan güçlükler tehdit unsurları olarak yer almıştır. Çalışmanın fırsatlar kısmında ise

firma ve ülkenin sahip olduğu potansiyeller ve bunların ülke ve firmalar adına olumlu şekilde kullanılabileceği anlatılmıştır. AB ile Türkiye arasındaki ticarete rekabet gücünün farklılığı ve ticaretin canlanmasının Türk firmalarına sağlayacağı faydalardan bahsedilmiş ve AB ile ticaretin önemi vurgulanmıştır.

Emir(2017) serbest ticaret anlaşmalarının Türkiye ve AB ekonomilerine olan etkilerini incelediği yüksek lisans tez çalışmasında SWOT analizine yer vermiştir. Emir(2017), Türkiye ve AB'nin kurduğu STA'ların güçlü ve zayıf yönleri, fırsat ve tehditleri değerlendirmiştir. Çalışmada STA'ların güçlü yönleri olarak ülkeler arası ekonomik işbirliğinin artmasında öncü rol oynamasını tanımlanmıştır. Çalışmada Türkiye ve AB'nin imzaladığı STA'ların ekonomik işbirliğinin yanında, kurumsal çözümler sağlaması bakımından faydalarına dikkat çekilmiştir. Rekabet artışı ve hukuki gelişmeler ve dış ticaret hacmi güçlü yönlerde dikkat çekilen hususlar olmuştur. Çalışmada STA'ların AB ve Türkiye açısından zayıf yönleri başlığı ile ilgili olarak Türkiye'nin AB'nin STA imzaladığı bütün ülkelerle anlaşmasının bulunmaması, iki taraf arasındaki gelişmişlik farklarının getirdiği ticari dezavantajlar ve teknik donanımın yeterince sağlanamamış olmasından bahsedilmiştir. Çalışmada, gümrük birliği güncellemesi, pazar olanaklarının gelişimi ve yatırımların artması fırsat olarak, ekonomik belirsizlikler, ticaret sapması, haksız rekabet ve dışa bağımlılık konuları tehdit olarak değerlendirilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti AB Bakanlığı tarafından hazırlanan 2018-2020 Stratejik Plan(2018) içerisinde bakanlık ile ilgili SWOT analiz yer almaktadır. Rapor bakanlığın kurumsal yapısı ile ilgili değerlendirme niteliğindedir. Raporda, AB Bakanlığının iç yapısının diğer kurumlara kıyaslandığında sahip olduğu avantajlar, güçlü yönlerinde yer alırken; kurum içi fonksiyonlardaki yetersizlikleri güçsüz yönlerde yer almıştır. Çalışmada, fırsatlar içerisinde, üyelik müzakereleri sürecinde Bakanlığın sahip olduğu potansiyel olarak lehine kullanabileceği politik, sosyo-kültürel ve ekonomik yapıdaki değişikliklerden; tehditler içerisinde ise Türkiye'nin AB üyeliğine giden yolda engel olabilecek siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel etkenlerden söz edilmiştir. Söz konusu analizin sonucunda AB'ye üyelik sürecinde Bakanlığın faaliyetlerine rehberlik edecek planlamalara yön verilmeye çalışılmıştır.

Karakotsa ve diğerleri(2016) ise Türkiye AB ilişkilerinde yenilebilir enerji işbirliği yatırımlarını, SWOT analiz yöntemi ile değerlendirirken, uluslararası yazında Türkiye –AB ilişkilerine odaklanan ve de SWOT analiz yöntemini kullanan çalışmaların yaygın olmadığı görülmektedir.

3.3 Gümrük Birliği'nin Etkileri SWOT Analizi

Çalışmada AB-Türkiye arasında gerçekleşen GB sürecini incelenirken, kullanılacak olan SWOT yöntemi ile GB'nin Türkiye üzerindeki etkilerinin; güçlü ve zayıf yanları Türkiye içi ekonomik ve kurumsal faktörler üzerinden, tehdit ve fırsatları ise Türkiye'nin AB ile ilişkileri kaynaklı faktörler üzerinden incelenmiştir. Analiz kapsamında GB yürürlüğe girmesiyle geçen 20 yıllık süreçte Türkiye AB ilişkilerine GB'nin iktisadi, siyasi, kurumsal ve sosyal etkileri göz önünde bulundurularak ele alınması amaçlanmaktadır. Dünya Bankası'nın 2014 yılında ve Avrupa Komisyonun 2016 yılında hazırladığı Türkiye-AB arasında GB'yi inceleyip analiz eden çalışmalar, SWOT analiz kapsamında yer alan başlıkların belirlenmesinde etkileyici olmuştur. Dünya Bankası raporunda(2014) GB sürecinde iki taraf arasında ticari gelişmeler, ticarete eğilimler, doğrudan yabancı yatırımlar ve şirket düzeyinde analizler kapsamında incelenmiştir. Bunun yanında ithalat tarifeleri ve menşe kuralları, STA süreçlerinde asimetrliler, gümrük birliğinin değişen küresel ortamda konumlanması üzerinden analiz edilmiştir. Raporda son olarak gümrük birliğinin işlevselliğinin önünde yer alan problemler ele alınmış, bu problemlerin çözümü adına yöntemler öne sürülmüştür. Öne sürülen fikirlerin etkilerinin neler olabileceği üzerine fikirler ortaya konmuştur. Rapor sonucunda, Türkiye-AB arasında ticaretin arttığı, bu sürecin Türkiye'de üretimin kalitesine olumlu katkı sağladığı, AB'den Türkiye'ye doğrudan yabancı yatırımların arttığı, gümrük reformları ile ticarete elde edilen kazanımların olumlu olarak görüldüğü saptanmaktadır. Ancak son yıllarda Türkiye'deki ticaretin Doğu yönüne kayması, GB içerisinde eksik kalan yönler ve bu nedenle GB güncelleme ihtiyacının ortaya çıkması sürecin aksayan tarafları olarak analiz edilmiştir. Rapor, GB'nin güncellenerek genişletilmesi, derinleştirilmesi ve bu süreçte yaşanan aksaklıkları gidererek yeniden düzenlenmesinin yarar sağlayacağını politika önerisi olarak sunmaktadır.

Avrupa Komisyonu Türkiye-AB(2016) raporu taraflar arasında ikili ticaretin yapısını mevcut GB kapsamında incelemektedir. Çalışmada ek olarak ikili ticaret için etkilerin artırılması yönünde analizler yer almaktadır. Çalışmada, Türkiye-AB arasındaki ticari yapı, yatırımlar, pazara ulaşım şartları, sektörel tarife engelleri, gümrük birliğinin ticari etkisi üzerinden anlatılmıştır. Çalışmada metot olarak çekim modeli, hesaplanabilir genel denge(CGE) ve ex ante analizi yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmada genel denge analizi kapsamında GB'nin ekonomik etkilerinin yanı sıra ticari etkilerin yanında sosyal, çevresel, kurumsal, insan hakları ve üçüncü ülkeler üzerine gerçekleşen etkileri incelenmiştir. Ex ante

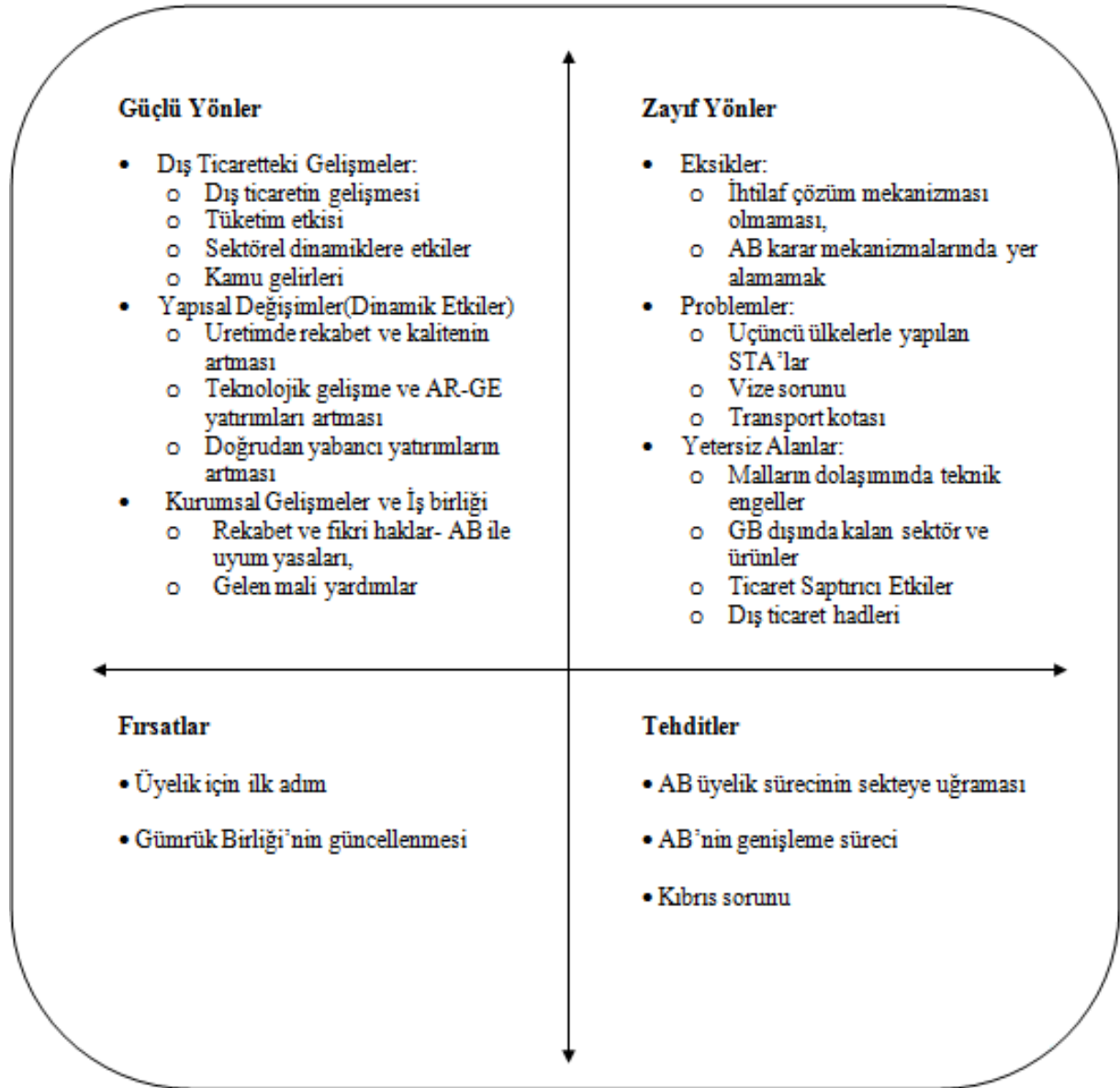
metodu ile birlikte GB dönüştürülmesi durumunda yukarıda yer alan başlıklar için etkilerin neler olabileceği simülasyonlar aracılığı ile ortaya konmuştur.

Bu çalışmada ise GB'nin Türkiye üzerinde etkilerinin güçlü yönleri incelenirken, GB'nin yürürlüğe girmesinden sonraki dönemde Türkiye üzerinde meydana gelen değişimler, dış ticaret rakamları ve kurumsal gelişmeler kapsamında ele alınmıştır. Bu kapsamda öncelikle dış ticaret(ithalat-ihracat) istatistikleri analiz edilmiş, doğrudan yabancı yatırımlar, AR-GE faaliyetleri ve üretimde teknolojik gelişim, dış ticaret hadleri, dış ticaretin sektörel ve yapısal değişimleri incelenmiştir. Kurumsal etkiler bağlamında, rekabetin gelişimi ve ticaretin serbestleşmesi yönünde yaşanan AB'ye uyum kapsamında yaşanan gelişimlerden ve kurumsal işbirliği kapsamında AB'den gelen mali yardımlardan bahsedilmiştir. Zayıf yönler belirlenirken ise GB'nin Türkiye adına yetersiz kaldığı noktalara, GB kapsamındaki eksikliklerden,ve GB işleyişindeki problemli alanlardan bahsedilmiştir. GB işleyişinde STA'lara uyma, vize, transport kotası gibi problemli konular, anlaşmazlık durumunda taraflar arasında çözüm mekanizması bulunmaması, Türkiye'nin karar mekanizmasında yer almaması gibi durumlarda yetersiz kaldığı ve tarım-hizmet sektörünün anlaşmaya dahil olmaması gibi eksik yönleri incelenmiştir.

Dış etkenler olarak tanımlanan tehdit ve fırsatlarda ise Türkiye dışında gelişen olaylardan AB-Türkiye ilişkilerinin ve GB'nin olası olumlu ve olumsuz etkilerinden bahsedilmiştir. Fırsatların ve tehditlerin belirlenmesinde anlaşmanın Türkiye'nin AB ile ilişkilerin başlangıcından itibaren iki taraf arasındaki ortaklık ilişkisinden kaynaklanan Türkiye için dış faktörler diyebileceğimiz alanlar ele alınmıştır. GB'nin güncellenerek kapsamının genişletilmesi, GB ile birlikte hedeflenmiş olan Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğin gerçekleşebilmesi fırsatlar olarak ele alınmıştır. Tehditler bölümü iki taraf arasında ekonomik ve siyasal olarak yaşanan anlaşmazlıklar üzerinden anlatılmıştır. AB ile ilişkilerde hedeflenen müzakere takviminin yavaşlaması ve Kıbrıs meselesinde yaşanan sorunlardan dolayı GB ve üyelik sürecinin olumsuz etkilenmesi konuları tehditleri oluşturmaktadır.

Çalışmada Türkiye İstatistik Kurumu(TÜİK) ve Avrupa Birliği İstatistik kurumu(Eurostats) verilerinden ve Avrupa Komisyonu, Dünya Bankası'nın konu üzerine yaptığı araştırma ve raporlarından yararlanılmıştır. Bunun yanında İKV, TÜSİAD gibi STK'ların incelemelerinden faydalanılmıştır. TÜİK üzerinden elde edilen veriler GB'nin yürürlüğe girdiği dönemden, günümüze yani 1996-2016 arası olan 20 yıllık süreçteki resmi verilerdir.

Tablo 3: Gümrük Birliği SWOT Analiz Başlıkları

3.4 Güçlü Yönler

GB'nin Türkiye üzerindeki etkilerinin güçlü yönleri belirlenirken, Türkiye'nin ekonomik ve kurumsal bakımdan yaşadığı değişimlere dikkate alınmış ve Türkiye'nin GB sonrası kazandığı ekonomik ve yapısal edinimler analiz edilmeye çalışılmıştır. Güçlü yönler ile ilgili başlıklar çalışmanın teorik temellerinin aktarıldığı GB'nin statik ve dinamik etkileri başlıkları dikkate alınarak tanımlanmıştır. Bu noktada ekonomik bakımdan dış ticaret rakamları GB yürürlüğe girmeden önceki dönem ile bugüne kadar geline süreç ile karşılaştırılmıştır. Dış ticaret rakamları sektörel ve mal grupları, ekonomik bölge grupları bazında değerlendirilmiştir. Bunun yanında Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde geçen 60 yıllık süreçte GB ile beraber son 20 yılındaki kurumsal olarak değişimlerine dikkat edilmiştir. Bu noktada mevzuat uyumu için yapılan hukuki çalışmalardan bahsedilmiştir. Türkiye'nin AB üyeliğinde GB'nin son dönem olarak görülmesi, kendi yapısında AB'ye uyum gerektiren unsurlarda yaşanan gelişmelerden bahsedilmiştir. Türkiye'nin yapısında GB'nin dinamik etkilerinden rekabet, teknoloji, AR-GE yatırımları, gelişmişlik göstergelerindeki değişimlere dikkat edilmiştir. Son olarak AB ile Türkiye arasındaki kurumsal işbirliğinden ve AB tarafından sağlanan mali yardımlardan bahsedilmiştir.

Türkiye'nin GB etkileri içerisinde ekonomik olarak güçlü olarak görülebilen alanlar, dış ticaretinde ithalat, ihracat, AR-GE harcamaları, doğrudan yabancı yatırımlarındaki istatistiksel değişim üzerinden gözlenmiştir. AB ve Türkiye'ye ait dış ticaret istatistikleri, GSYH değerleri gibi veriler TÜİK, Eurostat verileri üzerinden elde edilmiştir. Çalışmada kullanılan veriler Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girdiği dönemde, 1996-2016 arası olan 20 yıllık süreçteki resmi verilerdir. Bunların içerisinde ithalat, ihracat rakamları, AR-GE yatırımlarındaki değişimler, kamu gelirleri ve doğrudan yabancı yatırımlardaki değişiklikler yer almıştır. Bunun yanında Avrupa Komisyonu (2016) ve Dünya Bankası(2014) raporlarında yer alan veriler ve tespitler dikkate alınmıştır. Çalışmada ekonomik olarak istatistiklerin yanında Türkiye'nin kurumsal yapısının AB'ye uyum çerçevesinde yeni yasa ve düzenlemelerin çıkarılması ile birlikte değişikliklere uğraması ve AB ile uyum oranının artırılması güçlü yönlerin siyasi-sosyal yönü üzerinde durulmaktadır.

3.4.1 Dış Ticarete Gelişmeler

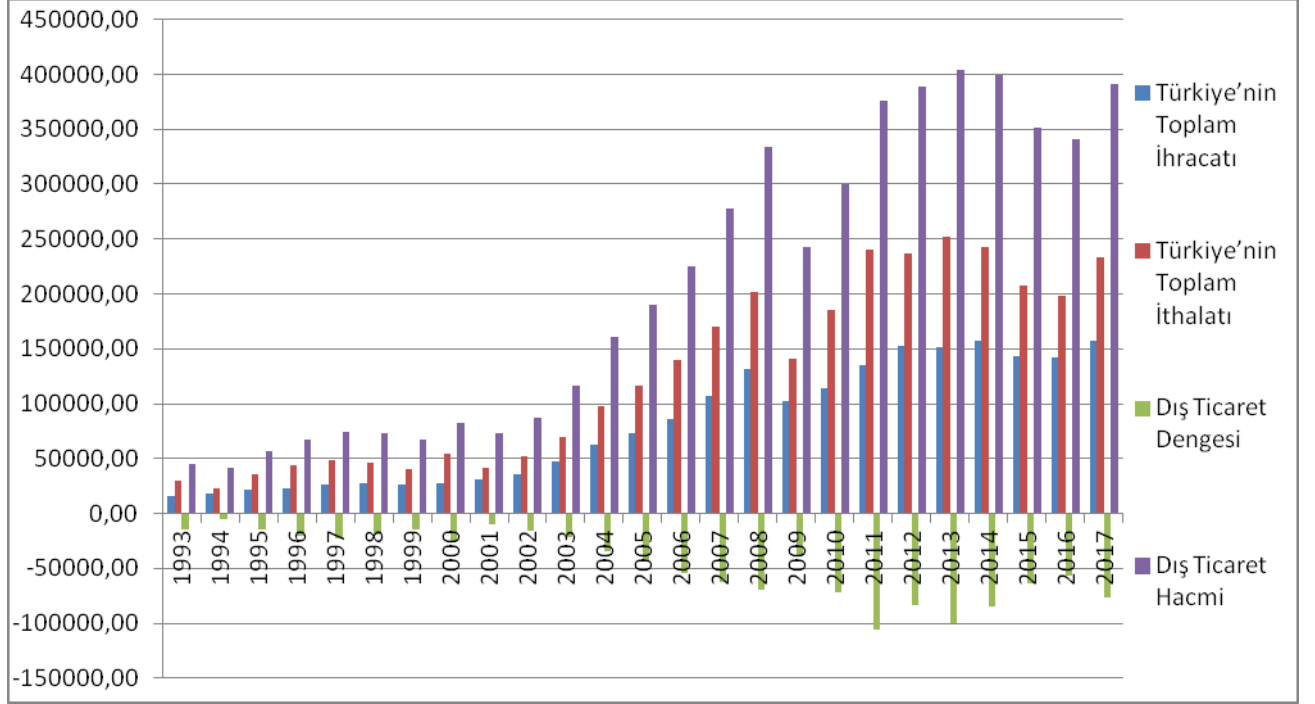
GB'nin kuruluş amacı ve taraflar için en büyük beklentisi dış ticaret üzerinedir. Bu nedenle en önemli gelişmeler dış ticaret üzerine olan etkiler içerisinde gerçekleşmektedir. AB-Türkiye arasındaki GB'nin yürürlüğe girmesinde dış ticaret açısından her iki taraf için olumlu sonuçlar ortaya çıkarması beklentisi önemli bir rol oynamıştır. Bunların başında ikili ticaretin gelişmesi gelmektedir. İthalat ve ihracatın artması ile birlikte Türkiye'nin dış ticaret hacmi genişlemiştir. AB ülkeleri ise ürettiği malları gümrük tarifesine takılmadan Türkiye piyasasına sürebilme imkanı bulmuştur. Bunun yanında Türkiye için AB'ye ihracatın arttığı sektörler gelişme fırsatı bulabilmiştir. Bu sektörler tekstil ve otomotiv sektörleri örnek verilebilmektedir.(Dünya Bankası Raporu; 2014: 1)

GB'nin Türkiye'nin dış ticaret üzerindeki etkisinin içerisinde, çalışmanın birinci bölümünde açıkladığımız üretim etkisinin olumlu yönlerini(ticaret artırıcı), tüketim etkisi ve dış ticaret hadlerinin artması sayılmaktadır.

3.4.1.1 Ticaret Artırıcı Üretim Etkisi

Ticaret artırıcı üretim etkisini birinci bölümde yüksek maliyetli üretimin, birlik içinde daha düşük maliyetli üretim yapan ülkeye kayması olarak tanımlanmıştı. Türkiye içe dönük ekonomik politikaların hüküm sürdüğü 1970'li yıllardan sonra 1980 darbesi ardından değişen yapısında dışa açılma politikalarını benimsemiştir. Bunun sonucunda 1980-1995 yılları arası Gümrük Birliği öncesi dönem diyebileceğimiz dönemde, Türkiye'nin ihracatı yılda ortalama %15 oranında artış göstermiştir. Buna paralel olarak Türkiye'nin AB ülkelerine olan ihracatı da %16 oranında artmıştır.(Temiz, 2009:119)

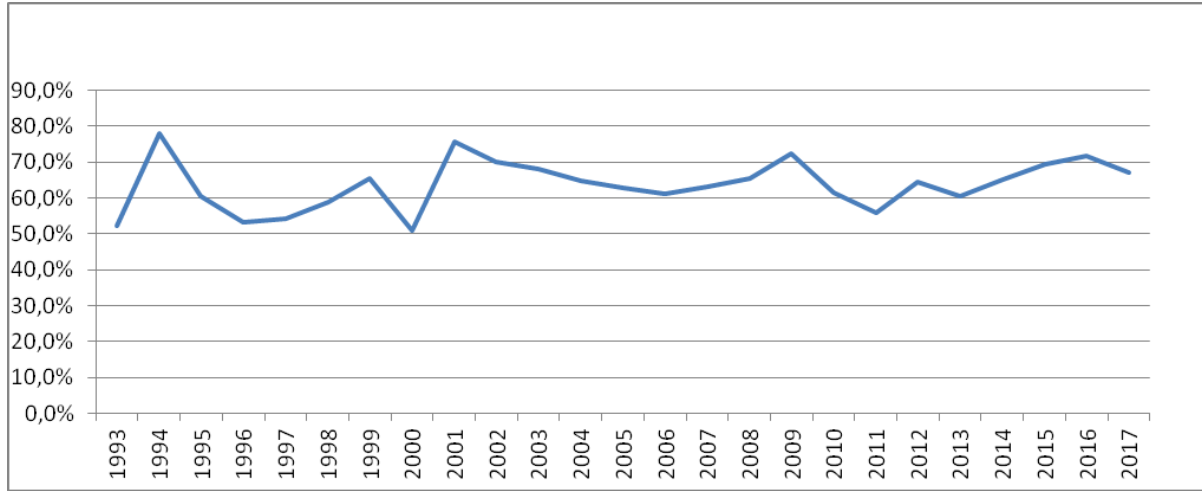
Grafik 1: Türkiye'nin Dünya ile Dış Ticaret Dengesi (1993-2017) (Milyon \$)

Kaynak: TÜİK, 01.11.2018 tarihinde erişilen rakamlardan hazırlanmıştır.

Grafik 1’de 1993-2017 yılları arası Türkiye dış ticareti ile ilgili temel göstergeler yer almaktadır. Türkiye’de GB ile beraber dış ticaretin gelişimi açısından genel dış ticaret rakamlarına bakıldığında 1996 yılından itibaren Türkiye’nin genel ithalat ve ihracat rakamlarında bir artış trendi olduğu gözlemlenmektedir. Bunun yanında Grafik 2’ye göre ihracatın ithalatı karşılama oranında dalgalanmalar söz konusudur. 1993 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı %53 seviyelerinde iken aradan geçen 20 yılda %60-%75 seviyelerinde seyretmiş son olarak 2016 yılında %67 seviyesine gelmiştir. 2011 yılından sonra ise dış ticaret açığı önceki yıllara göre önemli biçimde artış göstermiştir. Dış ticaretin artmasında tarife indirimlerinin önemli bir etkisi bulunmaktadır. Bir diğer etken olarak 1986 sonrası ticari liberalizasyonun etkisinin görülmeye başlaması olarak görülmektedir.

Grafik 2: Türkiye'nin İhracatı, İthalatı Karşılama Oranı(1993-2017)(%)

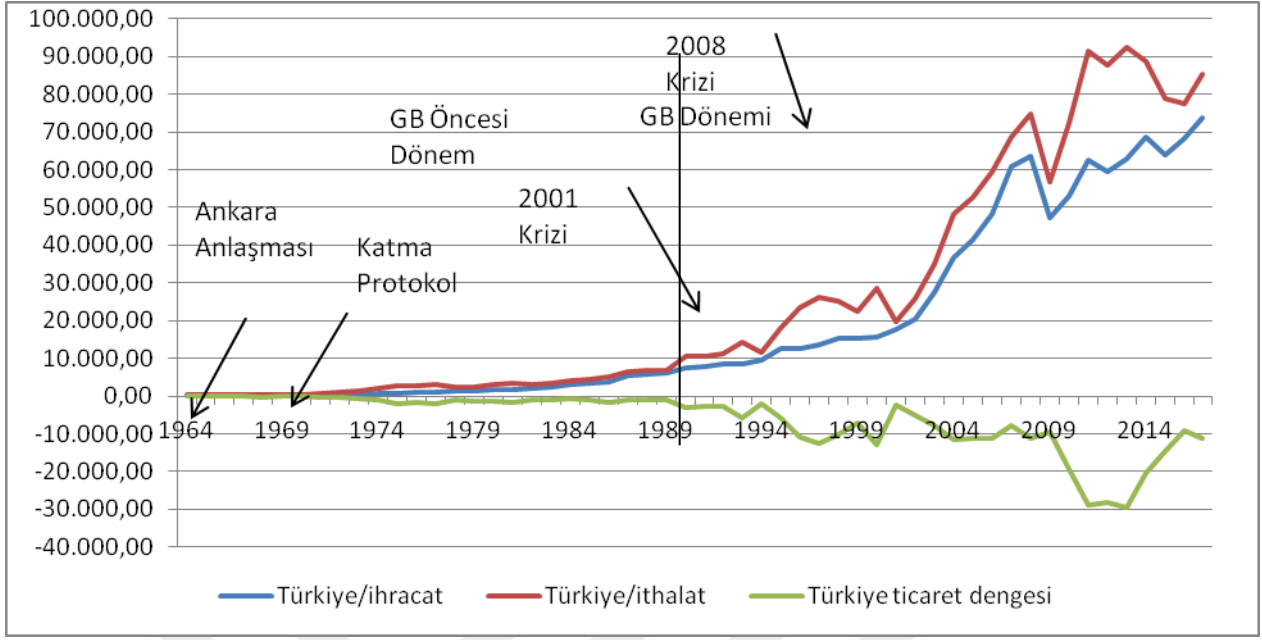
Kaynak: TÜİK, 01.11.2018 tarihinde erişilen rakamlardan hazırlanmıştır.

Grafik 1’de gösterildiği üzere 1996 yılından itibaren 20 yıllık süreçte Türkiye’nin dünya genelinde ithalatı, %470 artarken, grafik 3’de gösterildiği gibi AB’den ithalatı 22 milyar dolardan, 74 milyar dolara yükselmiş başka bir deyişle %242 oranında artmıştır. İhracat rakamları ise dünyaya 23 milyar dolardan, 157 milyar dolara, %582 artarken, AB ülkelerine ithalat 11 milyar dolardan 56 milyar dolara, %413 oranında artmıştır.(AB Komisyon Raporu 2016) Türkiye’nin dış ticaret hacmi bu dönemde yaklaşık 7 kat artış göstermiştir. Grafik 2’ye göre GB’den önce düşüş trendinde olan ihracatın ithalatı karşılama oranında GB’nin yürürlüğe girmesiyle 1996-2000 yılları arası yükseliş göze çarpmaktadır. 2000 yılında krizin etkisiyle düşüş yaşanmış ancak tekrar %70 seviyelerine ulaşmıştır. 2001-2011 yılları arası AB’de krizin etkin olduğu 2008 yılı haricinde tekrar bir düşüş trendi yaşanmıştır. Son yıllarda ise ihracatın ithalatı karşılama oranı tekrar %70 seviyelerine ulaşmıştır. Bu oran %50 seviyelerinde olan 1996 yılına göre bugün daha iyi bir noktada olduğunu göstermektedir.

Grafik 3’de AB ile Türkiye ilişkilerinin başladığı 1963’ten 2016’ya kadar iki taraf arasındaki dış ticaretin grafiği verilmiştir. 1963’ten 1972’ye kadar belirli bir seviyede süren ticari ilişkiler 1973 Katma Protokolün imzalanması ve buna bağlı olarak ithalat ve ihracat aşamalı olarak miktar kısıtlamalarının kaldırılması ile birlikte hareket kazanmıştır. GB yürürlüğe girdiği 1996 yılından itibaren ise iki taraf arasındaki ticaret yukarı yönlü bir ivme kazanmıştır. Bunun yanında, 20 yıllık süreçte iki taraf arasındaki ticareti olumsuz yönde etkileyen ekonomik krizler ticaret rakamlarını sektöre uğratmıştır. 2001 yılında Türkiye’de yaşanan ekonomik kriz ve 2008 yılında dünyada yaşanan küresel ekonomik kriz, ticareti kısa süreli de olsa olumsuz etkilemiştir.

Grafik 3: AB-Türkiye arasında Toplam Dış Ticaret (1964-2016)(Milyon Dolar)

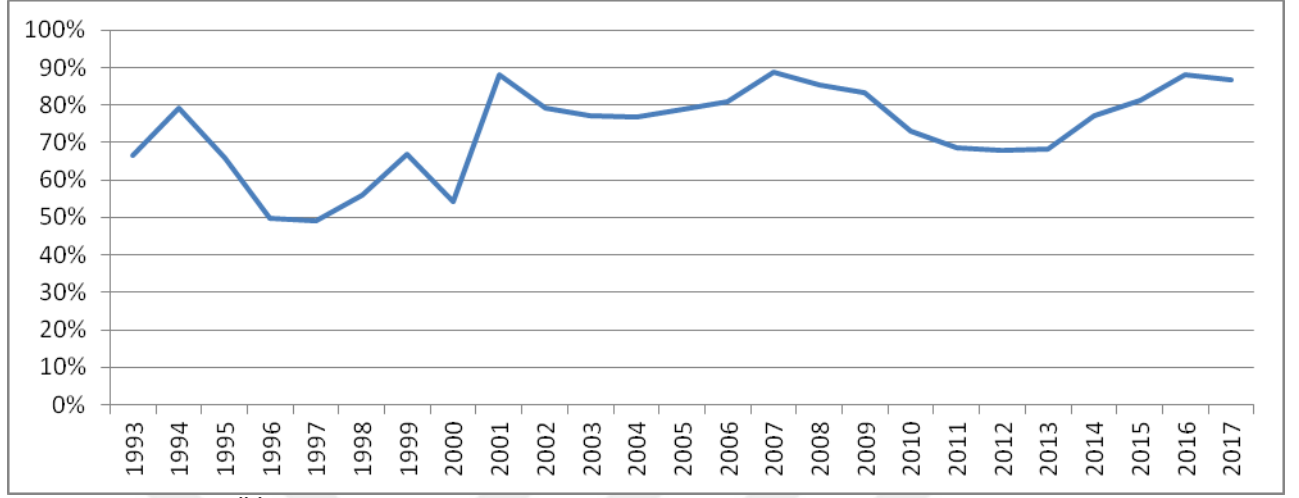
Kaynak: IMF, 23.03.2019 tarihinde erişilen rakamlardan elde edilmiştir.

Türkiye'nin dış ticareti içerisinde AB'nin yeri incelendiğinde, 2018 yılı itibari ile Türkiye'nin en büyük ticaret ortağının AB olduğunu görülmektedir. Grafik 4'te görüldüğü gibi AB, 2017 yılında 73,9 milyar dolar ile ihracattan %47,1 düzeyinde pay almış ve Türkiye'nin toplam ihracatında ilk sırada yer almıştır.(TİM,2017:8) Benzer şekilde 2017 yılı rakamlarına göre; Türkiye 233,7 milyar dolarlık toplam mal ithalatının 85,4 milyar dolarlık kısmını %36,5'lik pay ile AB'den gerçekleştirmiştir ve 2017 yılında Türkiye'nin AB ile olan ticaretinde ihracatın ithalatı karşılama oranı %86,6 seviyesinde gerçekleşmiştir.(TİM,2017:9)

Grafik 4'de görüldüğü üzere GB sonrası dönemde AB'ye yapılan ihracatın ithalatı karşılama oranı %88.2 seviyesi ile zirveyi görmüştür. Bu durum, aynı zamanda, Türkiye'nin AB ülkelerine karşı rekabet gücünün de arttığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Türkiye'nin AB ülkeleri ile dengeli bir dış ticaret ilişkisi vardır. Örneğin 2007 yılı itibariyle ihracatın ithalatı karşılama oranı toplamda % 63,1 iken, AB ülkeleri dikkate alındığında; ihracatın ithalatı karşılama oranı yine aynı yıl % 88,7'dir. Bu durum, Türkiye'nin artan dış ticaret açıklarında AB ülkeleri ile dış ticaretinin önemli bir etkisinin olmadığı anlamına da gelmektedir. Aşağıda AB'ye yapılan ihracatın, ithalatı karşılama oranı gösterilmiştir. 1996 yılından itibaren GB ile bir yükseliş yaşanmış 2000 krizi ile sekteye uğramasına rağmen 2002'de zirveyi görmüştür. Daha sonra istikrarlı bir şekilde devam etmiştir. 2008 krizi ile bir kez daha düşüş yaşansa da 2013 sonrası yükseliş sürmüştür. Bu grafik ile Türkiye'nin genel dış

ticaret dengesindeki grafik arasındaki benzerlik AB ülkeleri ile yapılan ticaretin etkisinin önemini göstermesi açısından dikkat çekicidir.

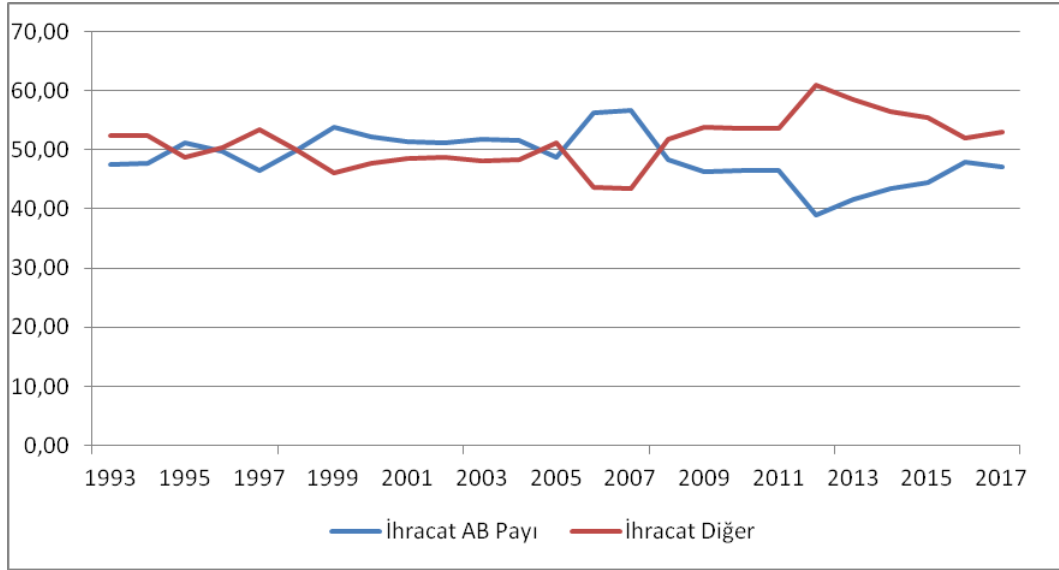
Grafik 4: Türkiye'nin AB ile İhracatı, İthalatı Karşılama Oranı (1993-2017)

Kaynak: TÜİK 01.11.2018 tarihinde erişilen rakamlardan hazırlanmıştır.

Aşağıda yer alan grafik 5 ve 6'da AB ve diğer ülkelerin payı incelendiğinde AB tek başına hemen hemen Türk dış ticaretinin yarısını kaplamaktadır. GB ile beraber AB'nin Türkiye dış ticaretinde payında 2009 yılına kadar artış gözlenmiştir. GB etkisi ile 1996-2006 yılları arasında bir ivme kazanmıştır. Bu süreçte %47 düzeyinde olan AB'nin Türkiye ihracatı içerisindeki payı %53 düzeyine ulaşmıştır. 2008 ekonomik krizi ve Türkiye'de yaşanan eklen değişiklikleri ile birlikte bu yıldan sonra düşüş göze çarpmaktadır. 2008 sonrası ise küresel ekonomik kriz etkisi ve Türkiye'nin AB'ye karşı tutumunda değişiklikler yaşanmış ve bu nedenle durağan bir seyre girmiştir. 2009 yılından sonra düşüş eğiliminde olmuş %40lar seviyesinde seyretmiştir. Son yıllarda tekrar bir yükseliş gözükse de GB başladığı yıl olan 1996'ya göre daha düşük seviyededir.

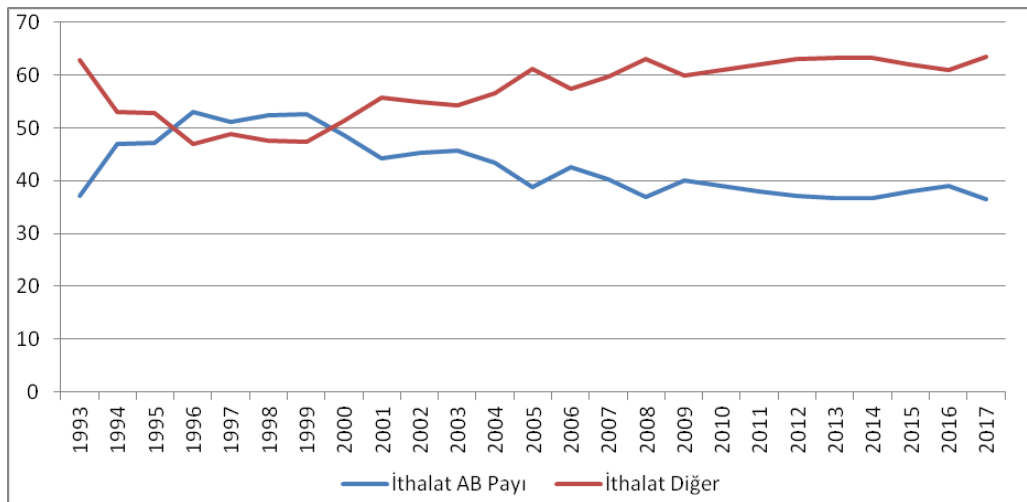
Grafik 5: Türkiye'nin AB ve AB Dışı Ülkelere İhracat Oranları(%) (1993-2017)

Kaynak: TÜİK 01.11.2018 tarihinde erişilen rakamlardan hazırlanmıştır.

Grafik 6'da görüldüğü gibi Türkiye'nin ithalatında, ihracata benzer bir süreç yaşanmıştır. 1996 yılında GB ile beraber bir yükseliş olmuş ve Türkiye'de yaşanan 2001 krizine kadar devam etmiştir. AB'nin Türkiye ithalatı içerisindeki payı 1996 yılında %38 düzeyinden 2000 yılında %50 seviyelerine gelmiştir. Ancak 2000'li yıllar sonrasında %40 altına tekrar düşmüştür. Grafik 5 ve 6'da görüldüğü gibi, AB'nin Türkiye dış ticareti payı GB öncesi dönemde ihracatta %47, ithalatta ise %32 düzeyindedir. 1996 yılından itibaren ise AB'nin payında görece olarak daha az oranda yükseliş görülmektedir. Ancak son yıllarda GB'nin başladığı yıllardaki oranlara dönüş olduğu göze çarpmaktadır.

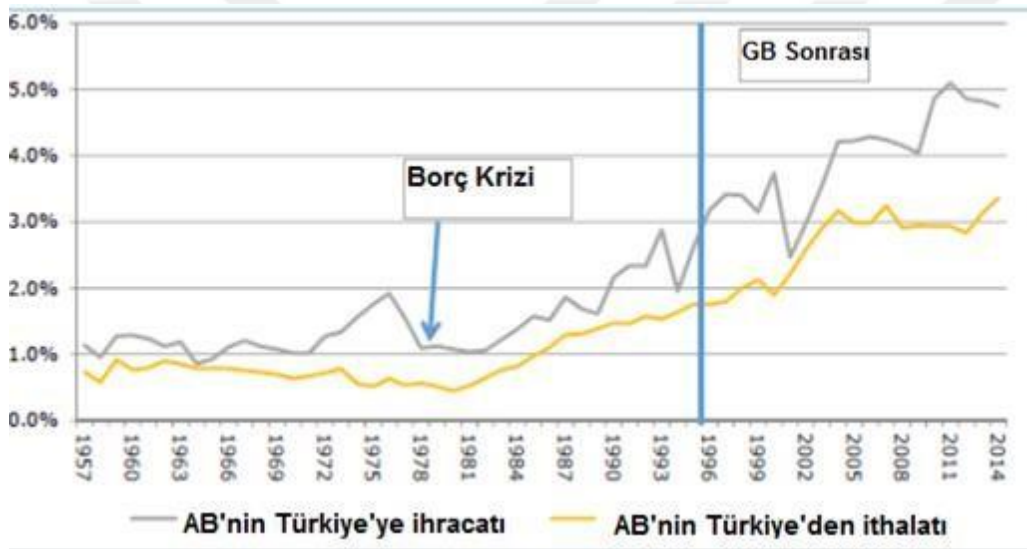
Grafik 6: Türkiye AB ve AB Dışı Ülkelere İthalat Oranları(%) (1993-2017)

Kaynak: TÜİK 01.11.2018 tarihinde erişilen rakamlardan hazırlanmıştır.

Dış ticaretin gelişmesi konusunda AB tarafında Türkiye'nin yerini incelemek amacı ile Eurostat verileri değerlendirilecektir. İlişkilerin başladığı 1964 yılından 1972 yılına kadar gelinen süreçte belirli bir düzeyde ilerleyen ticaret, 1973 Katma Protokol ile birlikte yükselişe geçmiş ancak 1978 Borç Krizi süreci sektöre uğratmıştır. Türkiye'de 24 Ocak kararları ile ticarete dışa açılım ve liberalleşme sürecinin başlaması dış ticareti tekrardan hareketlendirmiştir. Türkiye'de yaşanan 1994 krizinin olumsuz etkisinden sonra ise 1996'da GB yürürlüğe girmesi ticarete tekrar ivme kazandırmıştır. Türkiye'nin AB ticareti içerisinde payı 2000 ve 2008 krizleri haricinde trend yükseliş yönünde olmuştur. Gösterilen grafiklerde AB'nin 27 ülkesine göre veriler kıstas olarak kullanılmıştır.

Grafik 7: Türkiye'nin AB Dış Ticaretinde Payı (1957-2014)(%)

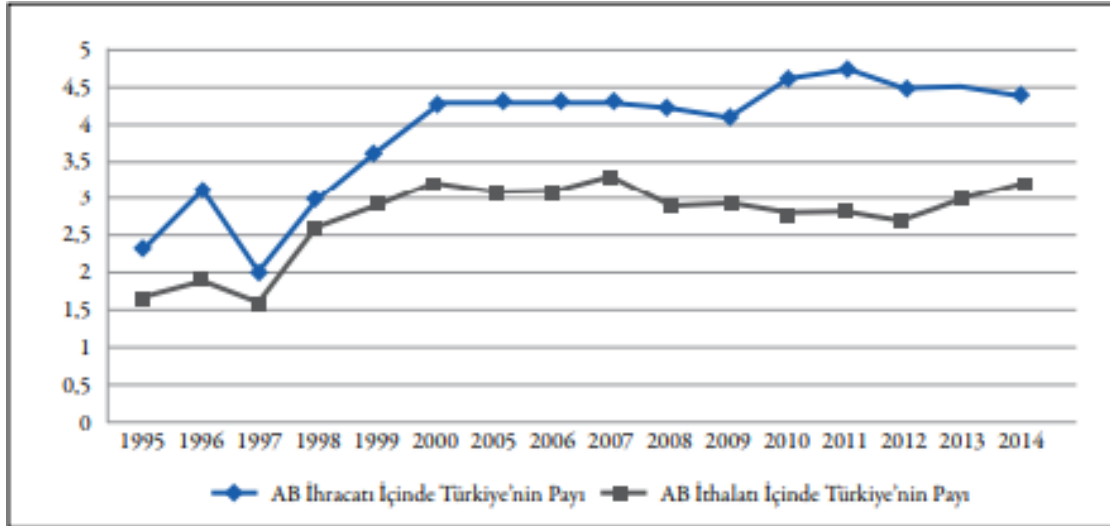

Kaynak: Eurostat verileri(AB Komisyon Raporu 2016)

2017 yılında iki taraf arasındaki ticaret hacminin 157 milyar Euro'ya ulaşması ile birlikte Türkiye'nin AB'nin altıncı büyük ticaret ortağı haline geldiğini görülmektedir.(TÜİK, 2018) 2017 yılı itibari ile Türkiye AB'nin toplam ihracatından aldığı %4,5 pay ile 5. sırada yerini almıştır. İthalatta ise AB'nin toplam ithalatında ise %3,8'lik payla 6. sırada gelmektedir.(TC Ticaret Bakanlığı 2019) Bu artışta GB etkisine baktığımızda, 1997 yılından sonra Türkiye'nin AB dış ticareti içerisindeki konumunda hızlı bir yükseliş göze çarpmaktadır. GB sonrası 2000 yılına kadar süren bu hızlı artış trendi daha sonra yerini daha stabil bir akışa bırakmıştır. Buradan yola çıkarak GB ilk yıllarında Türkiye'nin kendine AB dış ticareti içerisinde daha iyi bir yer ediniş orada yerini koruduğu görülmektedir. Tüm bu verilerin ışığında GB'nin ticaret artırıcı etkisinin AB-Türkiye arasında etkili olduğu ileri sürülebilir.

Aşağıdaki grafik 8’de GB sonrası AB içerisinde Türkiye’nin yeri gösterilmektedir. Türkiye Çin,ABD,Rusya ve İsviçre’den sonra yer almaktadır.

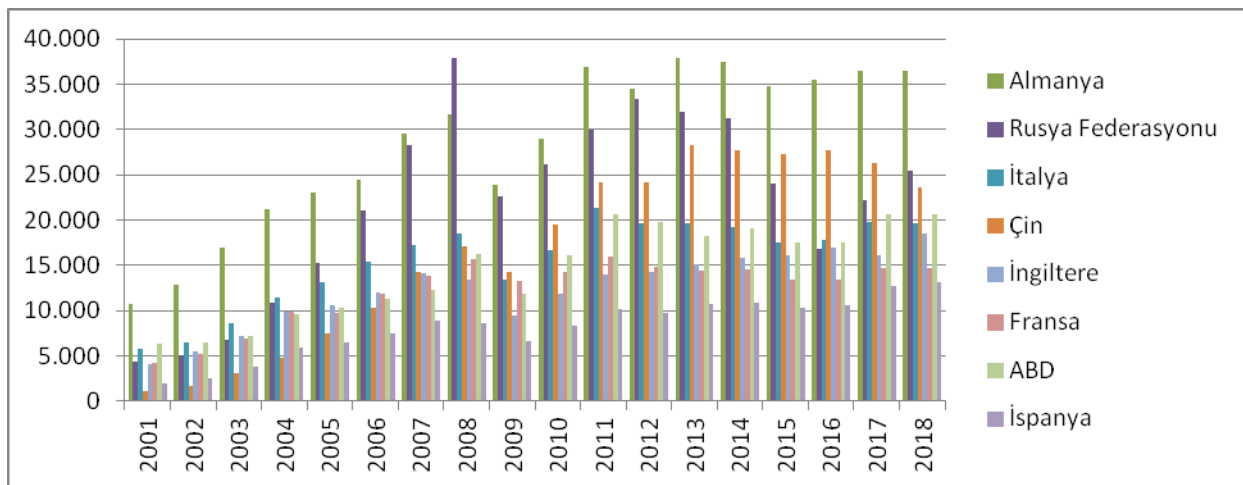
Grafik 8: GB sonrası AB Dış Ticaretinde Türkiye’nin Payı (1995-2014)(%)

Kaynak: Eurostat verileri 03.11.2018 tarihinde erişilen rakamlardan hazırlanmıştır.

Aşağıda Grafik 9’da Türkiye’nin 2001-2018 yılları arası ülkelere göre dış ticaret hacmi gösterilmiştir. Türkiye’nin AB ile ticaretini ülkelere göre incelediğimizde, ticaret hacminde ilk 10 ülke arasında 5 AB üye ülkesi(Almanya, İtalya, Fransa, İngiltere, İspanya) yer almaktadır. Bu ülkeler arasında Almanya hacim olarak ilk sırada gelmektedir. Almanya genel ortalama ile %10luk paya sahiptir. İthalatta %10 ihracatta ise %9.6lık bir paya sahiptir. AB üyesi 5 ülkenin toplam olarak, ABD, Rusya ve Çin’in çok üzerinde yer aldıkları görülmektedir.

Grafik 9: Türkiye’nin Ülkelere göre Ticaret Hacmi (2001-2018)(Milyon Dolar)

Kaynak: TC Ekonomi Bakanlığı 01.11.2018 tarihinde erişilen rakamlardan hazırlanmıştır.

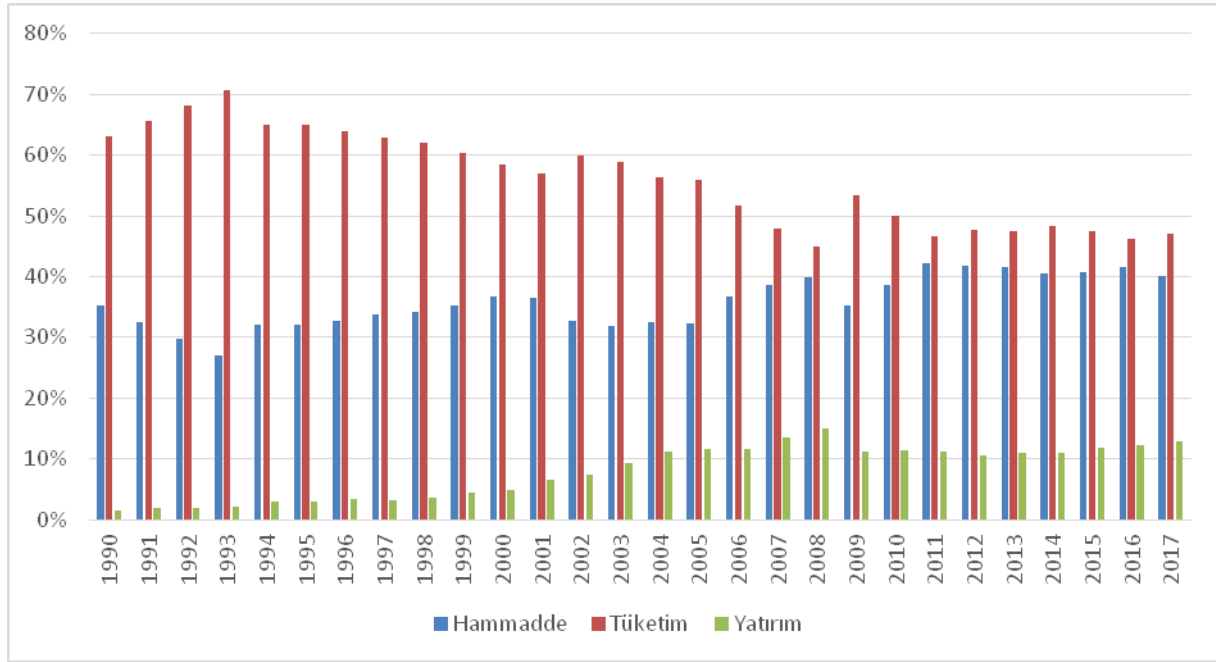
Sonuç olarak GB'nin yürürlüğe girmesi ile Türkiye ve AB arasındaki ikili ticari ilişkilerine yeni bir ivme kazandırdığı görülmektedir. Kriz dönemleri ise bu durumun istisnalarını oluşturmuştur. 2001 ve 2008 krizleri düşüşlerin görüldüğü dönemler olmuştur. Bununla beraber özellikle GB'nin ilk 5 yılında ticarette yukarı doğru ivme göze çarpmıştır. Ancak 2008 Küresel ekonomik krizden sonra Türkiye'nin de ticari ilişkilerde Doğu ülkelerini önceki dönemlere göre daha fazla tercih etmesi ilişkileri durağanlaştıran önemli bir diğer neden olmuştur. Bunun yanında Çin'in 2001 yılında DTÖ'ye üye olması dünya ticaretinde Asya yönüne ivme kazanmasını sağlayan bir etmen olmuştur. AB- Türkiye ticaretinde 2009-2016 arası bu nedenle nispeten durağan geçen yıllar olmuştur. Günümüze geline süreçte GB'nin dış ticaret alanında da tıkanıdığı noktalar güncelleme ihtiyacı olarak kendini göstermiştir.

3.4.1.2 Tüketim Etkisi

Birinci bölümde, tüketim etkisi kısaca gümrük tarifelerinin indirilmesi ile birlikte daha ucuza gelen yabancı malların daha fazla talep edilmesi olarak açıklanmıştır. Tüketim etkisi GB'nin statik etkilerinden biridir ve birinci bölümde bahsedildiği gibi ticaret yaratma etkisinin gerçekleşmesi durumunda GB'nin güçlü yönlerinde sayılan etkilerinden biri olarak görülmektedir. Birlik üyelerinin, daha ucuz kaynaktan daha fazla tüketim yapma olanağına gerçekleşmediği durumlarda ise tüketim etkisi zayıf bir yön olarak değerlendirilmektedir.

GB'nin Türkiye üzerine tüketim etkisine bakmak için GB sonrası Türkiye'nin dış ticaret yaptığı mal gruplarındaki değişimi incelenecektir. Grafik 10'da Türkiye'nin AB ile ihracatının mal gruplarına göre dağılımı verilmiştir. Grafikte Türkiye'nin 1990-2017 arası dönemde AB'ye ihracatını yatırım malları, hammadde, tüketim malları olarak üç ayrı kategoride yüzdelere gösterilmektedir. Grafığa göre Türkiye'nin ihracatındaki bu üç mal grubu 2001 ve 2008 krizi hariç hemen hemen her dönemde miktar olarak artış göstermiştir. GB'nin yürürlüğe girmesinden sonra ihracatında oransal olarak en belirgin yükseliş, yatırım mallarında olmuştur. Yatırım malları ihracatının payı 20 sene sonunda 6 kat artmıştır. Ancak yatırım malları hala miktar olarak en az ihraç edilen mal grubu olarak kalmıştır. Tüketim mallarının ihracatı içindeki payı ise yıllar içinde azalış trendi içerisindeydi. 1996'da %65 düzeyinde olan Tüketim mallarının AB'ye ihracattaki payı GB'den sonra 20 yılda %50 düzeyinin altına düşmüştür. AB'ye hammadde(ara mal) ihracı ise artış trendinde olmuştur. Kriz dönemleri hariç düzenli olarak ihracat içindeki payını artırmıştır.(TÜİK, 2018)

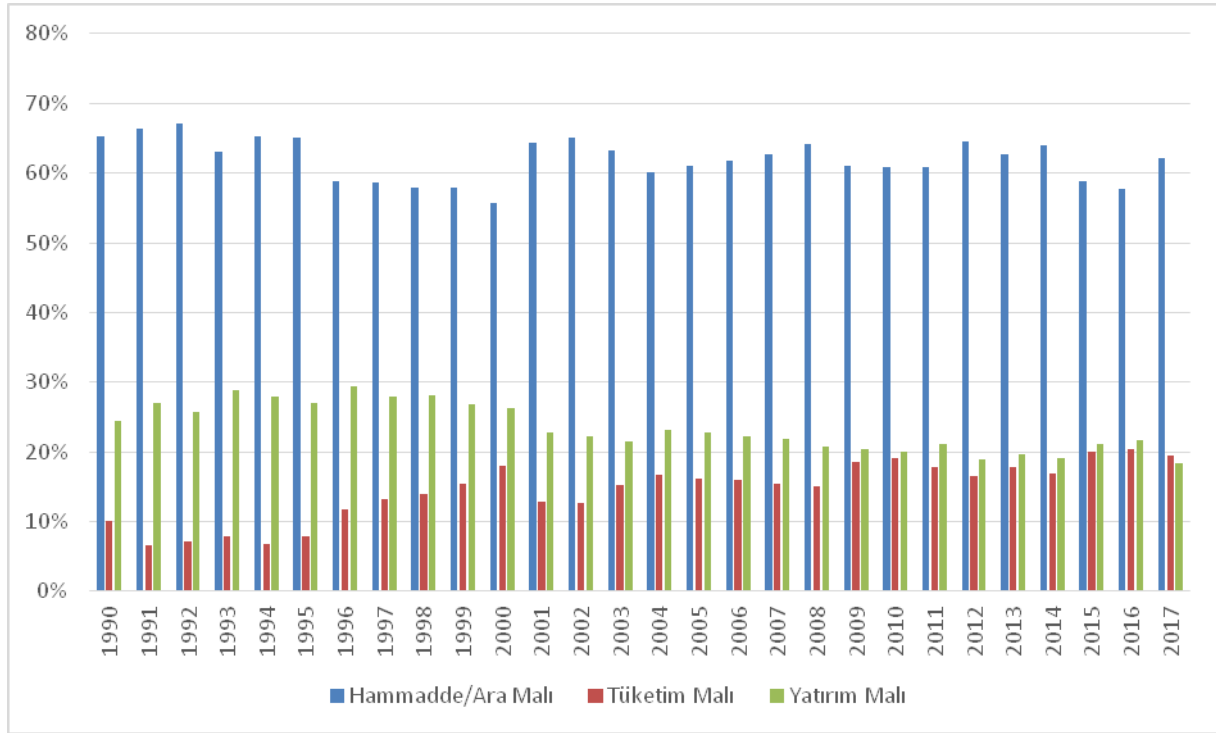
Grafik 10: Türkiye'nin AB(27) ile Mal Gruplarına göre İhracatı(%)

Kaynak: TÜİK 01.11.2018 tarihinde erişilen rakamlardan hazırlanmıştır.

Aynı şekilde Grafik 11’de görüldüğü üzere, AB’den yapılan ithalatın mal gruplarına göre dağılımında Türkiye’nin AB’den ithalatı içerisinde en büyük pay hammadde(ara mal) aittir. GB sonrasında, ara malı ithalat içerisindeki yüzdesini koruduğu görülmektedir. Tüketim malı payı ise Türkiye ve dünyada kriz dönemleri olan 2001 ve 2008 haricinde genel olarak artış eğilimindedir. Bu dönemde tüketim malları artış yüzdesindeki payını genel olarak yatırım mallarından almıştır, ara mallar yerini korumuştur. Yatırım malları ithalatı ise 1996 yılına göre daha düşük yüzdelere devam etmiştir. Ara malların ve yatırım mallarının ithalat oranlarının yüksekliği sanayi girdi maliyetlerinin yüksek olması ve dışa bağımlı bir üretim yapısı olduğunu göstermektedir.(Tahsin, 2004: 71)

Grafik 11: Türkiye'nin AB(27)'den yaptığı Mal Grubuna göre İthalat(%)

Kaynak: TÜİK 01.11.2018 tarihinde erişilen rakamlardan hazırlanmıştır.

Sonuç olarak Türkiye-AB arası GB kurulduktan sonra bütün mal gruplarında oranlara bakıldığında ise ihracatta hammaddelerin hızlı artışı göze çarpmaktadır, ithalatta ise değişim etkisi nispeten daha az görülmektedir. Grafikte yer alan rakamlara göre GB, Türkiye'nin AB'den tüketim malları ithalatının artmasına neden olmuştur denilebilmektedir. Böylece GB'nin tüketim etkisi Türkiye için geçerlidir sonucuna varılabilmektedir. Fakat yapısal bir dönüşüm söz konusu olmadığı görülmektedir.

3.4.1.3 Sektörel Dinamiklere Etkiler

Türkiye-AB arasında GB sadece sanayi ürünlerini ve işlenmiş tarım ürünlerini kapsamaktadır. İşlenmemiş tarım ürünleri ile hizmet sektörü anlaşma dışında bırakılmıştır. Bunun yanında kömür ve çelik ürünleri ticareti AKÇT sorumluluğunda ilerlediği için ayrı bir anlaşma yapılması gerekmiştir. İkinci bölümde aktarıldığı üzere, bununla beraber kömür ve çelik sektöründe gümrük birliği değil serbest ticaret anlaşması imzalanmış, üçüncü ülkelere ortak gümrük tarifesi hariç ikili ticarete diğer ürünler gibi gümrük kuralları uygulanmıştır. Sanayi ürünleri ve işlenmiş tarım ürünlerinde ise tüm gümrük vergileri ve eş etkili tedbirleri

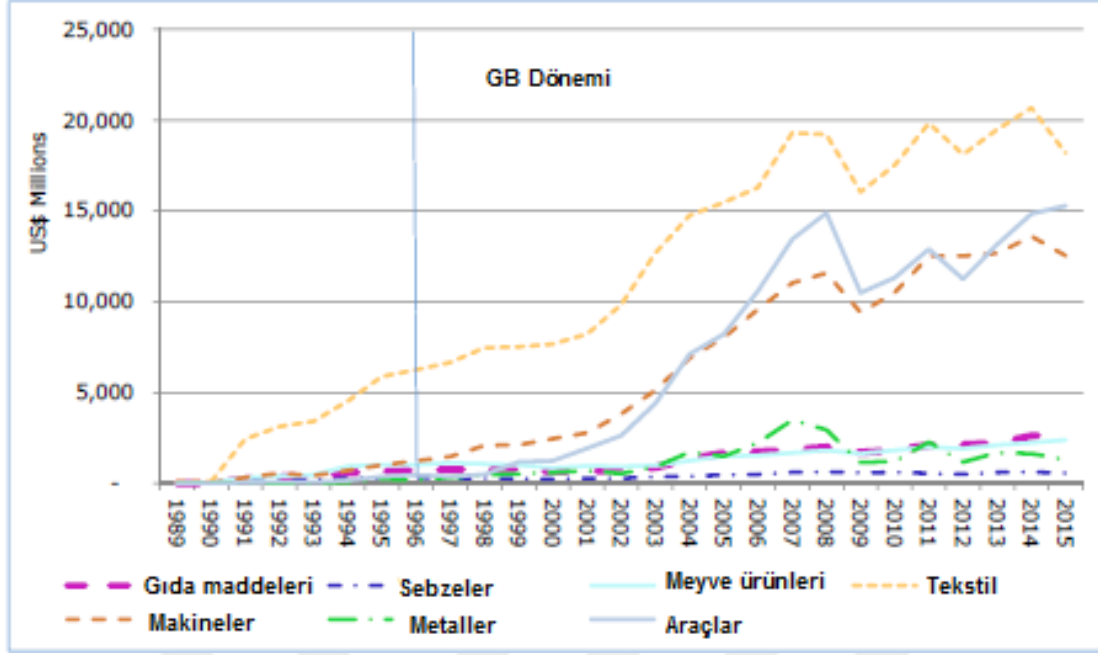

kaldırmış, AB, Türkiye'ye sanayi ürünlerine karşı uyguladığı kotalara son vermiştir. Türkiye-AB arasında kurulan GB'de sektörlerin gelişimi ya da rekabet içinde yok olmaları karşılaştırmalı üstünlük teorisi içerisinde değerlendirilmektedir.(Tahsin, 2004:70) Küçük piyasa ile büyük piyasanın entegre olduğu durumlarda sektörler içersinde rekabete uyum sağlayanların büyüdüğü, sağlayamayanların olumsuz etkilendiği gözlenmektedir. Türkiye ile AB arasında bahsedilen küçük piyasa- büyük piyasa entegrasyonunda emek-yoğun, sermaye-yoğun mallar arası ticaretin büyük piyasa lehine olması ve görece ucuza üretim yapan sektörlerin kendine yer edinmesi beklenmektedir. Emek-yoğun sektörler olan tarım, tekstil ve sermaye yoğun olan makine, araç ve otomotiv sektörleri Türkiye'de GB kapsamında en çok etkilenen sektörlerden bazıları olmuştur.(Yılmaz:2011:240) Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlüğü bulunan sektörlerde ilerleme elde edilmesi beklenmiştir. Tarım, tekstil alanlarında karşılaştırmalı olarak üstünlük olasına rağmen ithalat artışı dikkat çekmektedir.(Tahsin, 2003: 176)

Sektörel verilere Türkiye'nin AB ile yaptığı ihracat rakamları üzerinden baktığımızda, GB ile beraber Türkiye, AB ülkelerine ihraç ettiği tekstil, makine ve araçlar ürünlerinin hacminde artış gözlenmektedir.(Grafik 12) GB ile beraber Avrupalı otomotiv üreticilerin fabrikalarını Türkiye'ye taşımaları büyük önem taşımaktadır. Tekstil ihracat rakamları kümülatif olarak artmakla beraber ihracat oranları içersindeki payı azalmaktadır. Yenilen meyve ve sebzelerde ise yıllar içerisinde düşüş gözlemlenmiştir.(AB Komisyon Raporu, 2016:30)

Türkiye'nin ihracat ürünlerinde sektörel atılım 24 Ocak Kararları ile ticaretin liberalleşmesi ile de bağlantılıdır.(Yılmaz ve Taymaz, 2006: 2) Bu kararlarla ihracat engellerinin kaldırılması ticaret adına önemli bir adım olmuştur. 1980'li yıllarda %75 seviyelerinde olan gümrük tarifeleri 1990'lı yılların başında %20 seviyelerine düşmüştür. Bu da Türkiye'nin dış ticaret dengesini gösteren grafik 1'de gözlemlenen 1980'li yıllardaki dış ticaret hacminde gerçekleşen artışın nedenini açıklamaktadır. Buradan hareketle, sektörel olarak beklenen atılımlar gümrük birliği yürürlüğe girmeden önce bir kısmı gerçekleşmiş gümrük birliği sonrası ise 1980-1990 yılları arası atılımın devamı niteliğinde gerçekleşmiştir.(Yılmaz ve Taymaz, 2006:11)

Grafik 12: Türkiye'nin AB'ye Ürünlere göre İhracatı(1989-2015)(Milyon Dolar)

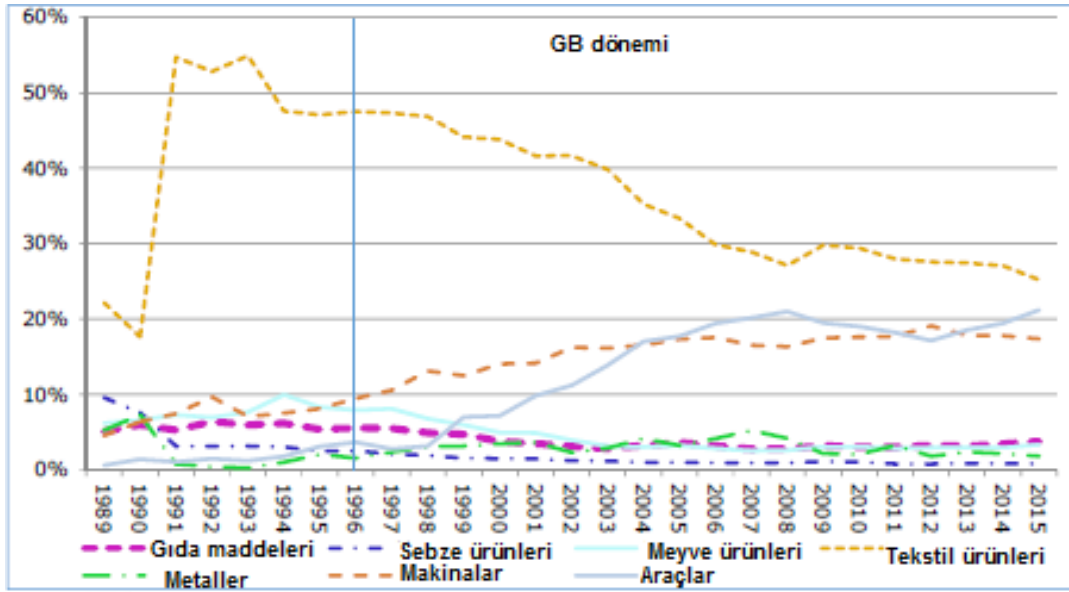

Kaynak: AB Komisyon Raporu, 2016: 31¹

Grafik 12'ye göre hacim olarak en yüksek yeri tekstil ürünleri kaplamaktadır. Ancak ihracatta GB sonrası artış beklenen düzeyde gerçekleşmemiştir. AB'nin kendi içinde korumacı politikaları bu durumda etkin rol oynadığı düşünülmektedir.(Tahsin 2003:176) GB'nin yürürlüğe girmesinden sonra ihracat içersinde en hızlı artış araçlar ve makinelerde meydana gelmiştir. Buna rağmen 2015 yılına gelindiğinde tekstil en önemli ihraç kalemi olarak yerini korumaya devam ettiği görülmektedir. Gıda ürünlerinde ise daha stabil bir görüntü gözlenmektedir. Grafikte metaller olarak yer alan kömür-çelik ürünlerinde ise ihracatta artışlar gözükmemektedir. Ancak bu sektörde de GB ile birlikte beklenen atılımın tam olarak gerçekleşmediği görülmektedir. Aşağıdaki grafikte Türkiye'nin AB'ye ürünlere göre ihracat oranların yıllara göre değişimi verilmiştir.

¹Ürün Grupları BEC sınıflandırılması içerisindeki verilerin birleştirilmesi ile oluşturulmuştur.

Grafik 13: Türkiye'nin AB'ye Ürönlere göre İhracatı (1989-2015)(%)

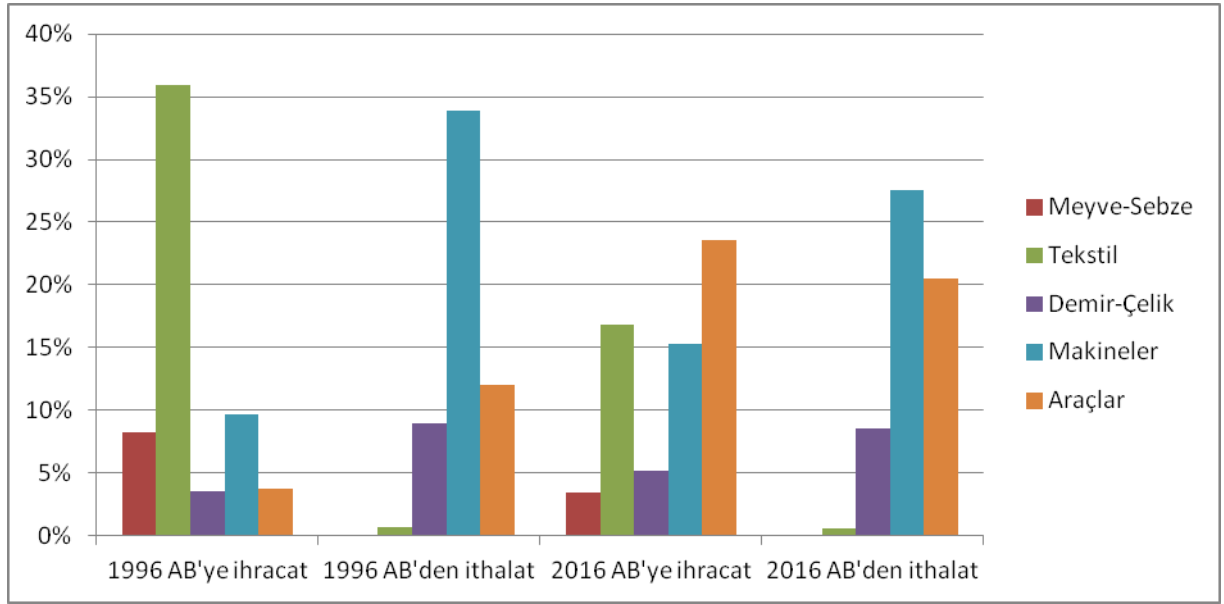

Kaynak: AB Komisyon Raporu, 2016: 31

Grafik 13’de gösterilen ihracat içerisinde ürünlerin oranına bakıldığında, makine ve araçlara payını en çok artıran ürünler olduğu görölmektedir. Makine ve araçların, GB öncesi toplamda %20 paya sahipken 2012 yılında Türkiye’nin AB’ye ihracında %40’a yakın pay sahibi oldukları görölmektedir. Buna bağılı olarak tekstil ürünlerinin payı düşüşe geçmiştir. Gıda maddelerin payında GB’den sonra küçük bir düşüş gözlenmektedir. Buradan hareketle, gümrük birliğınin tarım ürünleri ihracı üzerinde etkisinin diğör ürönlere nispeten daha düşük seviyelerde gerçekleştiğı söylenebilmektedir.

İthalat açısından bakıldığında ise aşağıdaki Grafik 14’de 1996-2016 yılları Türkiye’nin AB’den yaptığı ürün ithalatı gösterilmektedir. Grafiğö göre Türkiye’nin AB’den ithalatın toplam ithalat içerisindeki oranına bakıldığında 1996 ve 2016 yılları karşılaştırıldığında otomotiv sektörü için gerekli araç ve makinelerin ithalatında yüksek artış dikkat çekmektedir. Bunun yanında demir-çelik sektöründeki artış bu iki sektörü takip etmektedir. Tekstil ithalatında artış bulunmasına rağmen, görece olarak ilk üç sektörün arkasında kalmıştır. Tekstil sektörünün, göreceli üstünlüğö sahip olduğunun düşünölmesine rağmen ithalatın artması dikkat çekmektedir. Gıda ve hayvancılık ise en az etkilenen sektörler olmuştur.

Grafik 14: Türkiye'nin AB'den Ürün İthalatı(1996 ve 2016) (%)

Kaynak: TÜİK 01.11.2018 tarihinde erişilen rakamlardan hazırlanmıştır.

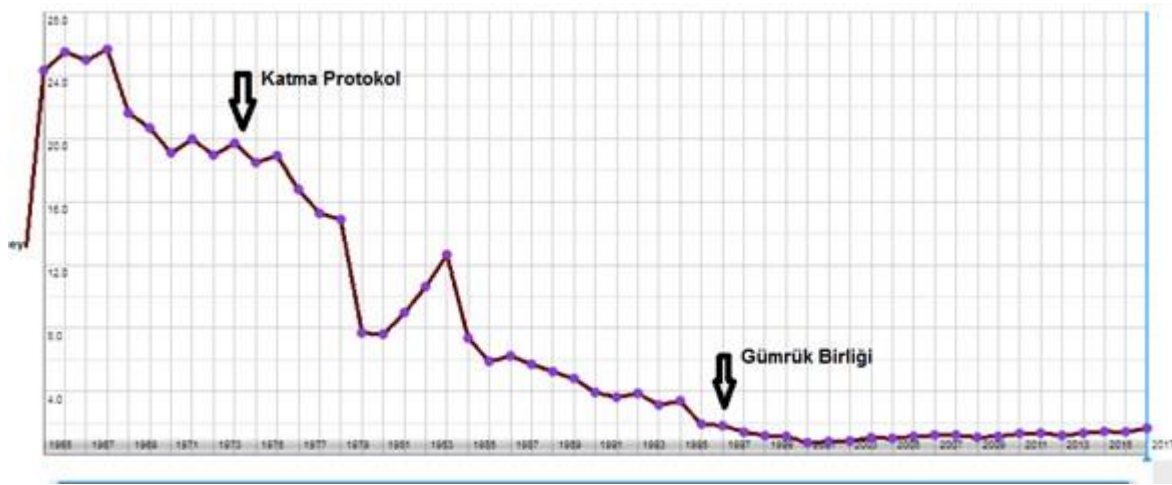
Sonuç olarak Türkiye üretimde AB'ye karşı karşılaştırmalı üstünlüğü olan makine ve araçlar ürünleri dolayısıyla otomotiv sektörü GB'den olumlu etkilenmiştir.(Yılmaz, 2011:241) Bu alanda ihracat değer ve oran olarak artış göstermiştir. Tekstil sektöründe oransal olarak düşüşte görünse de miktar olarak artış sağlamıştır. Ancak beklenen atılım gerçekleşmemiştir. Gıda ürünleri ise karşılaştırmalı üstünlüğün olduğu bir diğer sektör olmasına rağmen çok fazla değişim yaşamamıştır.

3.4.1.4 Kamu Gelirleri Etkisi

Gümrük birliğinin statik etkilerinden biri de ülkelerinin dış ticaretten elde ettikleri gelirleri etkileyen kamu gelirleri etkisidir. Birinci bölümde aktarıldığı gibi GB sonucu üyeler arasında dış ticarete vergi ve kotalar kaldırılır, bir diğer taraftan üçüncü ülkelere karşı da ortak gümrük tarifesi uygulanacağı için üyelerde vergi kaybına neden olacağı öngörülmektedir. Türkiye'de de AB ülkeleriyle yapılan ürün ithalatı serbest hale gelmesi ve ortak gümrük tarifesine uyum sağlanması nedeniyle dış ticaret üzerinden alınan gümrük vergisi gelirlerinde bazı kayıpların oluşacağı beklentisi ortaya çıkmıştı. Ancak ekonomide vergi gelirlerinde kayıp olacağı düşünülürken, ikili ticaretin artması ile gelir artışı yaratacağı düşünülmekte ve bu kaybın tolere edilebileceği öngörülmektedir.(Togan, 2012:18) Diğer bir yandan iç piyasada

korumanın dışarıdan gelebilecek mallarla birlikte azalması iç piyasada üretim yapan firmaların rekabet edebilmek için fiyat düşürmesine neden olabilmektedir. Bu durumun tüketiciler için ise olumlu bir etki olacağı varsayılmaktadır. Türkiye için de AB'den ithal edilen sanayi mallarından alınan gümrük vergilerinin kaldırılmasıyla malların fiyatlarında meydana gelecek ucuzlama, üreticiler için düşük fiyat riskine karşılık tüketici refahını artırıcı nitelikte olmuştur. Dolayısıyla, devletin tüketiciye gelir transferi gerçekleştirebileceği beklenmektedir.(Tatlıdil ve Savaşçı, 2003:14) Buradan hareketle daha önce bahsettiğimiz tüketim etkisini bu alanı da etkilediği sonucunu çıkarılabilmektedir.

Grafik 15: Gümrük Vergilerinin Toplam Vergi Gelirleri İçerisindeki Oranı(1965-2016)(%)

Kaynak: OECD, 2018 <https://data.oecd.org/tax/tax-revenue.htm>

Yukarıda yer alan grafik 15’de 1978 yılından itibaren hızlı bir düşüş yaşayan dış ticaret vergi gelirlerinin toplam vergiler içindeki oranı, 1996 yılında GB’nin başlamasından bugüne kadar % 3 ile 5 arasında bir trend izlemiştir. Grafikte Türkiye’nin tüm ülkelerden elde ettiği gümrük vergisi gelirleri yer almaktadır. Vergi gelirleri içerisinde Türkiye’nin dış ticaretinin hemen hemen yarısını kapsayan AB ülkelerinden alınan gümrük vergilerinin etkisinin yüksek olduğu kabul edilmiştir. Gümrük birliği öncesinde AB ile yapılan ticarete uygulanan nominal koruma oranları %10.2 düzeyinde iken bu oran 2001 itibari ile %1.3 düzeyinde gerçekleşmiştir.(Dawar ve Togan, 2016:38) AB ülkeleri ile 1972’de Katma Protokol yürürlüğe girmesiyle birlikte gümrük tarifeleri sanayi mallarında sıfırlanmıştır. Bu yüzden özellikle 1972 yılından itibaren AB’ye üye olan ülkelerden gelen gelirlerde azalma olmuştur. 1972’den itibaren AB’nin genişleme politikalarının devam etmesi de gümrük tarifelerinden daha çok ülkenin faydalanması anlamına gelmiş ve yaşanan düşüşte bir diğer faktör olmuştur. 1973’de

Katma Protokolün imzalanması ile birlikte AB'den elde edilen gümrük vergilerinde azalma 1996 yılında GB ile beraber vergi,tarifelerin kaldırılmasıyla en düşük seviyelere ulaşmıştır GB'den sonra hızlı bir düşüşün yaşanmama sebebi ise Türkiye'nin AB dışında diğer ülkelerle de dış ticaret ilişkilerini artırması bir nevi ticaret sapması etkisinden etkilenmemesi ile ilgilidir.

3.4.2 Dinamik Etkiler ve Yapısal Değişimler

Dinamik analiz ile entegrasyon sonrası tarafların iktisadi yapısında kaynak dağılımında ve üretim ölçeği kapsamında değişimleri incelenmektedir.(Dura ve Atik,2007: 19) Bu bilgi ışığında, Türkiye ve AB arasında GB ile Türkiye'nin üretimde rekabet ve dolayısıyla kalitenin artması, teknolojik ilerlemenin hız kazanması, doğrudan yabancı yatırımların artması konularında GB kapsamında yaşanan değişimler analiz edilecektir.

3.4.2.1 Üretimde Rekabet ve Kalitenin Artması

GB ile beraber yerli firmaların uluslararası alanda ticarete başlaması sonucu ülke ve firmaların hem ülke içi rekabetinde, hem de uluslararası rekabet gücünde değişimler olması beklenmektedir.(Uydacı, 1996: 50-51) GB'den sonra Türkiye'deki yerli üreticiler uluslararası alanda rekabete açık hale gelmişlerdir. Sanayi mallarındaki gümrüklerin kaldırılması ile birçok Avrupalı üretici Türkiye'de pazarlama faaliyetlerine başlamış, kapalı ve korumacı bir yapı içinde gelişen ölçek ekonomisine ulaşmış yerli firmalar, GB ile yeni bir rekabet sürecine girmiştir.(Tatlıldil ve Savaşçı, 2003:4) Türkiye'de faaliyet gösteren firmaların AB ülkeleri ile serbest ticarete başlaması ile görece daha gelişmiş ürünlerin olduğu ve daha geniş bir piyasa ile ticaretin artması nedeniyle ülke içinde rekabetin artması ve bu yolla üreticilerin daha kaliteli mallar üretmesi beklenmektedir.

GB ile beraber AB firmaları ile dış rekabete açılan Türkiye'deki sektörler içerisinde grafik 15 ve 16'da da gösterildiği üzere; özellikle otomotiv ve araç-makine yan sanayi ürünleri sektörü için AB'ye ihracat miktarı ve AB'ye yapılan toplam ihracat içindeki oranının artmasının yanında üretim alanında verimliliğin ve kalitelerinin de arttığı belirtilmektedir.(AB İlerleme Raporu, 2018: 59) Bu sektörler, rekabet içersisinde ihracat kalemlerinde paylarını artırabilen sektörler olmuşlardır. AB ile Türkiye arasında karşılaştırmalı üstünlükleri bulunan

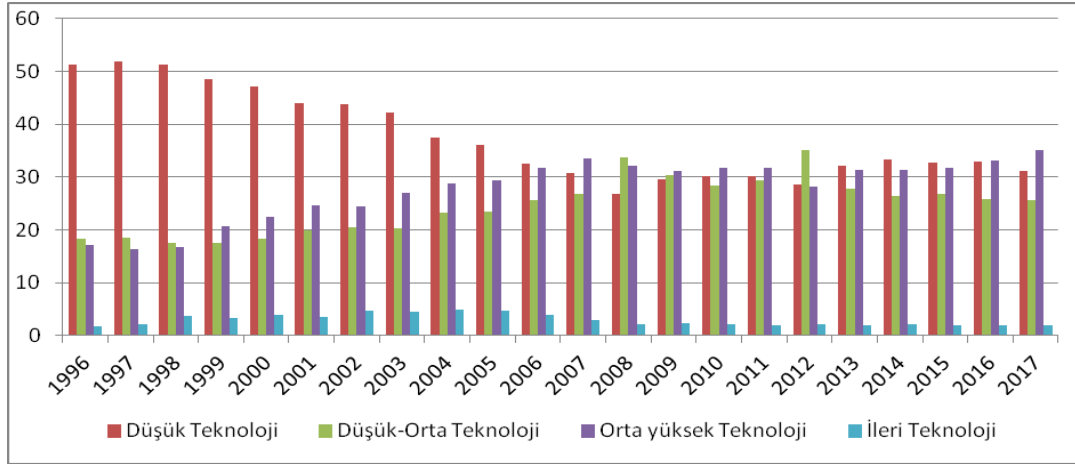
ürün gruplarında rekabetin artmasına bağlı olarak üretimde kalitelerin yükseldiği görülmektedir.(Eşiyok, 2014: 111) Bu noktada Türkiye için engellerden biri karşılaştırmalı üstünlüğünün bulunduğu tarım ürünlerinin GB dışında bırakılması olmuştur.(Tonus, 2013: 20) 2018 AB ilerleme raporunda Türkiye için, AB içindeki rekabet baskısı ve piyasa güçleri ile baş edebilme konusunda ilerlemeler kaydettiği belirtilmiş ve iyi düzeyde hazırlıklı olduğu vurgulanmıştır. Türkiye'nin gerek ticaret gerekse yatırım bakımından AB pazarı ile ileri düzeyde bütünleştiğinden bahsedilmiştir.(AB İlerleme Raporu, 2018:52)

GB ile beraber rekabetin artması ve korunması sadece dış ticaretin yapısı ve üretimde değil aynı zamanda piyasa koşullarının kurumsallaşmasını da gerekli kılmıştır. Bu kapsamda 1/95 OKK'da öngörülen AB rekabet politikalarına uyum ile beraber Türkiye'de kurumsal değişiklikleri beraberinde getirmiştir.(Hobikoğlu, 2007:73) Bu bağlamda öncelikle Rekabetin Korunması Kanunu ve Tüketicinin Korunması Kanunu çıkarılmış ve Rekabet Kurumu kurulmuştur. Kanun ve kurumun kapsadığı konular içersinde ve sinai mülkiyet hakları, tüketiciyi ve üreticiyi koruma kanunları yer almaktadır. AB bu reformlara destek vermektedir ve ilerleme raporlarında gelişimini takip etmektedir.(AB İlerleme Raporu, 2018:70)

3.4.2.2 Teknolojik Gelişmeye Etkisi

GB'nin dinamik etkilerinden biri de teknolojik gelişime pozitif katkıda bulunacağı öngörüsü ile ilgilidir. GB üretim yapan şirketlere ve dış ticaret alanında taraflara yeni teknolojileri tanıma ve bunları kullanma fırsatı sunabilmektedir. GB ile beraber ithalatta yüksek fiyatlı olan yüksek teknolojiye sahip ürün ticaretleri tarifelerin ortadan kalkmasıyla kolaylaşır. Şirketler ve ülkeler uluslararası alanda dışarıdan gelen mallara karşı kendini korumak veya ithalat yaptığı ülkelerde tercih edilebilmek için yeni teknolojilere yatırım yaparlar. Bu nedenle GB kuran taraflarda AR-GE yatırımlarında zamanla artış beklenmektedir.(Dura ve Yıldırım, 2007:148) Böylelikle üretimde ve dolayısıyla ihracatta getirileri daha yüksek olan yüksek teknoloji malların oranı artması beklenmektedir. Aynı zamanda yeni üretim sistemlerinin geliştirilmesi, teknoloji yatırımlarının artması dolaylı yoldan yeni sektörlerin önünü açarken diğer taraftan ülke ve firmaların rekabet gücünün artmasına neden olması da beklentiler arasında yer alır.(Vergil ve Yıldırım, 2006:4) Aşağıda yer alan Grafik 16 1996-2017 yılları arası Türkiye'nin ihracatta REV.3 standartına göre mal ihracatının dağılımını göstermektedir.

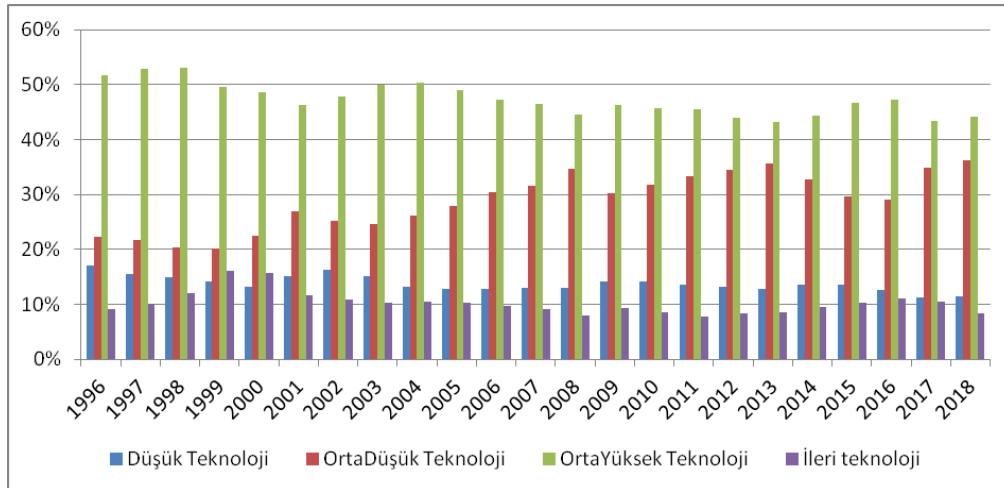
Grafik 16: Türkiye'nin İhracatın Teknolojik Mal Sınıflandırmasına(REV.3) göre Dağılımı(%)

Kaynak: OECD ve TÜİK 01.11.2018 tarihinde erişilen rakamlardan hazırlanmıştır.²

GB'nin başladığı 1996 yılından itibaren Türkiye'nin ihracat yapısını incelediğimizde, en fazla paya sahip olan düşük teknoloji malların ihracat içerisindeki payının giderek düştüğü, ortak ileri teknoloji malların ise payını artırdığı görülmektedir. Orta düşük teknolojik mal ihracatında ise 2008 yılına kadar bir artış trendi olduğu ancak daha sonra dalgalanmalar yaşandığı gözlenmektedir. Grafikten hareketle Türkiye'nin GB'nin yürürlüğe girdiği 1996 yılından itibaren, üretimde malların teknoloji seviyesinin yükseldiği ve ihracatta katma değeri görece daha fazla olan mallara doğru kayma olduğu yorumu yapılabilmektedir. ileri teknoloji mal ihracatında ise beklenen gelişmenin gerçekleşmediği görülmektedir.

Grafik 17: Türkiye'de İthalatın Teknolojik Mal Sınıflandırmasına(REV.3) göre Dağılımı(%)

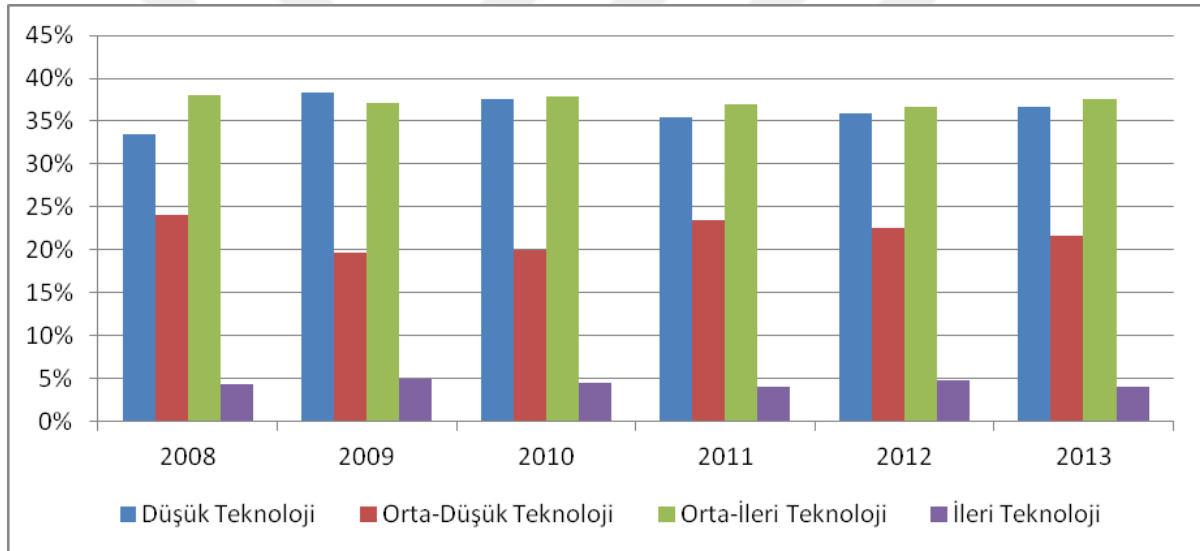
Kaynak: OECD ve TÜİK 01.11.2018 tarihinde erişilen rakamlardan hazırlanmıştır.

² OECD kriterleri baz alınarak TÜİK verilerinden hazırlanmıştır.

Yukarıda yer alan Grafik 17’de ise Türkiye’nin teknoloji yapısına göre ithalatı gösterilmektedir. 1996 yılından 2016 yılına kadar geline 20 yıllık süreçte orta düşük teknoloji malların ithalatının toplam ithalat içerisindeki payını artırdığı görülmektedir. Orta yüksek teknoloji mallar ise özellikle GB’den sonra düşüşe geçmiştir ancak hala ithalat içerisinde en yüksek paya sahiptir. Bu da Türkiye tarafından ithalatı yüksek miktarlar ödediği anlamına gelmektedir. İthalat içerisinde ikinci olarak orta düşük teknolojik mal sınıfının yer alması Türkiye’nin üretim içerisinde ara mal ihtiyacının yüksek olduğu ve montaj sanayisinin daha etkin olduğu sonucu çıkarılabilmektedir. Türkiye düşük ve ileri teknolojik malları ithalatının düşük olması üretimde düşük mallar için yetkinliğe ulaştığı, ileri teknoloji içeren malların ise talebinin sınırlı olduğunu göstermektedir.

Grafik 18: Türkiye’nin Teknolojik Mal Sınıflandırmasına göre AB’ye İhracatı (2008-2013) (%)

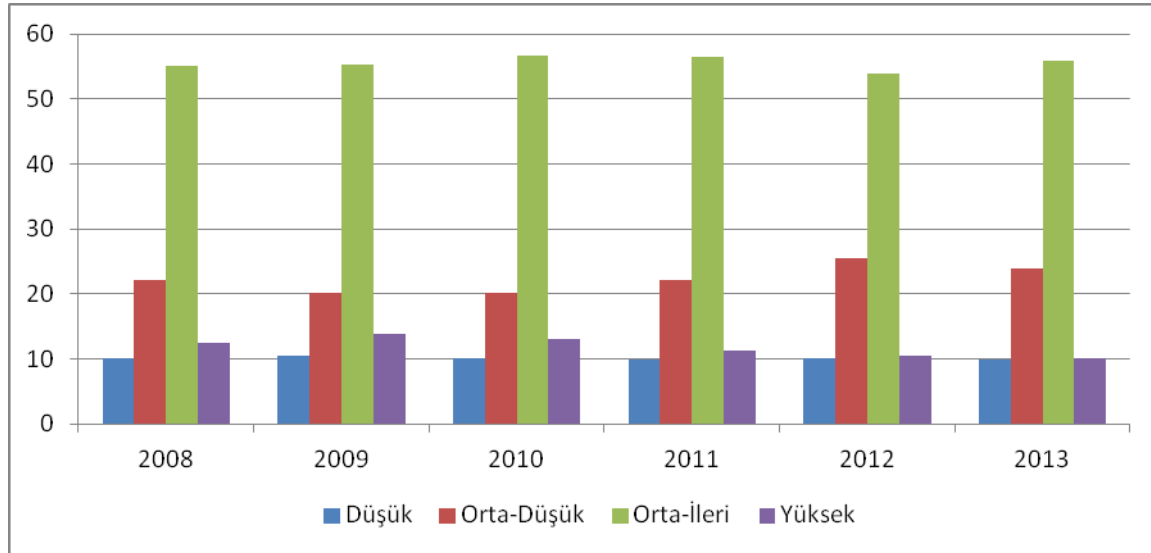

Kaynak: OECD ve TÜİK 01.11.2018 tarihinde erişilen rakamlardan hazırlanmıştır.

Grafik 18’de gösterilen teknolojik mal yapısına göre Türkiye ve AB arasında, Türkiye’nin arasında ticaret Türkiye ile dünya arasındaki ticaret arasında paralellikler bulunmaktadır. Türkiye’nin AB ülkelerine esas olarak düşük ve orta ileri teknoloji sektörleri üzerinden ihracat yaptığı görülmekte, teknoloji içeriği yüksek sektörlerdeki ihracatının ise nispeten oran olarak daha düşük kaldığı gözlemlenmektedir. Burada Türkiye’nin AB ülkelerine göre daha az gelişmiş ülke olmasının etkisi büyüktür. Buna karşı aşağıdaki Grafik 19’da görüldüğü gibi Türkiye’nin AB’den yapılan ithalatı orta seviyeli mallarda yoğunlaşma olduğu gözlenmektedir. Düşük ve yüksek teknoloji mallar AB’den Türkiye’ye nispeten daha az oranda ithal edilmektedir. Vergil ve Yıldırım(2006), GB’nin ileri teknoloji malları ile taklidi

zor araştırma yoğun mallar üzerinde Türkiye'nin rekabet gücünü olumlu etkilediği görüşünü desteklemiştir. Ancak sermaye yoğun mallar ile ara teknoloji mallarında rekabet gücünün olumsuz etkilendiği sonucuna ulaşmıştır.(Vergil ve Yıldırım, 2006:16)

Grafik 19: Türkiye'nin Teknolojik Mal Sınıflandırmasına göre AB'den İthalatı (2008-2013)(%)

Kaynak: OECD ve TUIK 01.11.2018 tarihinde erişilen rakamlardan hazırlanmıştır.

Sonuç olarak Türkiye'nin genel olarak ve AB'ye ihraç ettiği ürünlerde düşük teknoloji mallar ağırlıklı olarak yer almaktayken, ithal ettiği ürünlerde orta düşük ve orta yüksek mallar ağırlıktadır. Buradan Türkiye'nin üretim yapısı ile ilgili çıkarımlarda bulunulabilmektedir. Ancak GB etkisi ile birlikte teknolojik gelişim ileri teknolojik mallara olan ihtiyacın azaldığını ve üretimde ara mal olarak orta düşük malların ithal edildiğini ileri sürmek mümkündür. Türkiye'nin benzer şekilde GB kurulmasından sonra ihraç ettiği mallarda düşük teknolojik malların yerini orta yüksek mallara doğru kayması teknolojik yatırımların arttığının göstergesi sayılabilmektedir. Ancak burada AB ile arasında düşük teknoloji mallar ihraç ederken, yüksek teknoloji mallar ithal etmesi iki taraf arasındaki dengede Türkiye aleyhine dış ticaret açıklarının meydana gelmesine neden olabilmektedir.

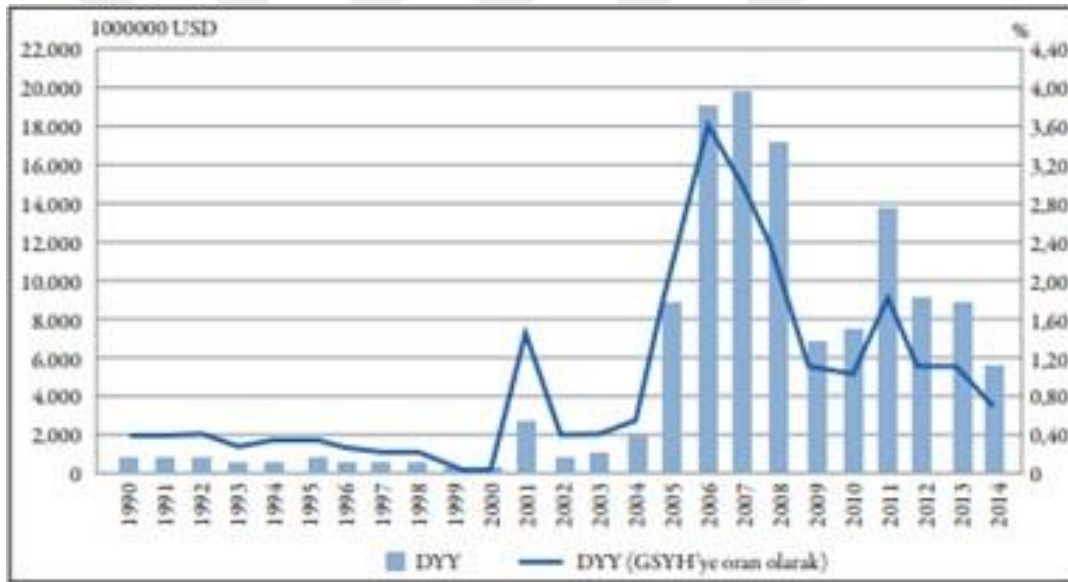
3.4.2.3 Yatırımların Özendirilmesi ve Doğrudan Yabancı Yatırımların Artması

GB'nin dinamik etkilerinden biri olan GB taraf ülkelere yatırımların özendirilmesi ve bununla beraber doğrudan yabancı yatırımların(DYY) artması bir diğer olumlu etkilerden biri

olarak değerlendirilmektedir. DYY artmasının gümrük birliğinin tercih edilmesinin ekonomik nedenleri arasında önemli bir yeri vardır. GB ile beraber dış ticarete etkileşim ve gelişmelerin olması taraf ülkeleri yatırımlar için cazip hale getirebileceği düşünülmektedir. Türkiye için de GB ile birlikte gelen sermaye akımının hareketlenmesi ve bu hareketliliğin ekonomiye pozitif yönde etki yaratması beklenmektedir.

1995 yılında GB kurulmasıyla Türkiye’de DYY’lerin önemli ölçüde artması beklenmekteydi. Ancak Türkiye’ye DYY girişi 1996 yılından 2005 yılına kadar stabil bir şekilde ilerlemiştir. Bu yıldan sonra ise büyük artış gerçekleşmiş 2007 yılında 19,1 milyar dolar ile en üst nokta görülmüştür, ancak çıkan 2008 krizi sonrasında tekrar bu seviyeye ulaşamadığı gözlenmiştir. Grafik 20, Türkiye’ye giren DYY miktarını ve GSYH oranını göstermektedir.

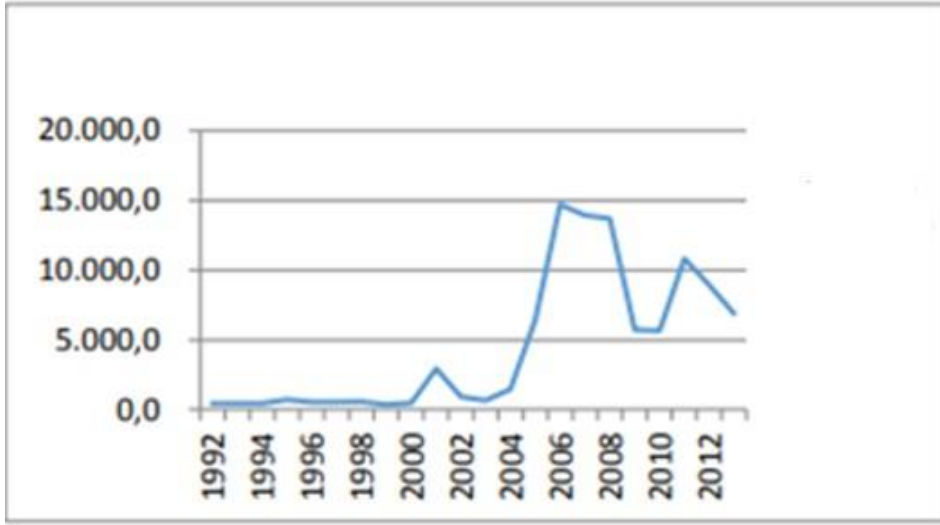
Grafik 20: Türkiye’ye giren Doğrudan Yabancı Yatırımlar (Milyon Dolar) ve GSYH’ye oranı(%)

Kaynak: TCMB verileri 01.12.2018 tarihinde erişilmiştir.

Aşağıda yer alan grafik 21’de AB’den gelen DYY’lerin yıllar içindeki değişimi gözlenebilmektedir. GB ile beraber ilk 5 yıllık periyotta belirli seviyelerde süregiden DYY’ler 2000’li yıllar itibari ile yükselişe geçmiş ve Türkiye’ye gelen DYY’ler içerisinde önemli bir pay elde etmiştir.

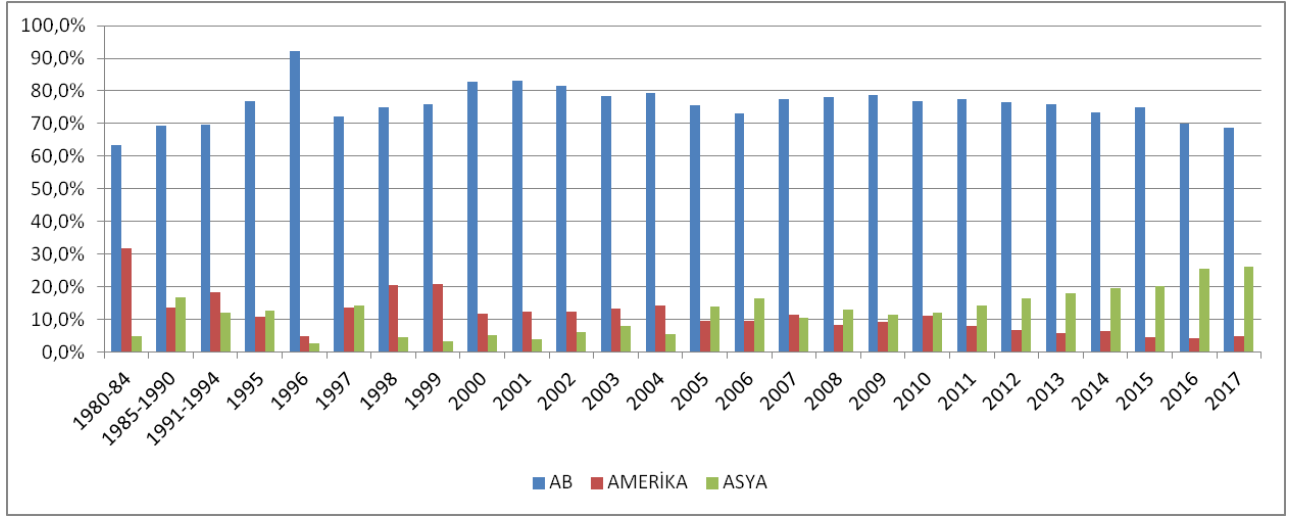
Grafik 21: AB(27) Ülkelerinden Türkiye'ye DYY Akışı (Milyon Dolar)

Kaynak: OECD verileri, 01.12.2018 tarihinde erişilmiştir.

Diğer ülkeler ile karşılaştırıldığında DYY içerisinde AB ülkeleri payı oldukça fazladır. Dünya Bankası Raporunda(2014) 2007-2013 yılları arası AB'den gelen DYY'lar toplam DYY'lerin %75'i oranında olduğu belirtilmektedir. ABD %10 ile AB'yi takip etmektedir. Bu oran GB'nin başladığı ilk yıllarda %65 civarındadır. AB'den gelen DYY girişlerine baktığımızda GB ilk yıllarında beklenen gelişim 2000'li yılların başında gerçekleşmiştir. Ancak 2008 krizi ile beraber düşüş yaşanmış ve 2005 yılına göre daha düşük seviyelerde ilerlemiştir. Ülke bazında AB içinde Hollanda Türkiye'ye en fazla DYY yapan ülke olarak göze çarpmaktadır.(TCMB, 2019) Türkiye'ye gelen DYY'ler de ilk 5 içinde ise Hollanda ile beraber Almanya ve İngiltere yer almaktadır. İlk 5'ye yer alan diğer ülkeler ABD ve Rusya'dır. Grafik 22'de Türkiye giren DYY'leri coğrafi dağılımı gösterilmektedir. Grafikte AB'den gelen DYY'lerin %80 gibi çok önemli bir payı kapladığı gözlenmektedir. Ancak özellikle 2010 yılından itibaren Asya ülkelerinden Türkiye'ye gelen DYY giderek arttığı göze çarpmaktadır. Burada DYY'lerin birlik içinden, birlik dışına doğru bir harekette olduğu gözlenmektedir. ABD ise tek ülke olarak %10 pay ile önemli bir yere sahiptir. Fakat 2000'li yıllarda Asya'dan gelen DYY'lerin üstünde yer almasına rağmen son yıllarda göreceli olarak gerisinde kalmaktadır. 2014 yılı sonrası Asya ülkeleri payını önemli biçimde artırmıştır. Ancak ilk 5 ülkede bir değişiklik yaşanmamıştır. Bunun yanında Azerbaycan, Birleşik Arap Emirlikleri gibi ülkelerin DYY'leri önemli bir biçimde arttığı görülmektedir.(TCMB, 2019)

Grafik 22: Türkiye'ye Gelen DYY'nin Coğrafi Dağılımı(1980-2017)(%)

Kaynak: TCMB ve SBB verileri, 01.12.2018 tarihinde erişilen rakamlardan hazırlanmıştır.

Aşağıda yer alan Grafik 23'de ise Türkiye'ye gelen DYY'lerin sektöre göre dağılımı gösterilmiştir. Türkiye'de hizmetler sektörü, sanayi ürünlerinin gerisindeyken, 2003 yılından itibaren sanayi ürünlerinin çok önüne geçmiştir. 2008 Krizi ile sanayi yatırımları oldukça azalmış ancak hizmet sektöründe düşüş yaşanmamıştır. Daha sonra grafik dengeli olarak devam etmiştir. Tarım sektörü ise %0.4'lük payı ile en az payı alan sektör olmuştur. Buradan hareketle Türkiye için hizmetler sektörünün önemli bir hale geldiği açıkça görülmektedir.

Grafik 23: Türkiye'ye Gelen Doğrudan Yabancı Yatırımların Sektörel Oranları

Kaynak: TCMB verileri, 01.12.2018 tarihinde erişilen rakamlardan hazırlanmıştır.

Sonuç olarak 1996 yılında GB'den hemen sonra beklenen yabancı sermaye artışı yaşanmamıştır. Ancak son yıllarda yabancı sermayeyi teşvik eden politikaların etkisi ile yabancı sermaye girişlerinde artışlar gözlemlenmektedir. Türkiye'nin bu konuda düzeltebileceği alanlarla beraber bu yatırımların daha da fazla olabileceği öngörülmektedir.

Bununla beraber Türkiye'ye gelen DYY'lerin artış gösterdiği hizmet sektörünün Türkiye ticareti açısından öneminin anlaşılması ve GB kapsamına dahil edilmesi bakımından öngörü sağlamaktadır.

3.4.3 Kurumsal İşbirliği

AB ile Türkiye arasında kurumsal işbirliğinin iyi işler biçimde oluşturulması GB'nin Türkiye üzerindeki olumlu yönde etkilerden biri olması beklenmektedir. Bunun nedeni gelişmişlik seviyesi yüksek olan AB kurum ve kuralları ile iktisadi yapısına ve Türkiye'nin uyumlaştırılması gerekliliğinin avantaja dönüştürülebilecek olmasından kaynaklanmaktadır. Kurumsal işbirliğinin sağlanabilmesi için öncelikle uyum yasalarının çıkarılması daha sonra ticarete engellerin kaldırılması ve mali olarak işbirliği konuları yer almaktadır.

3.4.3.1 Ticarete AB ile Hukuki ve Mevzuat Uyum

GB'nin temelini oluşturan 1/95 sayılı OKK'nın içerdiği konulardan bir tanesi de AB ve Türkiye yasaların, mevzuatların uyumlaştırılması ve birbirine yakınlaştırılmasıdır. Bunun içerisinde ticaret mevzuatında uyum, fikri, sınai ve ticari mülkiyetin korunması, rekabet, ticari korunma amaçları, kamu alımları gibi konular vardır.

İlk olarak dış ticarete AB standartlarına uyum kapsamında, üretilen ve ihraç edilen ürünlerin belirli özelliklere sahip olduğunu gösteren CE (European Conformity) işareti kuralı uygulamaya konulmuştur. Bu yolla CE işaretini taşıyan ürünlerin AB standartlarına uygun olduğu ve serbestçe dolaşabileceği sağlanmaktadır. CE işaretinin, 2004 yılı itibariyle Türkiye iç pazarında da kullanılması zorunlu hale getirilmiştir.(İKV-Gümrük Birliği, 2018) Avrupa Komisyonu'nun yayımladığı 2018 Türkiye İlerleme Raporu'nda standardizasyon konusunda, Türkiye'nin Avrupa standartlarına genel uyum oranının yüzde 99 civarında olduğu vurgulanmıştır.(2018 AB İlerleme Raporu)

İkinci olarak fikri ve sınai mülkiyet konusunda GB kurulmadan önce 1994 yılında Rekabet Kurumu ve Türk Patent Enstitüsü kurulmuştur. Rekabet politikası alanında, anti-tröst ve birleşmelerin kontrolü konusunda mevzuatın büyük bölümüne uyum sağlanmıştır.(AB Bakanlığı- Gümrük Birliği, 2017) Uyum çalışmaları kapsamında, aynı yıl Rekabetin

Korunması Hakkında Kanun yürürlüğe girmiştir. Türkiye, sınai mülkiyet hakları konusunda gerekli mevzuatı yine GB öncesinde yürürlüğe koymuş ve Patent Enstitüsü'nü 1994 yılında kurmuştur.(Şekeroğlu, 2007:20) Türkiye Fikir ve Sanat eserleri Kanunu'nu 1995 yılında güncellemiş ve mevzuatını AB'ye yakınlaştırmıştır. Bunun yanında konu ile ilgili birçok uluslararası sözleşmeye taraf olunmuş ve yürürlüğü konulmuştur. Örnek olarak Türkiye Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması'nın (TRIPS) mükellefiyetlerini yerine getirmektedir.(İKV- Gümrük Birliği, 2018)

Üçüncü olarak Türkiye kamu alımları konusunda AB mevzuatına uyum çalışmaları içerisinde olmuştur. Bu süreçte 2003 yılında Kamu İhale Kanunu çıkarılmış, bunun neticesinde Kamu ihale kurumu işlerlik kazanmış ve çalışmalara başlamıştır.(İKV- Gümrük Birliği, 2018) Kamu alımları, genel olarak GB kapsamında yer almamasına rağmen, müzakere başlıklarından birini ve GB güncellenmesi konularından birini oluşturmaktadır. AB'nin Türkiye'den beklentileri, kamu kuruluşlarının yaptığı ve belirli bir değerin üzerinde olan tedarik işleri, inşaat işleri ve hizmet alımı ihalelerinde ortak özel kurallar ve yöntemlerin uygulanmasını ve ihalelere yönelik incelemeler ve şikayetler ile ilgili kurallarını düzenlemeyi kapsamaktadır.(AB Bakanlığı-Kamu Alımları, 2017) Ancak 2018 İlerleme raporunda Türkiye için kamu alımları konusunda kısmen hazırlıklı olduğu küçük olumlu ilerlemeler dışında büyük eksikliklerin devam ettiği vurgulanmıştır. Konunun GB güncellenmesi kapsamında ele alınması gerektiği belirtilmiştir.(2018 AB İlerleme Raporu)

Sonuç olarak Türkiye, GB kurulumu öncesi ve sonrası AB müktesebatına uyum sağlamaya devam etmiştir. 2018 ilerleme raporundaki değerlendirmelere göre Türkiye, malların serbest dolaşımı, fikri mülkiyet hukuku, mali hizmetler, işletme ve sanayi politikası, enerji, tüketici ve sağlığın korunması, gümrük birliği, dış ilişkiler ve mali kontrol alanlarında iyi düzeyde hazırlıklı olarak görülmektedir. Yine aynı rapora göre Türkiye, kamu alımları konusunda, uyuma ilişkin kısmen hazırlıklı durumda olduğu söylenmektedir. Son olarak raporda AB müktesebatı ile ilgili tüm alanlarda mevzuatın uygulanmasına daha fazla önem verilmesi gerektiği belirtilmektedir.(AB İlerleme Raporu, 2018)

3.4.3.2 Mali Yardımlar

AB ile Türkiye arasında mali yardımlar ilişkilerin başladığı 1964 Ankara Anlaşmasından bu yana önemli bir yer tutmuştur. GB ile birlikte mali yardımlar yeni bir boyut kazanmıştır. Mali yardımlar, hibe, destek ve krediler olarak sağlanmış ve Türkiye'nin yapısını güçlendirmesi hedeflenmiştir. AB tarafından Türkiye'ye yapılan mali yardımlar GB'nin güçlü yönlerinden birini oluşturmaktadır. Ancak mali yardımların diğer aday ülkelere oranla Türkiye'ye daha az miktarda dağıtılması ise olumsuz tarafını oluşturmaktadır.

AB'den Türkiye'ye gelen mali yardımlar, AB'ye aday üyelik öncesi(1964-1999) ve aday üyelik sonrası(2000-) olarak 2 döneme ayrılmaktadır. Aday üyelik öncesi dönem GB Öncesi(1964-1995) ve GB Sonrası(1996-2000) olarak ikiye ayrılmaktadır. Aday üyelik sonrası dönem ise Katılım Öncesi(2000-2006) ve Katılım Sonrası(2007-) olarak ikiye ayrılmaktadır.(İKV-Mali İşbirliği, 2018)

Mali yardımlar için aday üyelik öncesi dönem Ankara Anlaşması ile başlar ve Helsinki görüşmelerine kadar devam etmektedir. Bu dönem GB sonrası mali yardımların yapısının değişmesi nedeniyle kendi içinde GB'den önce ve GB dönemi olarak da ikiye ayrılabilir. GB'den önceki döneme göz attığımızda; 1995 yılında GB'nin yürürlüğe girmesine kadar olan süreçte, Türkiye'nin AB ile yaptığı mali işbirlikleri genel olarak Türkiye'nin sosyal ve ekonomik gelişimi yönünde kullanılması amacıyla yapılmıştır. Mali işbirliği AB-Türkiye arasında imzalanan mali protokoller aracılığıyla düzenlenmiştir. Bu kapsamda 1964-1981 yılları arasında üç ayrı mali protokol, bir de tamamlayıcı protokol imzalanmıştır. Daha sonra, Dördüncü Mali Protokol hazırlanmış ancak bu protokol yürürlüğe girmemiştir. Bu yıllardaki Mali protokoller, genel olarak kredi ve hibelerden oluşmaktadır. Ancak büyük çoğunluk düşük faizli kredilerdir. İlk 4 mali protokol ile gelen hibe ve krediler altyapı ve sanayi yatırımlarında kullanılmak üzere kamu ve özel sektöre aktarılmıştır. Gelen mali desteklerin %33'ü sanayi ve tarım, %52'si enerji, %14'ü ise altyapı-ulaştırma sektörlerinde kullanılmıştır.(Karluk, 2007: 513)

Tablo 4: GB Öncesi Dönem Türkiye-AB Mali İşbirliği(1964-1995)(Milyon ECU)

KAYNAK	DÖNEM	HİBE- TAAHHÜT	ÖDENEN-HİBE
1.Mali Protokol	1964-1969	175	175
2.Mali Protokol	1971-1977	195	195
Ek Protokol	1971-1977	47	47
3.Mali Protokol	1979-1982	220	220
Özel İşbirliği Fonu	1980-1982	175	75
4.Mali Protokol	1982-1986	375	
İdari İşbirliği Fonu	1993-1995	3	3
Toplam		1090	715

Kaynak: Karluk, 2007: 516

GB'nin yürürlüğe girmesinden Türkiye'nin resmi aday üyelik statüsünün tanınmasına (1996-1999) kadar geçen süreçte mali işbirliğinin kapsamı değişmiştir. Bu dönemde işbirliğinin ana amacı Türkiye'nin kalkınmasından ziyade Avrupa'ya entegrasyonunda faydalanacağı projeler üzerinde yoğunlaşmasıdır. AB, bu dönemde toplamda yaklaşık olarak 2.2 milyar European Currency Unit(ECU)(Avrupa Para Birimi) içeren bir mali iş birliği planı hazırlamıştır.(Karluk, 2007: 455) Bu program içinde GB kapsamında Türkiye'ye 375 milyon ECU tutarında hibe ve 750 milyon ECU tutarında Avrupa Yatırım Bankası'ndan alınacak kredi şeklinde gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. Bu kapsamda GB Dönemi mali işbirliğinden elde edilen kaynaklar Türkiye'nin AB ile arasındaki gelişmişlik farklılıklarını gidermesi ve piyasa şartları ile rekabetini gücünü artırması amaçlarıyla kullanılmıştır.(İKV- Mali İşbirliği,2018)

Bu dönemde, AB bütçesinden, AB'nin Akdeniz ülkelerine yönelik MEDA(Mediterranean Economic Development Area)(Akdeniz Ekonomik Kalkınma Bölgesi) Programı'ndan ve AYB(Avrupa Yatırım Bankası) kaynaklarından verilmesi öngörülen 1,5 milyar ECU mali yardımın sadece 35 milyonu alınabilmiş geri kalan kısım Yunanistan tarafından vetoya uğramıştır. Yenileştirilmiş Akdeniz Programı(YAP) kapsamında ise 340 milyon ECU yardım alınmıştır. Ayrıca MEDA-I programı dahilinde 205 ECU'luk kredi taahhüt edilmiştir. Toplamda bu dönemde 580milyon ECU'luk mali yardım alınmıştır.(Dış İşleri Bakanlığı-Mali İşbirliği, 2011) Aşağıda GB dönemi mali yardımlar tablosu yer almaktadır.

Tablo 5: GB Süreci(1996-2000) Mali Yardımlar

KAYNAK	DÖNEM	HİBE-TAAHHÜT	ÖDENEN-HİBE
AB Bütçesinden Yardım	1996-2000	375	Yunanistan Vetosu
Avrupa Yatırım Bankası	1996-2000	750	Yunanistan vetosu
MEDA	1995-1999	375	35
Yeni MEDA(YAP)	1992-1996	340	340
AVROMED(MEDA-I)	1997-1996	205	205
TOPLAM		2.2 milyar	580 milyon

Kaynak: Dış İşleri Bakanlığı-Mali İşbirliği, 2011

1999 yılında aday ülke konumuna gelen Türkiye mali işbirliğinde yeni bir döneme girmiştir. Bu dönemde, mali işbirliğinde katılıma yönelik olarak odaklanılmıştır. 1999 Helsinki Zirvesi sonrasında, Türkiye Katılım öncesi mali yardım programlarına dahil edilmiştir ve 2001 yılında AB tarafından Türkiye için Katılım Öncesi Mali Yardıma Dair Çerçeve Tüzük kabul edilmiştir.(AB Bakanlığı-TR-AB Mali İşbirliği, 2016) Buna göre, Türkiye'ye adaylık sürecindeki AB'ye uyum kapsamında kendi iç hukuksal ve kurumsal düzenlemeleri yapabilmesi için 177 milyon Euro verilmesi öngörülmüştür. Bu düzenlemelerin projeler yoluyla gerçekleştirilmesi planlanmıştır. 2002-2006 döneminde Türkiye yaklaşık 1,3 milyar Euro'luk fonu toplam 164 proje için kullanmıştır.(Efe, 2017; 226-227) Bu proje adetleri ve hibe miktarları aşağıda Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6: Adaylık Öncesi Türkiye-AB Mali İşbirliği(2002-2006)(Milyon Euro)

Yıl	2002	2003	2004	2005	2006	TOPLAM
Bütçe	126	144	250	300	500	1.320
Proje Adedi	18	28	38	35	45	164

Kaynak: AB Bakanlığı-TR-AB Mali İşbirliği, 2016

2002-2006 döneminde, AB'ye katılım öncesi mali yardımlar, Türkiye'nin Kopenhag kriterlerini yerine getirme çabalarının desteklenmesi ve AB müktesebatının benimsenmesiyle ilgili yatırımlar ve kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi konularına odaklanmıştır. Türkiye'ye Katılım Öncesi Mali Yardım çerçevesinde, 2002 yılında 126 milyon, 2003 yılında 144 milyon, 2004 yılında 250 milyon, 2005 yılında 300 milyon ve 2006 yılında 500 milyon Euro AB mali

yardımları sağlanması öngörülmüştür. Ancak, katılım öncesi strateji gereği bu fonlar proje bazında kullanıldığından dolayı fonların tümü projelendirilememiştir.(Dış İşleri Bakanlığı-Mali İşbirliği, 2011)

AB, aday ülkelere yönelik katılım öncesi üç önemli yardım programı bulunmaktadır. Bunlardan ISPA(Katılım Öncesi Yapısal Politikalar Aracı) ve PHARE(Polonya ve Macaristan Ekonomisinin Yeniden Yapılandırılması için Eylem Programı) Doğu Avrupa ülkelerinin katılımı öncesi planlanan mali yardımlarıdır ve aday ülkelerin kalkınma projelerine destek vermektedir. SAPARD(Tarımsal ve Kırsal Gelişim için Özel Katılım Programı) ise tarıma dayalı bir mali yardım programıdır. Türkiye bu üç programa dahil edilmemiştir. Ancak, AB'nin 2006 yılına kadar sağladığı mali yardım programları 2007 yılından itibaren IPA (Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı) olarak adlandırılan tek bir çatı kapsamında toplamış ve ele almıştır. AB, Türkiye'yi IPA'ya dahil etmiştir.(Çokgezen, 2007: 161) 2007-2013 Dönemi için IPA kapsamında Türkiye'ye 5 ayrı başlık altında 4,8 milyar avro mali yardım yapılması planlanmıştır.(İKV-Mali İşbirliği, 2018) 2007-2013 arası IPA kapsamında yapılacak yardımlar ve başlıkları tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7: Katılım Öncesi Dönem Türkiye-AB Mali İşbirliği IPA-I(2007-2013)

BİLESEN	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	TOPLAM
I.Geçiş Dönemi Desteği ve Kurumsal Yapılanma	257	256	240	218	231	228	239	1.667,50
II. Sınır Ötesi İşbirliği	2,1	2,9	3	3,1	5,1	2,2	2,2	20,6
III. Bölgesel Kalkınma	168	174	183	238	293	356	367	1.778,40
IV. İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi	50,2	52,9	55,6	63,4	77,6	83,2	91,2	474,1
V. Kırsal Kalkınma	20,7	53	85,5	131	173	187	204	854,6
TOPLAM :	497	539	566	654	780	856	903	4.795,20

Kaynak: AB Bakanlığı-TR-AB Mali İşbirliği, 2016

Türkiye 1963 Ankara Anlaşması'ndan bu yana 5 milyar Euro'luk miktarda hibe yardımı almıştır. Bu rakamlar diğer ülkelere bakıldığında oldukça düşük kalmaktadır. Birliğin üye ülkelerinden Yunanistan'a toplam 31 yılda 102.5 milyar, İspanya ise 26 yılda 141.2 milyar Euro yardım almıştır. AB ile ilişkileri 1990'lı yıllarda başlayan 10 yeni Merkez Doğu Avrupa Ülkeleri(Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Polonya, , Slovakya, Slovenya, Malta ve Kıbrıs) ise toplamda 31 milyar euro hibe yardımı almıştır. AB'ye 2007 yılında üye olan Romanya ve Bulgaristan'a toplamda 10 milyar Euro hibe verilmiştir. Bu

rakamlar yıllara ve nüfusa oranla Türkiye'nin aldığı hibenin üstünde yer almaktadır.(Karluk, 2007: 516)

Sonuç olarak Türkiye'ye verilen mali yardımlar genel itibari ile kredi olarak verilmiştir. Bunun yanında hibe olarak verilen miktar, diğer aday ülkelere oranla daha düşük kalmıştır. Katılım öncesi Türkiye'nin ekonomik yapısının geliştirilmesine yönelik olan mali yardımlar, GB ve adaylık dönemlerinde daha çok AB'ye uyum ve katılım konularında yoğunlaştırılmıştır. Bunun yanında AB'nin taahhüt edip ödemediği ya da kesinti yaptığı birçok hibe bulunmaktadır. Kesintilerin nedeni olarak, AB tarafından verilen hibelerin kullanım alanlarının veriliş amacı ile aynı olmadığı vurgulanmaktadır. Türkiye'ye mali yardımların yapılması olumlu bir faktör olarak karşımıza çıkarken, mali yardımların amacı dışına çıkması, kesintiye uğraması ve diğer ülkelere göre daha az faydalandırılmaları konusu Türkiye aleyhine işlemektedir. Türkiye gelen mali yardımları verimli kullandığı koşulda süreçten faydalanabileceği vurgulanmaktadır.(AB İlerleme Raporu, 2018) 2014-2020 yılları arasında yeni bir mali yardım planlaması yapılmıştır.

3.5 Zayıf Yönler

GB'nin sağladığı faydalara karşın, zaman içinde olumsuz etkileri, eksikleri ve yetersiz kaldığı konuları da barındırdığı görülmektedir. Zayıf yönlerin ana çıkış noktasında iki önemli faktör bulunmaktadır. Bunlardan ilki GB'nin kurulmasını temsil eden 1/95 sayılı OKK içerisinde kapsam olarak yetersiz ve yer almayan eksik kalan ve böylece iki taraf arasında asimetri yaratan durumlardır. İkinci olarak ise gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkelerin entegrasyonu veya başka bir deyişle büyük piyasa ile küçük piyasanın entegrasyonu sırasında ortaya çıkan asimetler olarak değerlendirilmektedir.(Dünya Bankası Raporu, 2014:3) Eksik yönlerin belirlenmesinde Dünya Bankası Raporu ve Avrupa Komisyonu raporlarında yer alan tespitlerinden faydalanılmıştır.

3.5.1 GB'nin Eksik Yönleri

Türkiye ile AB arasında kurulan GB'nin taraflar arasındaki işbirliğini bir üst seviyeye çıkartma amacıyla kurulduğu söylenebilmektedir. Ancak bu amaca ulaşmak isterken kuruluş anlaşmasının uygulanmasında ve kapsamında eksik yönleri de bulunmaktadır. 1/95 OKK gereği birçok alanda düzenleme getirilmesine rağmen, Türkiye'nin karar mekanizmasında yer almaması ve ortak bir ihtilaf çözüm mekanizmasının bulunmaması gibi konularda eksik kaldığı gözlenmiştir.

3.5.1.1 Karar Alma Mekanizmasında Türkiye'nin Yer Almaması

Ankara Anlaşmasına göre GB, Türkiye'nin AB'ye tam üyeliği yolunda son aşama olarak görülmekteydi ancak aradan GB kurulmasından 20 yıl geçmesine rağmen beklentiler gerçekleştirilmemiştir. Tam üyeliğin henüz gerçekleşmemiş olmasından dolayı Türkiye'nin AB karar alma mekanizmalarında yer alamamaktadır. Bu durum, ortak ticaret politikasının belirlenirken söz hakkı bulunmamasından dolayı GB ve ikili ticareti ilgilendiren konularda sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

1/95 sayılı OKK, GB işleyişi ile ilgili alanlarda, karar alma ve danışma süreçlerinin yönetimi için düzenlemeler getirmiştir. Karara göre, Avrupa Komisyonu, GB ile ilgili alanlarda yeni bir mevzuat hazırlaması ve üye devletlerin bu konudaki uzmanlarına danışması halinde Türk uzmanlara da gayri resmi olarak danışılacaktır.(TC Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı-Türkiye-AB Gümrük Birliği Ortak Komitesinin 25.Dönem Toplantısına İlişkin Not, 2011) Türkiye işleyiş bakımından ise bu maddenin etkin bir biçimde kullanılmadığını düşünmektedir. Ayrıca, kararın 59. ve 60. Maddelerinde teknik komitelere katılımın garanti edildiği vurgulanmakta ancak katılımların sınırlı sayıda kaldığı belirtilmektedir.(İKV- Gümrük Birliği, 2018)

Diğer yandan Türkiye, Komisyon bünyesinde bulunan yaklaşık 450 teknik komiteden katıldığı 140 AB komitesinde sadece gözlemci statüsüne sahiptir, dolayısıyla bu komitelerde oy kullanma hakkı yoktur. Türkiye'nin, katılım sürecinde olan bir ülke olarak ancak müktesebat ile uyum süreci bittiğinde komitelere katılabileceği vurgulanmaktadır.(Dünya Bankası Raporu, 2014: 38)

Dünya Bankasının 2014 yılında yayımladığı rapora göre ise GB ile ilgili kararlarda Türkiye'nin katılım ve danışma süreçlerindeki asimetriler anlaşma tasarımından kaynaklanmaktadır.(DB Raporu 2014:4) Bununla birlikte, aradan geçen 20 yılda iki taraf arasında GB işleyişi ile ilgili kurumsal işbirliği, danışma ve kararların alınması ile ilgili hükümler düzgün şekilde uygulanmadığı değerlendirilmesinde bulunmaktadır. Bu olumsuz etkiyi azaltmanın en kolay yolu olarak AB ile katılım müzakerelerinin hızlandırılması gerektiği belirtilmiştir.

3.5.1.2 İhtilaf Çözüm Merkezi Bulunmaması

Türkiye ile AB arasında GB ile ilgili konularda ve diğer oluşabilecek sorunlarda efektif bir ihtilaf çözüm merkezi bulunmamaktadır. 1/95 sayılı OKK'nın GB'nin iyi işleyebilmesinde etkenlerden biri olan sorunların çözümü için kapsamlı hükümlere yer verilmesine rağmen uygulamada etkin bir yapının eksik olduğu görülmektedir.(Dünya Bankası Raporu, 2014: 193) Bu durum, ekonomik ve kurumsal olarak AB-Türkiye ilişkisini GB'nin eksikliği olarak zayıf yönlerden birini oluşturmaktadır.

Ankara Anlaşmasına göre Ortaklık Konseyi'nin görevlerinden biri Türkiye-AB arasında oluşabilecek ihtilafları çözmek olacağı vurgulanmıştır. Ortaklık Konseyi'nin ihtilafı çözememesi durumunda, ihtilaf başka bir yargı mercine götürülebilmektedir. Ancak taraflardan birisinin konuyu bir başka yargı merciine götürmeyi reddetmesi halinde, söz konusu anlaşmazlıkların çözümsüz kaldığı belirtilmektedir.(TÜSİAD,2015:20) GB ile ilgili konularda ise öncelikle GB Ortaklık Komitesi'ne gidilmekte, çözüm olmadığı durumlarda Konsey'e aktarılmaktadır. Bu da genel olarak bakıldığında ortaklık ilişkisinin, GB özelinde ise bir kurumsal eksikliği ortaya koymaktadır. 1/95 sayılı OKK, ihtilafların çözümü için sınırlı bir alanda, özel bir tahkim yapısı öngörmesine rağmen bugüne kadar bu yöntem uygulamaya konulmamıştır.(Karakeçeli; 2011: 5)

2014 yılında Dünya Bankası tarafından hazırlanan raporda iyi tasarlanmış bir ihtilaf çözüm merkezi kurulması tavsiye edilmiştir. Raporda GB içerisinde ikili ticareti etkileyen ticaret caydırıcı etkenlerin bunun ana sebebi olduğundan bahsedilmiş ve mevcut sistemin yetkilerinin sınırlı olmasının çözüm için yetersiz kaldığından bahsedilmiştir. Ayrıca İhtilafların çözüm merkezi bulunmaması GB'nin güncellenmesi için gerekli nedenlerden birini oluşturmaktadır.(Dünya Bankası Raporu, 2014: 88)

3.5.2 GB İşleyişinde Karşılaşılan Sorunlar

GB'nin tarafları arasında ticareti engelleyen faktörleri kaldırması beklenmektedir. GB ile ticaretin önündeki engelleri kaldırmayı hedefleyen taraflar, üretim faktörlerinin de birlik içerisinde serbest dolaşımını hedeflemektedirler. Ancak taraflardan birinin diğerine bu konuda engeller çıkarması ticari entegrasyon için engel teşkil edici nitelikte olmaktadır.(Karakeçeli, 2011:3)

Türkiye AB arasında GB uygulamasında Türkiye'nin AB tarafından üretim faktörlerin mobilitesi sırasında engellerle karşılaşması iki tarafın ticari, siyasi ve sosyal entegrasyonu kapsamında problemler ortaya çıkarmıştır. AB'ye tam üye olan ülkelerde mal ve hizmetlerin serbest akışı veya vatandaşların sahip olduğu serbest dolaşım hakkının Türk vatandaşlarında ve araçlarında olmayışı vize problemleri, transport kotasının engellemeleri gibi sorunları ortaya çıkarmıştır. Bunların yanında GB taraflarının OTP uyma zorunluluğu bulunması nedeniyle STA imzalanan ülkelerle anlaşma yapılması gerektirmesi bir başka problemi ortaya çıkarmaktadır.(Dünya Bankası Raporu, 2014: 31)

3.5.2.1 Üçüncü Ülkelerle Yapılan STA'lara Uyma Zorunluluğu

GB gereği üçüncü ülkelere karşı OGP uygulanması kuralı, taraflardan birinin üçüncü ülke ile imzaladığı STA'lara diğerinin uyma gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Bu durum taraflar arasında asimetriler ortaya çıkaran en temel başlıklar arasında tanımlanmaktadır.(Dünya Bankası Raporu, 2014:3)

GATT'ın 24. Maddesinde GB kuran ülkeler STA'larla yaptıkları anlaşmalarda elde ettikleri avantajları bırakmama hakkına sahiptirler. Böylece GB kuralları içinde yer alan üçüncü ülkelere ortak politika uygulanması için diğer ülkenin de aynı ülke ile STA imzalaması beklenmektedir. Türkiye ve AB içinde tarafların önceden imzaladığı STA'ların iptali değil, diğer tarafın uyumu beklenmektedir.(Dünya Bankası Raporu, 2014: 30) Nitekim, 1/95 sayılı OKK içinde maddelerle ortak ticaret politikası uygulanması gerektiği belirtilmiştir. Taraflardan birinin STA imzalaması durumunda ortak politika olması gerektiği için benzer şartlarda STA kurulması yükümlülüğü bulunmaktadır.

STA'lar konusunda asimetri bulunması iki açıdan sorun yaratmaktadır. Bunlardan ilki, malların tarafların biri için üçüncü tarafta serbest dolaşım hakkına sahipken, diğer taraf ülkenin

buna sahip olamaması ve üçüncü ülkeden gelen malların GB tarafları üzerinden diğerine ticaretinin yapılabiliyor olması asimetriyi ortaya çıkaran etkidir. İkinci olarak, taraflardan birinin ortak ticaret politikasında belirlenenden çok daha düşük bir STA kurduğunda diğerinin buna uymak zorunda olması ve ilgili ticari ilişkiden zarar görebilecek olmasıdır.(Cengiz ve Kurtbağ, 2015:7)

İlk sorunun çözümünde tarafların üçüncü taraflar ile eş zamanlı STA imzalaması yer alabilmektedir. Ancak bu durumun gerçekleşmemesi durumunda dezavantaj durumu devam edebilmektedir. Bunun yanında Türkiye ile AB arasında 1/95 sayılı kararda ortak politika benimsenmesi olmasına rağmen STA'lara uymayı zorunlu kılan bir madde bulunmamaktadır. Bu durumda da üçüncü taraflar elde ettiği avantajları kaybetmemek için Türkiye ile STA kurmayı geciktirebilmektedir. Bu da Türkiye açısından bir başka dezavantajı oluşturmaktadır.(Akçay, 2013: 113) Bunun nedeni AB ile STA imzalayan ülkelerin anlaşma sonrası Türkiye pazarına gümrüksüz olarak girebilme avantajına sahip olabilmesinden kaynaklanmaktadır.

Aşağıdaki Tablo 8'de AB ve Türkiye'nin imzaladığı STA'ların yürürlüğe giriş tarihleri verilmektedir.

Tablo 8: AB ve Türkiye Üçüncü Ülkeler ile Kurduğu STA'ların Tarihleri

ÜLKE	AB ile Yürürlüğe Girdiği Tarih	Türkiye ile Yürürlüğe Girdiği Tarih
Arnavutluk	01.12.2006	01.05.2008
Bosna Hersek	01.07.2008	01.07.2003
Norveç	01.07.1973	01.04.1992
İzlanda	01.04.1973	01.04.1992
İsviçre	01.01.1973	01.04.1992
Fas	01.03.2000	01.01.2006
Filistin	01.07.1997	01.06.2005
Gürcistan	01.09.2014	01.11.2008
İsrail	01.06.2000	01.05.1997
Japonya	AB ile müzakereler Kasım 2012'de başladı. Halen devam etmektedir	Türkiye ile Japonya arasında müzakereler Kasım 2014'te başladı. Halen devam etmektedir
Karadağ	01.01.2008	01.03.2010
Makedonya	01.06.2001	01.09.2000
Mısır	01.06.2004	01.03.2007
Sırbistan	01.02.2010	01.09.2010
Singapur	17.11.2014	15.08.2017

Suriye	01.07.1977	01.01.2007
Şili	01.03.2005	01.03.2011
Tunus	01.03.1998	01.07.2005
Ürdün	01.05.2002	01.03.2011
Lübnan	01.03.2003	Anlaşma 24 Kasım 2010 tarihinde imzalanmış olup, henüz yürürlüğe girmemiştir.
Güney Kore	07.07.2011	01.05.2013
Meksika	01.10.2000	Türkiye ile Meksika arasında müzakereler Temmuz 2014'te başlamıştır.
Cezayir	01.09.2005	Girişimler sürmektedir.
G. Afrika	01.01.2000	Girişimler sürmektedir.
Faroe Adaları	01.01.1997	01.01.2017

Kaynak: Ticaret Bakanlığı-Serbest Ticaret Anlaşmalarına İlişkin Genel Bilgi 2019

Tablo 8’de görüldüğü üzere üçüncü taraflar ile imzalanan STA’ların AB ve Türkiye ile yürürlüğe girme tarihleri arasında farklılıklar bulunmaktadır. Bu durum, Türkiye açısından bir ticaret sapması meydana getirebilmektedir. Türkiye, GB taraflarının üçüncü ülkelere karşı OGT uyması gerektiği için AB’nin STA imzaladığı fakat kendisinin ilgili üçüncü taraf ile benzer bir anlaşmasının bulunmadığı durumlarda pazarını üçüncü ülkeden gelen mallara açmış olmaktadır. Ancak üçüncü ülkelere karşı GB kurduğu tarafın sahip olduğu avantajlardan faydalanamamaktadır. Bu asimetrenin ortaya çıkması, dış ticaret açıklarında ve rekabet gücü kaybında rol oynamaktadır.(Dünya Bankası Raporu, 2014: 25)

Aşağıda yer alan tablo 9’da Türkiye’nin 2012-2016 yılları arası STA imzaladığı ülkelerle ticareti gösterilmiştir.

Tablo 9: Türkiye’nin STA Ülkeleri ile Dış Ticaret Dengesi (Bin Dolar)

ÜLKE/YIL	2012	2013	2014	2015	2016	Ortalama
EFTA	-2.637.130	-8.990.385	-1.921.563	3.064.344	105.025	-2.075.942
Arnavutluk	156.961	184.154	222.260	237.796	284.010	217.036
Moldova	89.411	14.998	39.813	-15.319	114.645	48.710
Gürcistan	1.072.958	1.044.179	1.211.194	885.633	965.111	1.035.815
Bosna Hersek	139.875	149.756	150.598	42.481	20.671	100.676
Makedonya	171.273	212.458	268.770	243.684	295.457	238.328
Karadağ	11.196	17.625	27.667	30.296	28.443	23.045
Sırbistan	175.332	188.693	232.518	254.173	293.539	228.851
Fas	585.423	620.694	766.717	626.919	551.090	630.169
Tunus	601.114	602.889	718.344	674.984	696.062	658.679
Mısır	2.337.144	1.571.494	1.863.066	1.908.971	1.290.018	1.794.139
Moritanya	29.382	32.562	29.862	27.623	30.521	29.990
Şili	-291.190	-186.523	-164.725	-94.692	-15.808	-150.588
Suriye	430.512	939.564	1.685.464	1.470.526	1.256.762	1.156.566
İsrail	619.129	231.708	69.641	1.025.638	1.570.072	703.238
Filistin	62.695	74.373	88.442	79.881	91.008	79.280
Ürdün	674.986	673.620	780.953	706.837	608.544	688.988
Malezya	-1.112.773	-958.709	-845.969	-982.085	-1.675.313	-1.114.970
Güney Kore	-5.132.100	-5.628.267	-7.077.855	-6.488.803	-5.865.327	-6.038.470
STA'lar Toplam	-2.015.802	-9.205.117	-1.854.803	3.698.887	644.530	-1.746.461

Kaynak: TÜİK verileri 1.11.2018 tarihinde erişilmiştir.

Tablo 9 incelendiğinde Türkiye’nin STA imzaladığı ülkelerle yaptığı toplam ticarete 2012-2014 yılları arası dış ticaret açığı vermiş, 2015 ve 2016 yıllarında ise dış ticaret fazlası vermiştir. Ülke bazında bakıldığında 5 yılın ortalaması sonucunda Güney Kore, EFTA ülkeleri, Malezya ve Şili dışında STA imzalanan ülkelerle dış ticaret fazlası ortaya çıkmıştır. STA

imzalanan ülkeler arasında Türkiye'nin en büyük dış ticaret açığı verdiği ülke Güney Kore iken, en büyük dış ticaret fazlası verdiği ülke ise Mısır olmuştur. Türkiye yaklaşık olarak ihracatının %12'sini, ithalatının ise %9'unu STA ülkeleriyle yapmaktadır.(Kalaycı,2017:146)

Sonuç olarak Türkiye ile STA imzalayan ülkelere karşı Türkiye'nin dış ticaret fazlası vermesi açısından bir dezavantaj doğurmaktadır. EFTA ve Güney Kore ülkeleri hariç diğer ülkelerle ticarete Türkiye karşılaştırmalı üstünlüğü bulunduğu mal gruplarında avantaj sahibi olabilmektedir. Bu nedenle AB'nin STA imzalamak için müzakere sürecine girdiği ülkelerin Türkiye ile anlaşmaktan kaçınma ihtimalleri yükselmektedir. Bu durumun İkili ticarete Türkiye'yi dezavantajlı konumu getirebilecek ve ciddi dış ticaret açıklarına neden olabileceği öngörülmektedir.

3.5.2.2 Vize Sorunu

Günümüzde, Türkiye vatandaşlarına bazı istisnalar dışında AB ülkelerine girebilmeleri için vize alma zorunluluğu uygulanmaktadır. Ancak AB vatandaşları bu durumun tersine Türkiye'ye girişleri vizesiz ya da gümrük kapısında alınan vizelerle olabilmektedir. Bu durum iki taraf arasında bir asimetriye ve ticaret engelleyici bir unsura dönüşmektedir. Bunun nedeni, ticareti sağlayacak olan kişilerin AB ülkelerine seyahatlerinde karşılaştığı zorluklardır. Bu durumdan en çok etkilenenler ise iş insanları ve tır şoförleridir. GB dolayısıyla malların serbest dolaşımına izin verilirken, söz konusu malların ticaretini veya taşımasını yapacak kişilerin önüne vize gibi engeller çıkarmaktadır.(Kabaalıoğlu, 2010: 51)

AB'nin Türkiye vatandaşlarına vize uygulaması, hem Ankara Anlaşmasında öngörülen ortaklık ilişkisine uymamakta hem de Katma Protokol'de yer alan 41. Maddeye aykırılık içermektedir. Bu nedenle Türk vatandaşlarına AB ülkelerince vize uygulanması GB eksikliği dışında hukuksuz bir yön teşkil etmektedir.(Dünya Bankası Raporu 2014:80) Protokol'de tarafların, aralarında yerleşme serbestisine ve hizmet edimine yönelik yeni bir kısıtlama getiremeyecekleri ve bunun yanında var olan kısıtlamaları zaman içerisinde kaldıracakları hükme bağlanmıştır. Ancak GB'den geçen 20 yılda vize konusunda problemler devam etmektedir.(Kabaalıoğlu, 2010: 53)

Sonuç olarak GB'nin temelinde yatan üretim faktörlerinin; mal ve hizmetlerin serbest dolaşımında bunu sağlayacak kişilerin mobilite olanaklarını kolaylaştırılması gerekmektedir.

Buradan hareketle Türkiye'nin de AB ile olan ve başka aday ülke ya da ticari ilişkileri bulunan pek çok ülke ile ortada olmayan vize sorununu çözerek entegrasyonun eksikleri giderilmesi gerektiği görülmektedir. Dünya Bankası raporunda GB ile beraber hizmet ve malı AB ülkelerine götürecek tüm Türkiye vatandaşları için adil, güvenli ve öngörülebilir bir vize rejimi oluşturulması gerektiği belirtilmiştir. Bu durumun AB'ye katılım sürecinin bir parçasını oluşturduğu vurgulanmış ve Türkiye ile AB arasındaki ekonomik entegrasyonun önemli aşaması olduğu söylenmiştir.(Dünya Bankası Raporu 2014:84)

3.5.2.3 Transport Kotası

Türkiye'nin en büyük ihracat pazarı olan AB ülkelerine ürünlerini taşıırken uygulanan transport kotaları Türkiye'nin GB kapsamında karşı karşıya kaldığı zor durumlardan ve sorun yaşadığı alanlardan bir diğeridir.(Dünya Bankası Raporu, 2014: 50) GB içinde tarafların mallarının serbest dolaşımının tam olarak gerçekleşmesini öngörmektedir. Bunun tam olarak gerçekleşebilmesi için transit geçiş özgürlüğü de sağlanması gerekmektedir. Türkiye GB'ne rağmen, birlik üyesi ülkelerin 2001 yılından itibaren üçüncü ülke araçlarının transit geçişlerine ve karayolu üzerinden taşıma yapılmasına kota uygulaması getirmesinden dolayı bu engele maruz kalmaktadır. Bu durum malların serbest dolaşımı önünde engeller oluşturmakta ve transit trafiğini aksatarak Türkiye'nin AB'ye ihracat imkanlarını kısıtlamakta ve GB'nin tam anlamıyla işleyişini sekteye uğratmaktadır. AB üyesi ülkeler ile Türkiye arasında gerçekleştirilen ikili anlaşmalar ile belirlenen söz konusu taşıma kotaları çoğu zaman Türkiye'nin ihtiyacını karşılamakta yetersiz kalmaktadır. UNDP'nin yapmış olduğu hesaplamalara göre, AB ülkelerinin uygulamış olduğu kotalar nedeniyle Türkiye ekonomisinde yılda ortalama olarak 5 milyar dolarlık kayıp meydana gelmektedir.(Baydarol, 2008 aktaran Cengiz,Kurtbağ 2015:22)

AB ülkeleri ise karayolu taşıma konusunda 1/95 sayılı OKK içerisinde düzenlenme yer almadığını belirtmektedir ve söz konusu sorunun malların serbest dolaşımı değil hizmetlerin serbest dolaşımı kapsamında ele alınması gerektiğini savunmaktadır. Türkiye açısından durum ise GB'nin üye devletler arasında malların serbest dolaşımını kapsadığı ve bu serbestliğin transport kotaları yoluyla engellenmesi durumunda işleyişin hatalı olacağı şeklindedir.(Dünya Bankası Raporu, 2014: 51)

3.5.3 Yetersiz Alanlar

GB 1/95 sayılı OKK aracılığı ile AB-Türkiye arasında ikili ticari ilişkilerde birçok konuda düzenlemede bulunmuştur. Ancak geçen 20 senelik süreç içinde GB'yi kuran 1/95 sayılı OKK kapsamında yer alan konuların istenilen tam entegrasyonun kurulması konusunda yetersiz kaldığı alanların bulunduğu görülmektedir. Hizmet sektörünün ve işlenmemiş tarım ürünlerinin anlaşma kapsamında olmaması yetersiz kalan önemli konular arasında tanımlanmaktadır.(Dünya Bankası Raporu, 2014:57) Bunun yanında GB ile beraber iki taraf arasındaki ticaretin üçüncü ülkelerden birbirine doğru kayması beklenmekteydi. Ancak her iki taraf adına bu durum gerçekleşmemiş, diğer taraflarla olan ticari ilişkilerde de artışlar meydana gelmiştir.

3.5.3.1 Malların Serbest Dolaşımında Problemler

Türkiye-AB arasında GB, iki taraf arasında serbest ticaret ilkesinin uygulanması amacıyla yürürlüğe girmiştir ve sanayi malları ve işlenmiş tarım ürünlerini kapsamaktadır. Ancak, serbest dolaşım ilkesine karşı istisnaların bulunması ve sanayi malları ve işlenmiş tarım ürünleri dışında mal ve sektörlerin GB kapsamında bulunmaması ikili ticareti etkileyen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle iki taraf arasında mallarda ve sektörlerde serbest dolaşım ilkesinin işler pozisyonunda olmaması GB sürecinin zayıf yönlerinden birini oluşturmaktadır. GB ile birlikte kapsam dışı kalan mallar dışında, ticaret sırasında karşılaşılan teknik engeller de problemler arasında yer almaktadır.(TÜSİAD, 2015: 43)

Malların serbest dolaşımı ilkesi, sadece gümrük mevzuatının uyumlaştırılması, tarifeler, miktar kısıtlamaları ve bunlara eş etkili uygulamalara son verilmesiyle sınırlı kalmayıp, ticarete teknik engellerin kaldırılmasına ilişkin AB teknik düzenlemelerine uyumlu mevzuatın da Türkiye tarafından üstlenilmesini gerektirmektedir. AB teknik mevzuatına göre malların listesi ikinci bölümde bahsedilen 2/97 sayılı OKK ile belirlenmiştir. Ancak ticarete karşılaşılan teknik engeller malların serbest dolaşımını sekteye uğratabilmektedir. Uluslararası pazarda dolaşan ürünler için konulan standartlar, teknik düzenlemeler ve uygunluk değerlendirmeleri farklı biçimlerde uygulanabilmektedirler. Diğer yandan tarafların uyguladığı ticari korunma araçları malların ticaretin serbestleşmesinin önünde engel olarak çıkmaktadır. (TÜSİAD, 2015:13)

3.5.3.2 Hizmet Sektörü ve İşlenmemiş Tarım Ürünlerinin GB Kapsamında Olmaması

Hizmet sektörünün GB dışında kalması Türkiye açısından GB'nin zayıf kalan unsurlarından biri olarak değerlendirilmektedir.(TÜSİAD, 2015:49) AB-Türkiye arası hizmetler ticaretinin serbestleştirilmesinin, mal ticareti ile eş zamanlı olarak ilerlemesi bekleniyordu. Bunun için sermaye ve işgücünün serbest dolaşımını sağlamaya yönelik önlemler ile birlikte yürütülmesi planlanıyordu. Buna göre Katma Protokol'de hizmetler ticareti ve iş kurma serbestliğinin önündeki engellerin kaldırılmasını içeren madde ile de resmiyete kavuşmuştur. Ancak uygulamada 1974 yılından itibaren 1987 yılına kadar çalışmalar askıya alınmış ve ilerleme kaydedilememiştir. 1987 yılından sonra ise mal ticareti ile paralel değil, mal ticareti serbestliği ağırlıklı bir yol izlendiği ve hizmet ticaretinin geri planda tutulduğu görülmüştür.(Dünya Bankası Raporu 2014; 78) Ancak hizmetler sektörü Türkiye için önemli alanlardan biridir ve ekonomi içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu sektörün GB dışında kalması Türkiye'nin AB'ye ihracında önemli kayıplara yol açmaktadır.(Avrupa Komisyon Raporu, 2016:177) Hizmetler sektörünün Türkiye'nin GSYH içerisinde payı son 15 yılda artmaktadır. Günümüz itibari ile hizmetler sektörünün Türkiye GSYH'sinin yüzde 70'ini oluşturduğu göz önünde alındığında GB'nin ekonomik açıdan getireceği en büyük değişikliğin hizmetler sektörünün AB rekabetine açılması olacaktır.(Dünya Bankası Raporu,2014:58) Diğer yandan Türkiye'nin gerçekleştirdiği ihracat içinde yaklaşık % 20 oranındaki payı hizmetler sektörü almaktadır.(Dünya Bankası Raporu,2014:69) Buna rağmen dünya içerisinde hizmet ihracı yapan ülkeler arasında oldukça geridedir. Bunun yanı sıra Türkiye, AB'nin hizmet ithalatı yaptığı ülkeler arasında oldukça geridedir ve bu yönüyle hizmetler ticareti GB güncellemesinde önemli faktörlerden biri olarak ortaya çıkmaktadır.(Özsağır,Akın, 2012: 319) Sonuç olarak Türkiye içerisinde hizmetler sektörü gelişmekte ve ticareti artmakta bir sektör iken hem dünyada hem AB içerisinde payı oldukça azdır. Bu durumun başlıca sebebi hizmet ticaretinin GB kapsamında yer almaması olduğu görülmektedir.

Tarım Türkiye ekonomisi için önemli bir diğer sektördür. Ancak GB kapsamında tarım ürünleri işlenmiş ve işlenmemiş olarak ikiye ayrılmıştır ve işlenmemiş tarım ürünleri, hizmet sektöründe olduğu gibi dahil edilmemiştir. Tarım Türkiye'de GSYH'nin yaklaşık 2017 yılı itibari ile %10'unu ve istihdamının ise %25'ini oluşturmaktadır.(Dünya Bankası Raporu, 2014:58) Karşılaştırmalı olarak bakıldığında Türkiye AB ile tarımsal ticaretinde önemli bir

üstünlüğe sahiptir. 2016 yılında Türkiye'nin AB'ye tarım ihracatı 4,12 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir ve bunun yaklaşık 4 milyar dolarlık bölümü birincil tarım ürünleridir. Aynı dönemdeki Türkiye ithalatı ise 1,45 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye AB'nin yedinci en büyük tarımsal ihracat pazarıdır ve AB'ye tarım ihracatı yapan altıncı büyük ülkedir.(Dünya Bankası Raporu 2014; 61) İşlenmemiş tarım ürünlerinin GB dışında bırakılması Türkiye'nin GB kapsamında ticareti daraltıcı bir uygulama olması nedeniyle AB ile ticaretini olumsuz etkileyen bir faktör olmaktadır.

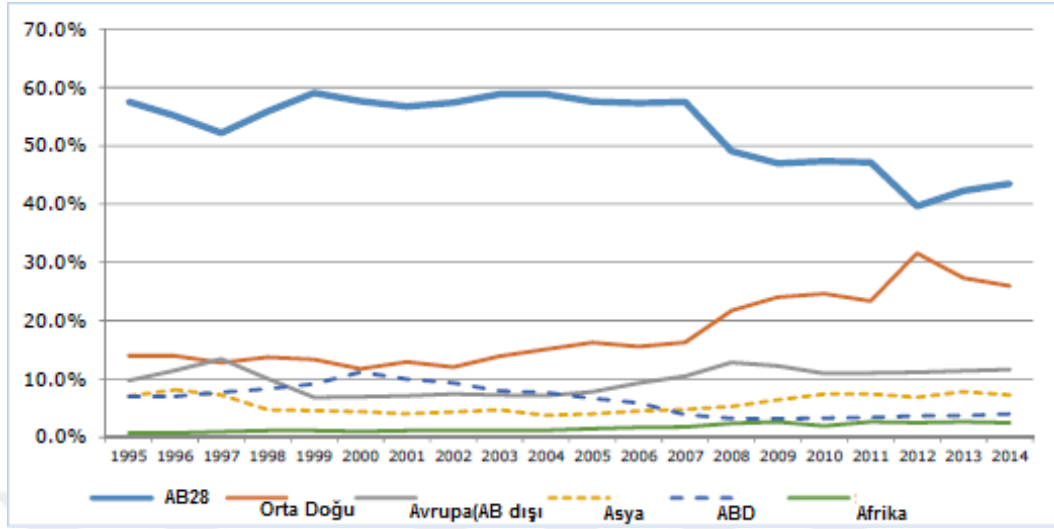
Sonuç olarak Türkiye'nin AB'ye göre karşılaştırmalı üstünlüğü olan ve kendi içinde önemli bir yer tutan hizmet ve işlenmemiş tarım ürünlerinin serbest dolaşımı, AB ile ticaretin artması konusunda sekte yaratan bir unsurlar olarak görülmektedir. Bu durum GB'nin güncelleme ihtiyaçlarından birini oluşturmaktadır.

3.5.3.3 Ticaret Sapması Etki

Ticaret sapması etkisi, teorik bölümde GB'den önce tarafların, üçüncü ülkelerden yaptıkları ucuz ithalatın yerine GB sonucu kendi aralarında tarifelerin kalkması ile birlikte ithalat pahalı hale geleceği için ticaretin birlik içinde taraflar arasında kaymasını ifade etmesi olarak açıklanmıştır. Böylece daha önce ticaret yapılan üçüncü ülkeler dışlanarak ticaret hacmi azalır ve bu ticaret bölge içine kayması beklemektedir.(Uyar, 2001; 48) Çalışmada incelenen Türkiye-AB arasında ise ikili ticaretin hacim olarak artmasına rağmen bu süreçte Türkiye'nin dış ticareti içerisinde AB'nin payı oran olarak azalırken diğer ülke grupları ile arttığı görülmektedir. Bu nedenle Türkiye için GB'nin ticaret sapması etkisinin görülmediğini söylemek mümkündür.(TÜİK verileri, 2018)

Aşağıdaki Grafik 24'de Türkiye'nin 1996-2016 yılları arası coğrafi ülke gruplarına yaptığı ihracatın yüzdesel dağılımı gösterilmektedir.

Grafik 24: Türkiye'nin Bölgelere göre İhracatı (1995-2016)(%)

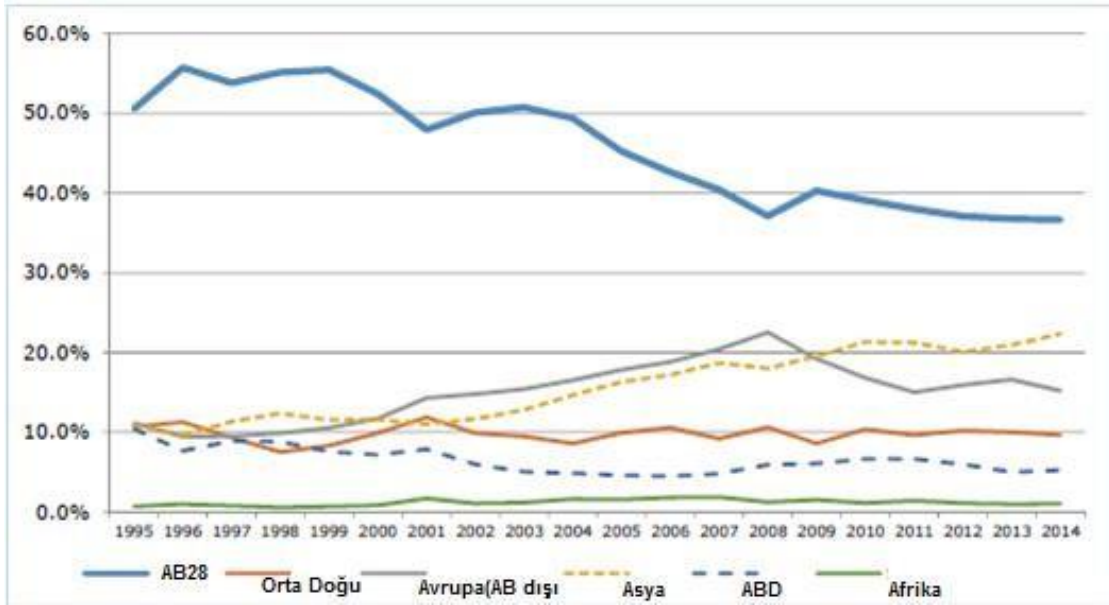

Kaynak: AB Komisyon raporu, 2016: 29

Grafik 24'de görüldüğü gibi GB'nin yürürlüğe girmesinden sonra ilk 10 yıl içerisinde AB'nin Türkiye ihracatı içinde payı benzer seviyelerde ilerlemiştir ve genel olarak Türkiye'nin ihracatının yarısından fazlasını kaplamaktadır. Ancak özellikle 2006 yılından itibaren Türkiye'nin ihracatında AB yönünden Ortadoğu ülkelerine doğru geçiş gözlemlenmektedir. Türkiye'nin ihracatta, 2008'de Avrupa ve ABD'de yaşanan ekonomik kriz ardından dış ticaretini Orta doğu ve AB dışı Avrupa ülkelerine doğru kaydığı gözükmemektedir. Bu yıllarda önemli bir diğer faktör, Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde politik olarak geri durması ve Orta doğu- Asya yönüne ağırlık vermesi olarak değerlendirilmektedir.(Dünya Bankası Raporu, 2014:11) Aşağıda ise Türkiye'nin coğrafi ülke gruplarından yaptığı ithalatın yüzdesel grafiği verilmiştir.

Grafik 25: Türkiye'nin Bölgelere göre İthalatı(1995-2014) (%)

Kaynak: AB Komisyon Raporu, 2016: 29

Grafik 25'e göre Türkiye'nin 1995-2014 yılları arası ithalatında, ihracata benzer şekilde 2000li yıllardan sonra ithalatta Asya ülkelerinin yükselişi göze çarpmaktadır. Bunun ortaya çıkmasında Çin, Güney Kore gibi ülkelerin dünya ticaretinde büyük bir atılım yapmasının payı büyüktür. Avrupa ve ABD'de kriz yaşanan 2008 yılında AB dışı Avrupa ülkeleri oranı zirveye ulaşmış ancak daha sonra düşüşe geçmiştir. Orta Doğu ülkeleri ise Türkiye'nin ithalatındaki %10 düzeyindeki payını korumuştur. AB'nin payı ise ihracatta olduğu gibi azalma eğilimindedir. Ancak Türkiye'nin en çok ithalat yaptığı ülke grubu olma özelliğini korumaktadır.(Dünya Bankası Raporu 2014;11)

Ürün gruplarına bakıldığında GB başladığı 1996 yılına göre 2016 yılına gelindiğinde İslam İşbirliği Teşkilatı(İİT) ülkelerine demir-çelik, tekstil ürünlerinin ihracatında artış göze çarpmaktadır bunun yanında Asya ülkelerine ulaşım araçlarının ihracat içindeki oranı artmıştır. İthalatta Türkiye'nin 1996'da AB dışı Avrupa'dan ithal ettiği demir çelik 2006 yılına kadar yerini korumuş ancak 2016'da ithalat Asya ülkelerine doğru kaydığı gözlenmiştir. Benzer şekilde elektronik eşya ve makinelerde Asya ülkelerine doğru yüksek bir artış oranı olduğu gerçekleşmiş görülmektedir. Türkiye'nin AB ile yoğun olarak ticaret yaptığı tekstil ve ulaşım araçları sektörlerinde ise özellikle tekstilde diğer ülke gruplarına yapılan ihracatta azalma

gözükmektedir. Ulaşım araçları ithalatında oranlar benzer seviyelerde kaldığı görülmektedir.(TÜİK verileri, 2018)

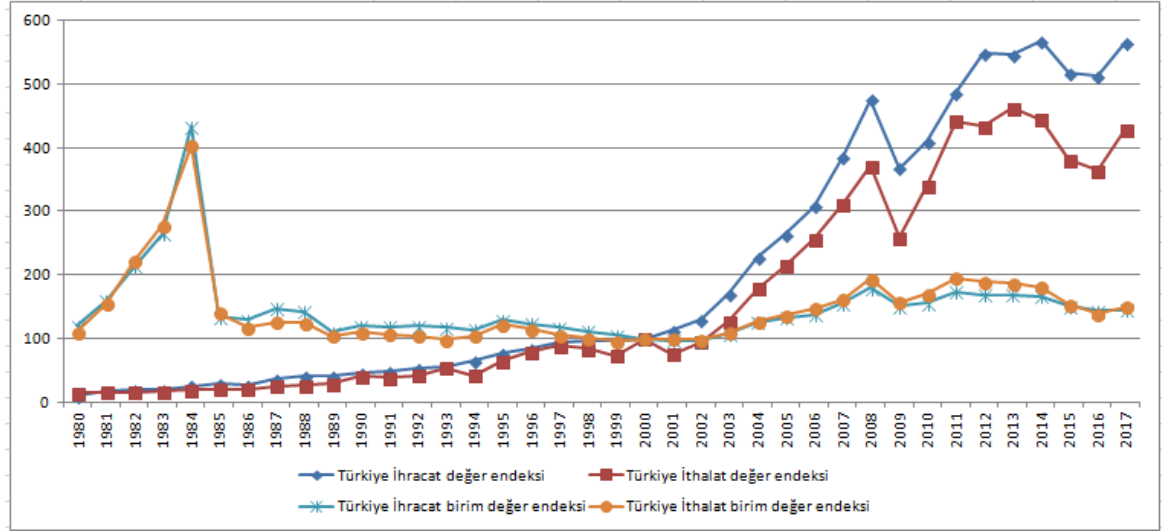
Sonuç olarak GB Türkiye'nin dış ticaretinin artmasına neden olmuştur. Bu süreçte AB Türkiye'nin en büyük dış ticaret ortağı olma özelliğini korumuştur. Fakat GB Türkiye'nin diğer bölgeleri ile yaptığı dış ticaretinden AB yönlü bir kaymaya ya da daralmaya neden olduğunu belirtmek mümkün olmamaktadır. GB yürürlüğe girmesinden geçen onun yılından sonra AB dışındaki diğer ülkelere doğru kaymalar meydana gelmiştir. Bu süreçte Türkiye'nin bazı bölgelerle olan dış ticaret işlemleri AB ile işlemlerden daha fazla oranda artmıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında AB ile ilişkilerin zayıflaması ve ticarete Çin ve Güney Kore'nin dünya ticaretinde yaptığı atılıma kayıtsız kalınmayarak Asya yönüne ve siyasi politikalarla Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerin güçlendirilmesi gibi nedenler önemli rol oynamıştır.(Eşiyok, 2014:121) Bu nedenle GB'nin ticaret sapması etkisi Türkiye için geçerli olmamıştır denebilir ve bu durum Dünya Bankası'nın 2014 yılında hazırladığı raporunda Türkiye'nin ticaretinin AB'den edindiği tecrübeler ile yeni pazarlara da açılabilirdi şeklinde açıklanmıştır.(Dünya Bankası Raporu, 2014:11)

3.5.3.4 Dış Ticaret Hadleri

Ticaret hadlerini çalışmanın birinci bölümünde, ülkeler arasında ortaya çıkan iş bölümünün yaratacağı refah artışından her ülkenin alacağı pay olarak açıklanmıştı. Bu açıdan GB kapsadığı ülkeleri dış ticaret hadlerindeki değişimlere bağlı olarak olumlu ve olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bu noktada gümrük birliğine üye ülkeler arasındaki ticaret haddindeki değişimin, taraflar açısından refah seviyesine etkisi farklı olabilmektedir.(Karluk, 1998;256) Dış ticaret hadlerini kısaca ihracat fiyatlarının ithalat fiyatlarına oranı olarak da değerlendirilebilmektedir. Birinci bölümde aktarıldığı gibi büyük piyasadan küçük piyasaya entegrasyonlarda küçük piyasanın ithal ürünlerin artması ile iç piyasada fiyatların düşüşe geçmesi ve büyük piyasaya mal ihracı ile ihraç edilen malların büyük piyasadaki fiyatlardan daha yükseğe talep gördüğü durumlarda, küçük piyasaya sahip taraf GB'den avantajlı olarak çıkacağı varsayılmaktadır.(Mundel,1964'ten aktaran Temiz, 2009:123) Türkiye AB arasında kurulan GB'de ticaret hadlerinden Türkiye'nin AB'ye göre küçük piyasa olması beklentileri bu yönde etkileyeceği varsayılmıştır. Türkiye'nin dış ticaretinde önemli bir yeri olan AB ülkeleri ve AB ülkeleri ile yürürlüğe giren GB etkilerinin Türkiye'nin dış ticaret hadlerinin geneline

etki edeceği varsayılmıştır. Bu kapsamda Grafik 26’da Türkiye’nin 1980-2016 yılları arası dış ticaret endeksleri gösterilmiştir.

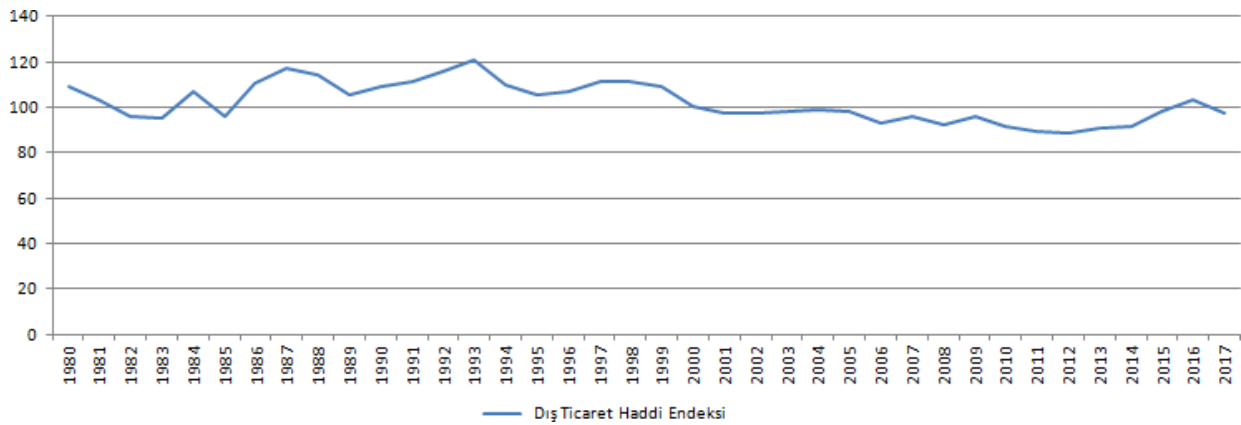
Grafik 26: Türkiye’nin Dış Ticaret Endeksleri (1980-2016)

Kaynak: UNCTAD verileri 01.02.2019 tarihinde erişilmiştir.

Grafik 26’da birim değerleri açısından ithalatın birim değer endeksi ihracat değer endeksinin üstünde seyretmektedir. Bu da Türkiye’nin ithal ettiği bir mala, ihraç ettiği mallara göre daha fazla para ödendiğini göstermektedir. Türkiye bu noktada dış ticaret açığı vermektedir. Bütün bu durumlara rağmen grafik üzerinde dış ticaret hadlerinde görece daha az bir düşüş gözlemlenmektedir.

Grafik 27: Türkiye’nin Dış Ticaret Haddi Endeksi(1980-2016)

Kaynak: UNCTAD verileri 01.02.2019 tarihinde erişilmiştir

Dış ticaret hadlerinin grafiğine baktığımızda, GB'nin başladığı 1996 yılı itibari ile düşüş göze çarpmaktadır. Buradan sonuç olarak GB'nin Türkiye'nin dış ticaret hadlerinde olumlu etkisinin olmadığı anlamı çıkarılabilmektedir. Ancak dış ticaret hadlerinin tersine ithalat ve ihracat arasında, ihracat değer ve hacminin yüksek olması Türkiye açısından pozitif bir durumdur. İhraç edilen mallar ile ithal edilen mallar arasındaki birim fiyat değerlerinin farklı olması, yani Türkiye'nin fiyat olarak daha düşük olan hammadde, ara mal ya da düşük teknoloji mallar ihraç ederken, yüksek teknoloji ürünler ithal etmesi bu farkı oluşturduğu söylenebilmektedir.

3.6 Fırsatlar

GB'nin Türkiye için fırsat olarak değerlendirildiği konular, taraflar arasındaki siyasi ve sosyal ilişkiler ve bu bağlamda gelişebilecek iktisadi ilişkiler kapsamında analiz edilmiştir. Fırsatlar bölümünde bahsedilen konular, zayıf yönler kapsamında görülen konular için çözüm olarak görülebilmektedir. Bu amaçla Türkiye'nin AB'ye üye olma fırsatı ve GB'nin güncellenerek kapsamının genişletilmesi tartışmalarından bahsedilmiştir. GB'nin güncellenmesi zayıf yönlerde yer alan yetersiz alanlara, üye olma fırsatı ise eksik olan noktalarda her iki taraf için çözüm sunabileceği vurgulanmıştır.

3.6.1 Türkiye'nin Tam Üyelik Süreci

1964 Ankara Anlaşması'nda kendine yer bulan tam üyelik hedefi, önce gümrük birliği ile ekonomik entegrasyonun sağlanmasını öngörmektedir. İkinci bölümde aktarıldığı gibi Türkiye ilk olarak 1987'de tam üyelik başvurusu yapmıştır. AB ise bu başvuruya karşı öncelikle GB'nin tamamlanmasını önermiştir. Bu nedenle iki taraf için GB sürecinin tamamlanmasını üyelik yolunda önemli bir adım olarak görülmektedir. GB'nin 1996 yılı itibari ile kurulmuş olması, üyelik beklentilerini tekrardan canlandıran bir etken olmuştur.(Dış İşleri Bakanlığı-Türkiye ve Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik Süreci,2018)

Türkiye, 10-11 Aralık 1999'da Helsinki'de yapılan AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde, Türkiye oybirliği ile AB'ye aday ülke olarak kabul ve ilan edilmiştir. 3 Ekim 2005'te ise müzakerelere başlanması kararı alınmıştır.(AB Bakanlığı-Türkiye-AB İlişkilerinin

Tarihçesi, 2018) Bu noktadan sonra entegrasyon süreci müzakere ve fasıllarla birlikte yürütölmeye devam etmiştir. Açılan fasıllar içerisinde 29. Madde Gümrük Birliği'dir. Bu noktada GB'nin işlevselliğinin sağlanmasının Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğı yolunda önemi kanıtlanmaktadır.

Günümüzde ise devam eden üyelik süreci, son yıllarda duraksamaya uğramıştır. 2018 Türkiye İlerleme raporunda AK, mevcut koşullar altında yeni fasılların müzakerelere açılmasını düşünölmediğini belirtmiştir.(Avrupa Komisyonu Türkiye İlerleme Raporu, 2018: 102) Rapor içerisinde durumun nedenlerinin birçoğı AB ve Türkiye'nin karşılıklı olarak birbirine karşı politik tutumlarındaki uyuşmazlıkların yer aldığı vurgulanmaktadır. Oluşan olumsuz hava politik ve ekonomik olarak ilişkileri etkilemektedir. Bu süreçte üyeliğın ilk adımı olarak görölen GB de eksikliklerinden dolayı güncellenme sürecine girmiştir. Güncellenme süreci ile birlikte AB-Türkiye arasında tam üyelik süreci de bir bakıma yeniden değeriendirme aşamasına geçeceği öngörülmektedir. Bu da bir diğeri fırsatı ortaya çıkarmaktadır.

3.6.2 Gümrük Birliğı Güncellenmesi

Türkiye AB arasında kurulan GB 20 yıllık süreçte başta nihai hedef olan Türkiye'nin AB'ye tam üye olmasının gerçekleşmemesi, daha sonra gümrük birliğı sürecini belirleyen 1/95 sayılı OKK içeriğindeki eksiklikler, uygulamadaki aksaklık gibi konularda sorunların belirgin hale gelmesi ile birlikte anlaşma şartlarında güncellenme ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. GB içerisinde zayıf yönleri konu olan hususların her iki taraf adına giderilmesi için GB'nin güncellenmesi bir fırsat olarak görölmektedir. Burada bir diğeri önemli konu güncelleme sürecinin Türkiye'nin AB'ye üyelik hedefi, adaylık müzakereleri ve üyeliğı yönelik teknik çalışmalarına bir sorun yaratmayacak şekilde ilerlemesidir.(AB Bakanlığı-Gümrük Birliğı, 2017)

GB'nin eksik, problemlili ve yetersiz kalan hususlarında, çözüm üretilmesi adına, kısa vadede tam üyeliğın gerçekleşmeyeceğı düşünölerek yeni yolları araştırmaya başlamışlardır. Araştırmaları gerçekleştiren öncü olarak Avrupa Komisyonu ve daha sonra Dünya Bankası gibi kurumlar iki seçeneğinin üstünde durmaktadır. Bu seçeneklerden birisi mevcut GB'nin kapsamının genişletilerek güncellenmesi, diğeri ise Türkiye ile AB arasındaki GB'nin bir serbest ticaret anlaşmasına dönüştürölmesidir. Bu iki görüş getireceğı faydalar bakımından karşılaştırılıp, tartışılmaktadır. Yapılan analizler sonucu son yıllarda GB güncellenmesi fikri

önplana çıkmaktadır. Güncellemeler temelinde GB kapsamının derinleştirilmesi ve genişletilmesi yer almaktadır.(Kalaycı ve Küçükali, 2018:20)

AB ve Türkiye'nin GB güncellenmesi süreci başladığında öncelikle amaç ve hedeflerin belirlenmesi ve gerçekleştirilmesi yolunda çalışmalar yapılmıştır. Bu amaçla öncelikle, AB Komisyonu etki analizi çalışmasında bulunmuştur.(Avrupa Komisyonu- AB-Türkiye İkili Ticaret İlişkilerinin Geliştirilmesi ve AB-Türkiye Gümrük Birliği'nin Modernizasyonu, 2015) Etki analizi çalışmasında, GB'yi kuran anlaşmadan kaynaklı ihtilaf çözüm mekanizması, karar alma konularındaki asimetrelerin ortadan kaldırılması gerektiği vurgulanmıştır.(Avrupa Komisyonu Raporu, 2015) Türkiye ise Ticaret Bakanlığı aracılığı ile yukarıda bahsedilen olası çözüm senaryoları üzerine etki analizi yaptırmıştır. Etki analizinde 4 senaryo değerlendirmeye alınmış ve çözüm senaryolarının ortaya koyabileceği faydaları analiz edilmiştir. Rapor sonucunda yapısal sorunların çözülmesi, tarım ürünlerinin serbest dolaşımı ve kamu alımı piyasalarının açılması gibi hususların güncellemeye girmesi durumunda GSYİH'de %1 artış olabileceği belirtilmiştir. Bunun yanında ikinci senaryo olarak bu atılımlara eğer ABD ve Kanada ile AB'nin yapacağı ticaret antlaşmalarından Türkiye'nin de yararlanması eklenirse söz konusu rakam %1,9'a çıkacağı vurgulanmıştır. Üçüncü senaryo olarak GB'nin STA'ya dönüştürülmesi ele alınmış fakat bu durumun faydalı olmayacağı sonucu çıkartılmıştır. Dördüncü senaryoda ise GB'nin STA'lara dönüştürülürken kapsam bakımından da genişletilmesi ele alınmış fakat fayda bakımından GSYİH üzerinde %0.16 gibi düşük bir rakam elde edilmiştir.(Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı-Gümrük Birliği'nin Güncellenmesi Etki Analizi Çalışması Basın Bildirisi, 2018)

Dünya Bankası, yukarıda anlatılan derinleştirilmiş ve genişletilmiş bir GB fikrini gündeme getirmekle birlikte, GB'nin bir STA olması durumunda ortaya çıkabilecek sonuçların simülasyonunu gerçekleştirmiştir.(Dünya Bankası Raporu, 2014: 23) bu durumda menşee kurallarına göre GB'nin STA olarak düzenlenmesi halinde Türkiye'nin ithalat ve ihracat rakamlarında düşüş olacağı sonucu çıkmaktadır.(Dünya Bankası Raporu 2014: 23-24) Dünya Bankası'nın bir diğer önerisi ise GB kapsamında olmayan işlenmemiş tarım ürünleri ve hizmet sektörü için AB ile Türkiye arasında GB'den ayrı olarak bir STA imzalanabileceği seçeneğidir.(Dünya Bankası Raporu 2014: 65, 79)

3.7 Tehditler

GB'nin tehdit oluşturan yönlerini analiz edilirken taraflar arasında ilişkisini genelde ve GB özelinde olumsuz yönde etkileyebilecek konular ele alınmıştır. Bahsedilen tehditlerin temelinde yer alan, AB ve Türkiye arasında yaşanan ekonomik ve siyasal rekabet ve, anlaşmazlıkların GB'nin işleyişi ve ortaklık ilişkisi üzerinde yaratabileceği engeller anlatılmaktadır. AB ile Türkiye ilişkilerin zaman içinde siyasi ve ekonomik olarak kötüye gitmesi, Kıbrıs meselesinde yaşanan anlaşmazlıklar ve bu nedenlerle Türkiye'nin AB'nin tam üyeliği sürecinin sekteye uğraması GB adına engel olarak karşılaşılan eden önemli etkenlerdir. Diğer yandan, AB'nin genişleme süreci ve bu süreçte daha çok ülke ile STA anlaşmalarının düzenlenmesi ticari olarak kayıplara yol açabilecek olabilmesi tehdit olarak değerlendirilebilmektedir.(Dünya Bankası Raporu 2014: 63)

3.7.1 AB Üyelik Sürecinin Sekteye Uğraması

Çalışmanın fırsatlar ile ilgili kısmında GB'nin AB üyeliğinin tamamlanması yönünde bir fırsat olacağından bahsedilmişti. Fakat son yıllarda Güney Kıbrıs Rum Yönetimi(GKRY) ve Fransa tarafından bloke edilen müzakereler, AB ülkelerinde sağcı siyasi söylemlerin artması ve buna bağlı olarak tarafların kamuoyunda olumsuz etkilerin yaşanması, Suriyeli mülteciler hakkında anlaşmazlıklar, ilerleme raporunda Türkiye hakkında yer alan siyasi kararlara ilişkin AB'nin eleştirileri ve son olarak Avrupa Parlamentosu tarafından müzakerelerin askıya alınmasının tavsiye eden raporun yayınlanması gibi AB-Türkiye arasında yaşanan siyasi anlamda gerilimlerin ve üyelik müzakerelerinde yol alınamamasının, GB'ni ve iki taraf arasındaki iş birliğini tehdit ettiği söylenebilmektedir.

2003 yılında henüz Türkiye-AB arasında müzakerelerin başlamadığı dönemde Eurobarometer verilerine göre Türkiye'nin AB üyesi olma istekliliği benzer şekilde aday ülkeler olan Bulgaristan ve Hırvatistan'a göre daha yüksek ölçülmüştür. Bu dönemde yapılan araştırmalara göre Türkiye'de %67 oranında AB'ye olumlu bakış açısı görülmektedir. Ancak Müzakerelerin başlama kararının alındığı 2004 tarihi ile 2016 yılları arasındaki veriler, Türkiye AB'ye yaklaştıkça, Türkiye'de AB'den uzaklaşma eğiliminin arttığını göstermektedir.(Dedeoğlu, 2011: 90) Son yapılan anketlerde ise oranın %60 civarında düştüğü

ve halkın eskiye oranla AB'ye üyeliği daha az istediği veya AB'ye üye olunacağına dair inancı olmadığı ortaya çıkmıştır.(Dedeoğlu, 2011: 105) Bu durum her ne kadar rakamlar ve raporlar bazında GB etkilememiş gözükse de GB'nin güncellenmesi, derinleşmesi ve bu yolla entegrasyonun tamamlanarak tam üyeliğin sağlanmasında bir tehdit unsuru oluşturmaktadır. Siyasi, ekonomik ve sosyal açıdan GB ve AB-Türkiye ilişkilerinin durumdan etkilendiği gözlemlenmektedir.

Sonuç olarak AB, 2016 yılının Aralık ayında Türkiye ile müzakerelerde yeni başlık açılmaması kararı almıştır. Bununla beraber AB üyelik sürecinde bazı fasılları askıya alınması sürece olumsuz etkiye bulunmuştur.(2018 İlerleme Raporu) Bunların içerisinde “Malların Serbest Dolaşımı” ve “Gümrük Birliği” fasıllarının bulunması ikili ticaret için de tehdit unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Genel olarak AB ile Türkiye arasındaki ilişkilerin zayıflaması GB güncellenmesi, üyelik, AB'ye uyum, entegrasyon konularında tehditlerin artmasına yol açabilmektedir.

3.7.2 AB Genişlemesi

AB ile Türkiye arasında GB yürürlüğe girdiği dönemde AB 15 üyeden oluşmaktaydı ve bu 15 üyeden Avusturya, Finlandiya ve İsveç 1995 yılında yeni üye olmuştu. AB'nin genişleme politikaları sonrası, 2004'te 10 ülke ve 2009'da 2 ülkenin katılımı ile bu rakam 27'ye çıkmıştır. Son olarak 2013'te Hırvatistan'ın katılımı ile üye sayısı 28'i bulmuştur. Mevcut durumda Türkiye dışında AB üyeliğine aday olan 4 ülke bulunmaktadır. Bu ülkeler Makedonya, Karadağ, Sırbistan ve Arnavutluk'dur. AB, Türkiye, Karadağ ve Sırbistan ile katılım müzakerelerini sürdürmektedir. Bosna Hersek ve Kosova ise potansiyel aday ülkelerdir.(AB Bakanlığı AB Genişlemesi, 2017) Buradan hareketle en basit şekilde Türkiye 1995 yılında 15 ülkeye karşılıklı olarak gümrük vergilerini sıfırlarken 2018 yılında 28 ülke ile sıfırlamaktadır. Bu ekonomik açıdan AB'nin genişleme süreci Türkiye'nin zarar görebileceği bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun nedeni ise 1/95 sayılı OKK gereği Türkiye için daha çok malın gümrüksüz olarak iç pazarına girme tehlikesidir. Bu durum üretim ve tüketim etkilerinde anlatıldığı üzere ithalatın ihracattan görece fazla arttığı durumlarda, dış ticaret açığının artarak olumsuz etki yaratabilecektir. Ancak bu durumdan yeni pazarlara açılarak lehine çevirme fırsatı da doğabilmektedir. Daha çok ülkeye gümrük tarifeleri olmadan ticaret yapılması ve ihracatın artması durumunda tehdit fırsata dönüştürülebilecektir. Bir diğer tehdit unsuru ise birinci

bölümde bahsedilen, gümrük vergilerindeki kayıplar olması halinde kamu gelirlerinin olumsuz yönde etkileneceğinin düşünülmesidir. AB'nin genişleme politikasında yer alan ülkelerle Türkiye'nin ikili ticaret anlaşmaları olması, bu anlaşmaların bozulması anlamına da gelmektedir.

3.7.3 Kıbrıs Sorunu

Türkiye'nin Kıbrıs adası ile ilgili yaşadığı sorunlar AB'den bağımsız olarak 1950li yıllarda başlamıştır. Bu yıllarda Türkiye ve Yunanistan arasında adada yaşayan Türk ve Rum halklarının durumu ve adanın yönetimi konularında ihtilaflar yaşanmıştır. Adada yaşayan Rumlar ve Türkler arasında silahlı çatışmalara dönüşen ihtilaflar sonucunda Türkiye 1974 yılında Kıbrıs adasına askeri müdahalede bulunmuştur. Müdahalenin ardından ada ikiye bölünmüş ve adada bağımsız bir Türk devleti olan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti(KKTC) kurulmuştur. Ancak ada konusunda taraflar arasındaki ihtilaflar bugün hala devam etmektedir.(Oğuz,2012:53) Kıbrıs ve AB'nin ilişkisi ise Kıbrıs'ın 16 Ağustos 1960 tarihinde bağımsız bir devlet olarak uluslararası sistemde tanınmasından sonra 1962 yılında AET'ye ortaklık başvurusunda bulunmasıyla başlamıştır. Adada iki taraf arasında ihtilafların yaşandığı süreçte AET ülkeleri 1974 yılında Türkiye'nin Kıbrıs adasına yaptığı müdahaleyi kınayan bir “ortak görüş” yayınlamıştır. AET bu bildiri ile adada yaşanan durumun kendilerini de ilgilendirdiğini belirtmiştir.(Talu, 2014:3) Adada bir diğer bağımsız devlet olan GKRY, Kıbrıs Cumhuriyeti olarak 1990 yılında AB'ye üyelik başvurusu yapmıştır. Türkiye ve KKTC GKRY'nin Kıbrıs Cumhuriyeti adına gerçekleştirdiği bu başvurunun hukuki temelden yoksun ve geçersiz olduğunu belirtmişlerdir. Türk tarafı, 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin iki toplumun siyasi eşitliğine dayalı bir yapı olduğunu dolayısıyla Kıbrıs Türk toplumunu temsil etmeyen Kıbrıs Rum Yönetiminin iki toplum adına üyelik başvurusunda bulunamayacağını vurgulamıştır. Ayrıca Türkiye tarafından AB kurucu ilkelerinde yer alan “komşularıyla problem olan ülkelerin üye olamayacağı” kuralının ihlal edildiğini belirtilmektedir. GKRY ise 1960 yılında kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'ne uluslararası örgütlere katılma hakkı verdiğini savunmaktadır.(Sandıklı, Akçadağ, 2011:4-5) Sonuç olarak, GKRY AB tarafından 1 Mayıs 2004'te üyeliğe kabul edilmiştir. Böylece AB, Kıbrıs sorunun taraflarından biri haline gelmişti ve bu durum Kıbrıs sorununun “Avrupalılaşması” anlamına gelmektedir.(Talu, 2014:5)

AB, GKRY kabulünden sonra 1/95 sayılı OKK 16.maddesi gereği 2001 yılına kadar, GKRY ile Türkiye'nin GB şartlarına katması gerektiğini belirtmiştir.(Karluk, 2007: 79) Ancak bu durum, Türkiye'nin diplomatik olarak tanımadığı bir ülkeyi muhatap kabul ettiği anlamına gelmektedir. 2004 yılında AB'ye yeni 10 devletin katılmasından sonra da benzer şekilde Türkiye'nin daha önce AB ile yapmış olduğu Ortaklık Anlaşması ve GB'yi bu yeni 10 üyeye de uygulaması gerekmektedir.(Karluk, 2007: 76) Bu nedenle, durumun Türkiye açısından politik ve ekonomik olarak ilişkilerinde bir tehdide yol açtığını gözlenmektedir. Türkiye ile AB arasındaki GB'nin GKRY de dahil 10 yeni AB üyesini kapsayacak şekilde genişletecek Ek Protokol, 2005 yılında imzalanmıştır. AB, Protokolün imzalanmasını Türkiye'nin önünde müzakerelerin başlaması için ön şart olarak gördüğünü belirtmiştir. Fakat Türkiye, GKRY tanımadığını bir deklarasyon yayınlarak belirtmiştir.(Dış İşleri Bakanlığı, 1963 Ankara Anlaşması'nı Tüm AB Üyelerine Genişleten Uyum Protokolü hk., 2018) AB ise bu tavra karşılık GKRY yönelik tutumun değişmesini gerektiğini belirtmiş ve gerekli aksiyonların alınmasını beklediğini vurgulamıştır. Sonuç olarak Türkiye Kıbrıs'ı Bakanlar Kurulu kararı ile GB'ye dahil etmiştir.(Mor, 2008: 117) Ancak, AB Konseyi, 2006 tarihinde Ankara Anlaşması'na Ek Protokol'den kaynaklanan yükümlülüklerini Türkiye'nin GKRY'ye uygulamadığı gerekçesiyle, sekiz fasılda müzakereleri açmama ve diğer fasıllar için de kriterler tamamlansa bile kapanmaması yönünde karar vermiştir.(AB Bakanlığı, Katılım Müzakerelerinde Mevcut Durum, 2017) Ayrıca, 2009'da yapılan AB Konseyi Toplantısı sonrasında ek olarak altı faslın daha açılmasını engelleyeceğini belirtmiştir (Dış İşleri Bakanlığı- Türkiye-AB ilişkileri, 2018)

Bugün gelinen noktaya bakıldığında, 2018 İlerleme Raporunda Türkiye'nin, Ortaklık Anlaşması'na ait Ek Protokol'ü tam olarak yerine getirmediği, GKRY ile GB kapsamında malların serbest dolaşımı önündeki engelleri kaldırmadığı ve GKRY ile ikili ilişkilerin normalleşmesi konusunda ilerleme kaydetmediği belirtilmektedir.(Avrupa Komisyonu- Türkiye İlerleme Raporu 2018: 60-61) Bu nedenle Türkiye'nin Ortaklık Anlaşması Ek Protokolü uygulayıncaya kadar, GKRY'nin Türkiye'ye yönelik kısıtlamalarıyla ilişkili sekiz faslın müzakerelere açılmayacağı vurgulanmaktadır. Kıbrıs sorunu Türkiye ile AB arasında yürütülen müzakerelere doğrudan etki ederek, Türkiye'nin AB üyeliği açısından müzakerelerin yapılmasını engellemekte ve Türkiye'nin AB üyeliğine engel teşkil etmektedir. Bu da Türkiye için bu durumun ekonomik, sosyal ve politik olarak tehdit unsuru olmasının devam ettiği anlamına gelmektedir.

SONUÇ

Çalışmanın birinci bölümünde ekonomik entegrasyonun aşamaları, gümrük birliği, teorisi ve gümrük birliğinin etkileri aktarılmıştır. Aktarılan bilgiler ışığında AB-Türkiye arasında 20 yılı aşkın süredir yürürlükte olan GB'nin Türkiye üzerindeki ekonomik, siyasi ve kurumsal etkileri anlaşılmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde aktarılan AB- Türkiye ilişkisinin tarihi, anlaşmaları ve kurulan kurumların, ortaklık ilişkisine ışık tutması amaçlanmıştır. Aktarılan bilgiler ışığında 60 yıllık ortaklık ilişkisinde, son 20 yılı kapsayan GB'nin etkileri analiz edilmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda çalışmanın ilk iki bölümde teorik ve tarihsel bilgiler ve üçüncü bölümde yer alan SWOT analiz sonucunda Türkiye'de GB yürürlüğe girmesi ve GB uygulamalarının başlamasıyla birlikte gerçekleşen yapısal değişimler, ticari, ekonomik, siyasi, sosyal etkiler incelenmiştir. Bütün bu bilgiler ile birlikte Türkiye açısından GB etkilerinin güçlü ve zayıf yönlerinin belirlenmesi, sürecin getirdiği tehdit ve fırsatlar tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Çalışmada öncelikle ticari ilişkilerin etkileri analiz edilmiş ve dış ticaretin gelişmesi beklentisinin güçlü yönlerde yer alması konusu irdelenmiştir. Sonuç olarak bakıldığında GB, Türkiye ekonomisinin Avrupa pazarına ve küresel pazarlara entegrasyonu için önemli bir araç olmuştur denilebilmektedir. Geline yirmi yıllık süreçte AB ile Türkiye arasındaki ticaret hacminin genişlediği görülmüştür. 2018 yılı verileri ile iki taraf arasında 165 milyar dolarlık ticaret hacmine ulaşılmıştır. AB bu rakamlar ile Türkiye'nin en büyük ticaret ortağı olma özelliğini korurken, Türkiye %4 seviyelerinde payı ile AB'nin beşinci büyük ticaret ortağı haline gelmiştir. Diğer yandan AB Türkiye'deki en büyük yabancı yatırımcıdır ve Türkiye'de toplam doğrudan yabancı yatırım girişlerinin yaklaşık %80'ini oluşturmaktadır. Sektörel olarak ise GB Türkiye'nin ulaşım araçları, makine ve tekstil sektörlerinde Avrupa'daki üretim ağlarına yakın bir şekilde entegrasyonunu sağladığı görülmektedir. Ancak, göreceli üstünlük bulunan ve büyük bir atılım beklentisiyle yatırım yapılan tekstil sektöründe istenen atılımın gerçekleşemediği söylemek mümkündür. Sonuç olarak ticaret hacminin artışı hem ticaretin geneline hem de ürün bazında sektörler katkısı gerçekleşmiştir. Ticareti yapılan malların teknolojik yapılarında yaşanan değişim, sektörler üzerindeki etkilerle paralel bir yol izlediği görülmektedir. İthalat ve ihracatta orta-düşük seviyeli ağırlıklı bir yapıdan orta-yüksek teknoloji sınıfı ağırlıklı malların ticaretine geçildiği görülmektedir. Bu etkinin görülmesinde belli sektörlerde AB piyasasına entegre olma sürecinin etkili olduğu görülmektedir. Bunun yanında yapısal olarak Türkiye'nin dış rekabet gücünü ve iç piyasalardaki mal rekabetini artırarak ürettiği ihracat mallarının kalitenin artmasına yardımcı olmuştur. GB oluşumunda

ticaretin yönünün taraf ülkelere kayması beklentisiyle ortaya konan ticaret sapması etkisinin ise Türkiye örneğinde görülmediği tespit edilmiştir. Türkiye üretimde geliştirdiği yönlerini ve Orta Doğu ve Asya pazarlarına açılırken de kullanmıştır ve AB dışında da coğrafi ülke gruplarıyla ticaretini artırdığı sonucu çıkarılmıştır. Türkiye’de GB sonrası vergilerin kalkması sonucu düşmesi beklenen ticaretten elde edilen kamu gelirleri ise ticaretin AB dışındaki diğer ülkeler ile artmasına bağlı olarak azalma göstermemiştir.

Türkiye üzerinde GB’nin ticari etkilerinin yanında, kurumsal etkiler de gerçeklemiştir. Bunlar GB’nin işleyişi ve AB’ye tam üyelik için uyum kapsamında gerçekleştirilen teknik düzenlemeler ve reformlar olmuştur. Kurum ve yasalar aracılığı ile AB’ye uyum sağlanmaya çalışılmıştır. Ticari rekabet alanında kanun ve kurumların tesis edilmesi, mal standartizasyonu için getirilen belgeler, gümrük idaresinin modernizasyonu, ortak ticaret politikasına uyum, kamu alım ihaleleri konularında çıkarılan kurum ve yasalar ile önce GB işlevliği, daha sonra AB üyelik hedefinde gelişme kaydedilmesi amaçlanmıştır. Kurumsal işbirliğinin kurulması amacıyla diğer bir araç olan mali işbirliği, Ankara Anlaşmasının imzalanması ile başlamış ve hala devam etmektedir. Türkiye çeşitli protokoller ile hibe ve kredi şeklinde AB’nin mali yardımlarından faydalanmaya çalışmıştır. Mali yardımların verilmiş amacı ve kullanım alanları incelendiğinde, kurulan mali işbirliği kapsamında elde edilen gelir, adaylık öncesi Türkiye’nin kalkınmasına, adaylık sonrası dönemde ise Türkiye’nin analizde belirtilen kurumsal dönüşüm ve uyum programlarına harcanması amaçlanmıştır. Mali işbirliğinde dikkat çeken bir diğer nokta ise Türkiye’nin statü olarak kendine benzer AB’ye aday ülkelere kıyasla göre daha az yardım alması ve vaad edildiği halde diğer ülke vetoları ile engellenmesi yoluyla elde edemediği yardımların bulunmasıdır. Buradan hareketle Türkiye’nin GB kapsamında AB ile kurumsal işbirliğine önem verdiği ancak son yıllarda yaşanan gelişmeler sonrası işbirliğinin görece daha yavaş ilerlediğini söylemek mümkündür.

GB Türkiye’ye dış ticaret ve kurumsal kapsamda kattıkları yanında, anlaşma yapısından veya piyasalar arasında farkların bulunmasından dolayı zayıf yönleriyle dikkat çekmektedir. Zayıf yönler kendi içinde problemler alanlar, eksikler ve yetersiz kalan alanlar olarak ayrılabilir. Kısaca gruplamak gerekirse, iki taraf arasında ticareti aksatan durumlar problemler, GB kapsamında yer almayan konular eksik, GB içerisinde yer aldığı halde işlevsel olarak görece geri kalan konular yetersizlikler içinde değerlendirilebilmektedir. Ticari açıdan AB’den ithal edilen mallar ile ihraç edilen mallar arasında emek-yoğun, sermaye-yoğun mallar açısından farklar olması miktar olarak 4 kat büyüyen ikili ticarete Türkiye için dış ticaret açığı olarak karşılaşılan bir durum olmuştur. AB’ye ihraç edilen ve AB’den ithal edilen mallar

arasındaki yapısal farklar bunu kanıtlar niteliktedir. Türkiye orta-düşük mal grubunda AB'ye ihracatı yoğunken, AB'den orta-yüksek teknoloji mallar ithal etmektedir. Buna rağmen Türkiye-AB arasında ihracatın ithalatı karşılama oranı %80 seviyesi ile Türkiye'nin dünya ile ticaretteki ihracatın ithalatı karşılama oranına nazaran daha yüksek kalmıştır. GB üçüncü ülkelere taraflara üçüncü ülkelere ortak bir gümrük politikası uygulanmasını öngörmektedir. Türkiye ile AB arasında da üçüncü ülkelerle birbirlerinden bağımsız olarak imzaladıkları STA anlaşmalarına uyma zorunluluğu olması tarafları dezavantajlı şartlarda bırakan durumlar oluşmasına neden olabilmektedir. Türkiye AB'nin STA imzaladığı fakat kendisinin imzalamadığı ülkelere karşı ticari açıklar vermektedir. Dünya Bankası Raporunda yer alan simülasyonlarda Türkiye'nin AB ile paralel şartlarda STA'lar imzalaması durumunda Türkiye'nin ticaret gelirlerinde önemli bir değişim yaşanabilecektir. GB'nin zayıf yönlerini oluşturan bir diğer ana etmen Türkiye ile AB arasında GB'nin yürürlüğe girmesini sağlayan 1/95 sayılı OKK içerisinde taraflar arasında asimetri bulundurmamasıdır. Türkiye'nin AB'nin karar mekanizmalarında bulunmaması ve sorunlara karşı nihai bir ihtilaf çözüm merkezi bulunmaması bu asimetrelere örnek olarak gösterilebilir. Bu asimetri bulundurmaması 1/95 sayılı OKK'nın GB kurulumundan bir süre sonra Türkiye'nin AB'ye tam üye olacağını öngörerek varsayarak yukarıda sözü edilen konuların göz ardı edilmesi rol oynamıştır. Hizmet sektörü ve işlenmemiş tarım ürünlerinin GB kapsamında yer almaması bir diğer asimetrik etkidir. Son yıllarda önemi artan ve Türkiye'nin dış ticaretinde kendine yer bulan hizmet sektörünün, AB'ye görece üstünlüğü bulunan tarım sektörünün GB dahilinde olmaması Türkiye'nin ticari için bir dezavantaj yaratmaktadır. Bununla birlikte, GB uygulama esnasında malların ve hizmetin serbest dolaşımında, üretim faktörlerinin sağlayacak insanların ve araçların geçişlerinde yaşadığı vize ve karayolu taşıma kotası sorunları bir diğer zayıf yönleri ortaya çıkarmıştır. Mal ticaretinin serbestleştirilmesinin ana amaç olduğu GB'de bu hizmeti sağlayacak kişilere kısıtlama getirilmesi ekonomik entegrasyonun doğasına aykırı bir durum yarattığı görülmektedir.

Çalışmada analiz edilen güçlü ve zayıf yönler Türkiye'nin iç faktörleri üzerinden açıklanırken, dış faktörlerden kaynaklanan tehdit ve fırsatlar iki taraf arasındaki ilişkinin geleceği hakkında güçlü ve zayıf yönler göre daha çok bilgi ve tahmin yürütülebilecek alanlar olmuştur. Zayıf yönlerin ortaya çıkmasını neden olan faktörlerin düzeltilmesi yolunda AB'ye tam üyeliğin gerçekleşmesi ve GB kararının kapsam ve derinlik bakımından genişletilerek güncellenmesi iki taraf adına fırsat sayılabilecek ve sorunlara çözüm üretebilecek faktörler olarak görülmektedir. Bunun yanında ilişkilerin son yıllarda sektöre uğraması, Kıbrıs sorunu,

AB'nin Türkiye'yi dışarıda tutan genişleme politikaları gibi konular GB'ye ve dolayısıyla ikili ticari, siyasi ilişkilere tehdit olabilecek gelişmeler olarak görülmektedir. Tehdit ve fırsatların oluşumunda tarafların birbirine karşı siyasi tutumlarının belirleyici oldukları görülmektedir. Bu nedenle tarafların birbirine ve aralarındaki ilişkiye bakış açıları, birçok olguyu etkilemektedir.

Bütün bu değerlendirme ve analizlerin ışığında Türkiye kısa vadede dış ticaret hacminin genişlemesi, kendinden daha gelişmiş bir piyasa olan AB'ye uyum ve bundan kaynaklı kalite, teknoloji ve yatırımların artması bakımından GB statik ve dinamik etki faydalarından yararlandığı gözükmeyle beraber, güçlü yönlerin daha çok işleyebileceği fakat süreç içerisinde yaşanan aksaklıklardan dolayı bu durumun gerçekleştirilemediği durumlarla karşılaşmıştır. Fırsat ve tehditler ise güçlü yönleri zayıfa, zayıf yönleri ise güçlüye çevirebilecek niteliktedir. Bu süreç iki tarafın bundan sonra birbirlerine karşı ekonomik, siyasi, sosyal ilişkilerde takınacağı tavırla belli olacaktır.

Çalışmanın sonuçlarından çıkarılan önerilerden en önemlisi, kısa vadede Türkiye'nin AB'ye üye olma durumunun gerçekleşmeyeceğini varsayarak GB'nin kapsamının genişletilerek ve derinleştirilerek güncellenmesi olacaktır. Dünya Bankası, Avrupa Komisyonu, Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, gibi kurumların yaptırdığı çalışmalar, etki analizleri, raporlar ve bunların içerisinde yer alan simülasyonlardan çıkarılan sonuç güncellemenin kısa vadede tekrar ilişkileri canlandırarak ticari koşullara, kurumsal ilişkilere pozitif yansıyacağı şeklindedir. Güncelleme sırasında ilk anlaşmada muallakta kalan noktaların aydınlanması iki taraf için en doğrusu olacaktır. Çıkarılan bir diğer sonuç uzun vadede, Ankara Anlaşması ve GB'nin nihai hedefi olan Türkiye'nin AB'ye tam üyeliği gerçekleşmedikçe yukarıda bahsedilen problemler devam edebileceği, güncelleme sürecinin uzamasının yeni problemlerin de ortaya çıkmasına neden olabileceğidir. Bunun yanında Türkiye-AB arasındaki GB, üye olmadan ticari entegrasyonun tam olarak sağlanması halinde İngiltere gibi AB'den çıkmak isteyen ülkelere örnek olabileceği vurgulanmaktadır.

Genel olarak, Türkiye için GB 20 yıllık süreçte birçok olguyu beraberinde getirmiştir. GB, Türkiye için klasik bir ticari ilişkinin dışında, AB'ye tam üye olma yolunda bir adım olarak görülmektedir. AB ile Türkiye'nin entegrasyonu sağlaması durumunda iki taraf için de ortaya çıkabilecek pozitif durumlar bulunmaktadır. Ancak gelinen süreçte GB, üye olma hedefinin görece geri planda kalmasıyla beraber, eksikliklerini de hissettirmeye başlamıştır. Bu noktadan sonra gelecekte tarafların alacağı birbirlerine ve ortak ilişkisine dair takınacakları tavır belirleyici olacaktır. AB ve Türkiye tam bir entegrasyon mu yoksa ticari bir ortaklık mı hedeflediğine karar vermesi birçok konuyu kendiliğinden çözebilecektir. Bu süreçte Türkiye ve

AB'nin ortaklık ilişkisine dair sorunlarını, AB'ye Türkiye'nin tam üyeliği yoluyla mı yoksa GB anlaşmasının yapısı ve kapsamında değişikliklere giderek mi çözmek isteyeceği belirleyici olacaktır. AB- Türkiye ortaklık ilişkisinin geleceğine dair kararların alınması ve uygulanması bu noktada önem kazanmaktadır. Geline süreçte hem GB güncellemesi hem tam üyelik havada kalmış durumdadır. Belirsizliklerin giderilmesi ile ilişkilerin geleceğine yön verilmesi çalışmada incelenen 20 yıllık sürecin de bu konuda ne kadar etkin olduğunu da ortaya koyabilecektir.

KAYNAKÇA

- Avrupa Komisyonu: **Study of the EU-Turkey Bilateral Preferential Trade Framework, Including the Customs Union, and an Assessment of Its Possible Enhancement**, 2016
- Avrupa Komisyonu: **2018 Türkiye Raporu**, Strazburg, 2018
- Avrupa Komisyonu: **Enhancement of EU-Turkey Bilateral Trade Relations and Modernisation of The EU-Turkey Customs Union**, 2015
- Akkoyunlu-Wigley, Arzu, Mihçı, Sevinç: **Effects of Customs Union with European Union on the Market Structure and Pricing Behavior of Turkish Manufacturing Industry**, European Trade Study Group ETSG 2004 Programme, Nottingham, 2004, s. 9-11
- Arı, Tayyar: **Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği**, 3. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları, 2004
- Bahçekapılı, Kağan: **Gümrük Birliği Teorisi ve Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisine Etkileri**, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006
- Balkır, Canan, Demirci, Muzaffer: **Uluslararası Ekonomik Bütünleşme ve Avrupa Topluluğu**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1988
- Baran, Aylin Görgün: **Avrupa Topluluğunun Bütünleşmesi Konusuna Sosyolojik Bir Bakış ve AT-Türkiye İlişkileri**, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi Cilt: 11 Sayı 1-2, 1994, s. 85-116
- Bayraktutan, Yusuf, Bayraktar, Yüksel: **Yakınlaşma Kriterleri Bağlamında AB Genişlemesi ve Türkiye**, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 2, 2004, s. 1-17
- Boratav, Korkut: **Dünya Ekonomisi, Türkiye ve İktisat Tarihi: Türkiye ve Dünya'da Yaşanan Bunalım**, Yurt Yayınları, 1984

- Cengiz, Cihangir, Kurtbağ, Ömer: **Türkiye-AB Gümrük Birliğinde Yaşanan Güncel Sorunlar ve Bunlara Olası Çözüm Önerileri**, Akademik Yaklaşımlar Dergisi Cilt: 6 Sayı:2, 2015
- Çiçek, Salih: **Türkiye'nin Avrupa Birliği Yolculuğu: Fırsatlar ve Güçlükler**, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Isparta, 2011
- Çimen, Ahmet: **Gümrük Birliği ve Avrupa Topluluğu Türkiye İlişkileri**, Ankara, Merkez Bankası Yayınları, 1996
- Çokgezen, Jale Yalınpala, Yıldırım, Ekrem: **AB-Türkiye Mali İlişkilerinin Değerlendirilmesi**, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:16, Sayı 2, 2007, s.147-168
- Dawar, Kamala and Sübidey, Togan : **Bringing EU-Turkey trade and investment relations up to date? Technical Report. European Parliament Policy Department**, Brussels, 2016
- Dawar Kamala, Hartwell Christopher, and Togan, Sübidey: **Reforming and Renegotiating The EU-Turkey Customs Union**, Turkish Policy Quarterly V:17 N:1, 2018, s. 129-138
- Dedeoğlu, Beril: **Türkiye'de AB Karşılıklı-Küreselleşme Karşılıklı İlişkisi**, Uluslararası İlişkiler, Cilt 7, Sayı 28, 2011, s. 85-109
- Dedeoğlu, Beril: **Adım Adım Avrupa Birliği**, İstanbul: Çınar Matbaası, 1996
- Demir, Gizem: **Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri**, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011
- Doğan, Naci: **On Yıllık Dönemde Gümrük Birliği'nin Etkileri ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme**, Mevzuat Dergisi, Sayı 79, 2004
- Dura, Cihan, Atik, Hayriye: **Avrupa Birliği Gümrük Birliği ve Türkiye**, Ankara, Nobel Yayıncılık, 2007

- Dura, Cihan, Yıldırım, Ertuğrul: **Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri Konusunda Literatüre Bir Bakış**, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı 28, 2007
- Dünya Bankası: **AB – Türkiye Gümrük Birliği Değerlendirmesi**, 2014
- Devlet Planlama Teşkilatı: **Türkiye'nin Üyeliğinin AB'ye Muhtemel Etkileri**, 2004
- Efe, Haydar: **Avrupa Birliği'nin Türkiye'ye Yönelik Mali Yardımlarının Türkiye Açısından Önemi**, Balkan Sosyal Bilimler Dergisi ICOMEP 2017/Özel Sayı, 2017
- Emir, Halil İbrahim: **Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türkiye ve AB Ekonomilerine Olan Etkileri**, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği Anabilim Dalı Avrupa Birliği Bilimdalı Yüksek Lisans Tezi, 2017
- Ertürk, Emin: **İktisadi Birleşmeler Teorisi ve Türkiye'nin İçinde Bulunduğu İktisadi Birleşme Hareketleri**, Bursa: Alfa-Aktüel Yayınları, 1998
- Ertürk, Emin: **Uluslararası İktisat**, İstanbul: Alfa Basım-Dağıtım Yayınları, 1993
- Ertürk, Ahmet Cemal: **AB-Türkiye Arasında Gümrük Birliği'nin Güncellenmesi: Fırsatlar ve Sorunlar**, Global Political Trends (Gpot) Center, İstanbul Kültür Üniversitesi, 2018
- Erlat, Güzin: **İktisadi Birleşmelerin Dış Ticaret Etkileri: Ticaret Yaratma ve Ticaret Saptırmanın Ex Ante Ölçülmesi Üzerine Bir Deneme**, Ankara İktisadi Ve Ticari Bilimler Akademisi Yayın No:136, Ankara, 1980
- Güran, Nevzat: **Uluslararası Ekonomik Bütünleşme ve Avrupa Birliği**, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 1999
- Gürlek, Bilgehan: **SWOT Analizi**, Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu(Tübitak), Gebze, 2002
- Gürlesel, Can Fuat, Alkin, Kerem: **Avrupa Birliği'nin Serbest Ticaret Anlaşmalarına Türkiye'nin Dahil Edilmesi**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No: 2010-18, İstanbul, 2010

Hobikoğlu, Elif: **Gümrük Birliklerinin Ekonomik Etkileri ve Türkiye Ekonomisi: Gümrük Birliği Yansımaları**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Sigortacılık Programı Sosyal Bilimler Dergisi Sayı:1, 2007, s. 65-82

İncekara, Ahmet, Savrul Mesut: **Küreselleşme Büyüme ve Ekonomik Entegrasyonlar:Türkiye Açısından Bir Değerlendirme**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt:61 Sayı:2, 2011, s. 3-22

İKV: **Gümrük Birliği'nin Güncellenmesi Yolunda: Türkiye-AB Hizmet Ticaretinin Önündeki Temel Engeller**, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları Yayın No: 291 İstanbul, 2016

İKV: **Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisine Etkileri**, İstanbul, 2004

İKV: **Hizmetlerin Serbest Dolaşımı: Türkiye-AB Üyelik Müzakereleri ve Gümrük Birliği'nin Güncellenmesi**, İstanbul, 2016

İspir, Yusuf: **Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri**, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2010

İTKİB Genel Sekreterliği Tekstil, Deri, Halı AR-GE Şubesi: **Avrupa Birliği Dış Ticaret Raporu**, 2017

İyibozkurt, Erol: **Uluslararası İktisat**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1995

İyibozkurt, Erol: **Türkiye-AB Gümrük Birliği**, Ezgi Kitap evi, Bursa, 1996

Kabaalioğlu, Haluk: **Turkey-EU Customs Union: Problems And Prospects**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 12, Sayı 2, 2010, s. 47-57

Kakıcı, Ayşegül: **Avrupa Birliği'nde Gümrük Birliği ve Türkiye Uygulaması, Türkiye'ye Etkileri**, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006

Kalaycı, Cemalettin: **Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkileri: Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi Uygulaması**, Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi, Sayı:3, 2017, s. 133-147

- Kalaycı, Cemalettin, Artan, Seyfettin: **Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkileri: Panel Veri Analizi**, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:27, 2010 s.301-314
- Kalaycı, Cemalettin, Küçükali, Cem: **Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinin Geleceği: Gümrük Birliği'nin Güncellenmesi**, İşletme Ve İktisat Çalışmaları Dergisi Cilt:6, Sayı:3, 2018, s.13-23
- Karakeçeli, Feridun: **15'inci Yılında Türkiye-AB Gümrük Birliği ve Yaşanan Temel Sorunlar**, İKV, 2011
- Karakosta, Charikleia; Papapostolou, Aikaterini; Dede, Phaedra; Marinakis, Vangelis;Psarras, John: **Investigating EU-Turkey Renewable Cooperation Opportunities: a SWOT Analysis**, International Journal of Energy Sector Management, Vol. 10 No. 3, 2016, s. 337-362
- Karluk, Rıdvan: **Küreselleşen Dünya'da Uluslar Arası Ekonomik Kuruluşlar ve Entegrasyonlar** Anadolu Üniversitesi Basımevi, 1995
- Karluk, Rıdvan: **Avrupa Birliği ve Türkiye**, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Yayınları, İstanbul, 1996
- Karluk, Rıdvan: **Gümrük Birliği Dönemecinde Türkiye, Gümrük Birliği Ne Getirdi Ne Götürdü ?**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1997
- Karluk, Rıdvan: **Uluslararası Ekonomik, Mali ve Siyasal Kuruluşlar**, Turhan Yayınları, Ankara, 1998
- Karluk, Rıdvan: **Uluslararası Ekonomi Teori ve Politika**, Beta Basım Yayım, İstanbul, 2002
- Karluk, Rıdvan: **Türkiye Ekonomisi**, Beta Yayınları, İstanbul, 2005
- Karluk, Rıdvan: **Güney Kıbrıs'ın Gümrük Birliği'ne Katılım Sürecinde Karşılaşılan Sorunlar**, Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, Cilt:5, No:2, Eskişehir, 2006
- Karluk, Rıdvan: **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Beta Basım, İstanbul, 2007
- Karluk, Rıdvan: **Güney Kıbrıs'ın Gümrük Birliği'ne Katılım Sürecinde Karşılaşılan Sorunlar**, Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi Cilt: 5, No:2, 2006, s. 69-89

- Kırdar, Dilek: **Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri**, Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2005
- Kılıç, Ramazan: **Türkiye-AB İlişkileri ve Gümrük Birliği**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2002
- Kılınç, Nurcan: **Türkiye-AB İlişkilerindeki Ekonomik Müzakereler ve Türkiye'nin Üyelik Sonrasındaki Kazançları**, TASAM, 2008
- Küçükahmetoğlu, Osman: **Türkiye-AB Gümrük Birliği'nin İktisadi Etkileri**, İktisat Dergisi, Sayı: 408, 2000, s.34-37
- Küçükahmetoğlu, Osman: **Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Bir Yaklaşım**, Ekin Kitabevi, Ankara, 2005
- Manisalı, Erol: **Gümrük Birliği'nin Siyasal ve Ekonomik Bedeli**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1996
- Manisalı, Erol: **Uluslararası Ekonomi Gümrük Birlikleri ve Dinamik Entegrasyon Teorisi**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1998
- Manisalı, Erol: **Türkiye Avrupa İlişkilerinde Sessiz Darbe**, Derin Yayınları İstanbul, 2002
- Manisalı, Erol: **Türkiye'nin Askersiz İşgali: Gümrük Birliği-Hayatım Avrupa**, Truva Yayınları, 2006
- Manisalı, Erol: **Ortak Pazar'dan Avrupa Birliği'ne**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2009
- Oğuz, Gönül: **Avrupa Birliği'nin Genişleme Yorgunluğu Sürecinde AB-Türkiye İlişkileri**, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:8, Yıl:8, Sayı:1, Bahar 2012, s.49-73
- Özen, Çınar: **Türkiye-Avrupa Topluluğu Gümrük Birliği ve Tam Üyelik Süreci Üzerine Etkileri**, Ceylan Kitabevi, İzmir, 2002
- Özsağır, Arif, Akın, Aliye: **Hizmetler Sektörü İçinde Hizmet Ticaretinin Yeri ve Karşılaştırmalı Bir Analizi**, Sosyal Bilimler Dergisi Cilt:11 Sayı:41, 2012 s. 311-331
- Özsümer, Sıla: **Türkiye-Avrupa Birliği Gümrük Birliği Anlaşması ve Yeni Düzenlemeler**, IZTO Uluslararası İlişkiler Müdürlüğü, 2016

- Palabıyık, Serdar, Yıldız, Ali: **Avrupa Birliği**, Odtü Yayıncılık, Ankara, 2006
- Sandıklı, Atilla: **Uluslararası Ekonomi Politik**, BİLGESAM, 2008
- Sandıklı, Atilla, Akçadağ, Emine: **Kıbrıs Sorunu Kapsamında AB-Türkiye İlişkileri**, Bilge Strateji, Cilt 2, Sayı 4, 2011
- Seyidoğlu, Halil: **Ekonomik Terimler Sözlüğü**, Güzem Yayınları, Ankara, 1992
- Seyidoğlu, Halil: **Uluslararası İktisat**, Güzem Can Yayınları, İstanbul, 2007
- Şahinöz, Ahmet: **AB-Türkiye: Ticari İlişkiler ve Gümrük Birliği**, İşletme ve Finans Dergisi, Sayı: 219, 2004, s.28-45.
- Şanlı, Orhan: **Gümrük Birliğinin Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkileri/Statik ve Dinamik Etkiler**, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Aydın, 2016
- Şekeroğlu, Gökhan: **Türk Gümrük Mevzuatı'nın Topluluk Mevzuatına Uyum** Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2007
- Tabak, Burcu İlter: **Türkiye'nin Uluslararası Pazar Fırsatlarının Belirlenmesinde SWOT Analiz Uygulaması**, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve Bilimler Fakültesi, Cilt:8 Sayı:1, 2003, s.221-234
- Tahsin, Emine: **AB Türkiye Gerçekler Olasılıklar**, Yenihayat Kütüphanesi, 2004, s.163-188
- Tahsin, Emine: **1980'den Günümüze Sanayileşme**, İktisat Dergisi, Sayı: 452, 2003, s.65-73
- Tahsin, Emine: **Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde AB ve Latin Amerika Entegrasyonlarının Karşılaştırılması**, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İstanbul, 2007
- Talu, Ömer: **Kıbrıs Sorunu ve Türkiye-AB İlişkileri**, AB Haber Brüksel, 2014
- Tatlılđil, Rezzan: **Türkiye-AB İlişkileri ve Gümrük Birliği Sürecinde Sektörlerimiz**, İzmir Ticaret Odası Yayınları Yayın No:13, 1995, s. 1-9.

- Tatlıldil, Rezzan, Savaşçı, İpek: **Türkiye'nin Avrupa Birliği–Gümrük Birliği Kapsamında Yaptığı Ekonomik ve Hukuki Düzenlemelerin Değerlendirilmesi**, Stratejik Araştırmalar Dergisi, Yıl 1, Sayı 2, 2003, s. 1-27
- Tecer, Meral: **Avrupa Birliği ve Türkiye Sorular-Yanıtlar**, Ankara, Bizim Büro Basımevi, 2007, s. 15-16
- Tekeli, İlhan, İlkin, Selim: **Türkiye ve Avrupa Topluluğu**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2000
- Temiz, Dilek: **Gümrük Birliği İle Birlikte Türkiye'nin Dış Ticaretinde Yapısal Değişimler Oldu Mu?**, Avrupa Çalışmaları Dergisi, Cilt: 8, 2009, s. 115-138
- Togan, Sübidey: **Effects Of A Turkey-European Union Customs Union And Prospects For The Future**, Russian And East European Finance And Trade, Vol.36, No.4, 2000, s. 5-25.
- Toprak, Elif: **Neo Fonksiyonalizmden Yapısalcılığa, Entegrasyon Kuramları Işığında Türkiye-Avrupa Birliği Uyumu** Avrupa Çalışmaları Dergisi Cilt: 7, No:1, Ankara, 2007, s.69-89
- Tonus, Özgür: **Gümrük Birliği Sonrasında Ticaretin Bileşimi, Yönü ve Döviz Kuru İlişkisi Gümrük Birliği: 15 Yılın Muhasebesi (1996-2011)** Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma Ve Uygulama Merkezi(Ataum) Ankara, 2013
- TÜGİAD: **2000'li Yıllara Doğru Türkiye'nin Önde Gelen Sorunlarına Yaklaşımlar, Avrupa Birliği ve Gümrük Birliği**, Simge Ofis Yayıncılık, İstanbul, 1994
- Türkiye İhracatçıları Meclisi(TIM): **Ekonomi Ve Dış Ticaret Raporu**, 2017
- TÜSİAD: **Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Gümrük Birliği'nin Dış Ticaretimize Etkileri**: Lebib Yalkın Yayınları, İstanbul, 2003.
- TÜSİAD: **Gümrük Birliği Çerçevesinde AB'nin Üçüncü Ülkelerle Yaptığı Serbest Ticaret Anlaşmalarının Avrupa ve Türk İş Dünyasına Etkileri**, 2008
- TÜSİAD: **Avrupa Birliği 60. Yaşına Girerken Türkiye için Önemi Görüş Belgesi**, 2017

Türker, Hande: **Türkiye ve Avrupa Birliği Arasındaki Hizmet Ticaretinin Önündeki Engeller**, İZTO, 2017

Yıldız, Mircan: **Bütünleşme Biçimleri ve Avrupa Birliği**, Uludağ Üniversitesi, İ.İ.B.F, 2005

Uyar, Süleyman: **Ekonomik Bütünleşmeler ve Gümrük Birliği Teorisi**, Dış Ticaret Dergisi, Sayı:19, 2001

Uyar, Süleyman: **Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri**, Dış Ticaret Dergisi, Sayı:20, 2007 s.43-51.

Ülgen, Sinan, Yenigün, Dilek Pelin: **Gümrük Birliğinde Yeni Dönem ve İş Dünyası**, TÜSİAD, 2015

Vergil, Hasan, Yıldırım, Ertuğrul: **AB-Türkiye Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin Rekabet Ortamı Üzerine Etkisi**, İktisat İşletme Ve Finans Dergisi sayı:243, 2006

VakıfBank: **Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisine Muhtemel Etkileri**, Ankara: Ajans Türk Matbaacılık T.A.Ş., 1994

Yılmaz, Arzu: **AB Gümrük Birliğine Üyeliğin Türkiye Ekonomisine Etkileri**, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012

Yılmaz, Kamil: **The EU–Turkey Customs Union Fifteen Years Later: Better, Yet not the Best Alternative**, South European Society and Politics 16:2, 2011, s. 235-249

Yılmaz Kamil, Taymaz, Erol: **Productivity and Trade Orientation: Turkish Manufacturing Industry Before and After the Customs Union** Journal of International Trade and Diplomacy, vol. 1, no. 1, 2006, s. 127–154.

İNTERNET SİTELERİ

Capacity4dev.eu: **Evaluation methodological approach, SWOT (Strengths, Weakness, Opportunities, Threats)**, 2019

https://europa.eu/capacity4dev/evaluation_guidelines/minisite/en-methodological-bases-and-approach/evaluation-tools/swot-strengths-weakness-opportunities

EUROSTAT, <https://ec.europa.eu/eurostat>

İKV: **Avrupa Birliği Tarihçesi** https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=3&id=28

İKV: **Gümrük Birliği** <https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=38>

OECD, <https://data.oecd.org/tax/tax-revenue.htm>

T.C Avrupa Birliği Bakanlığı: **2008-02-18 Gümrük Birliği Sonrası İthalat ve İhracat**, Son Güncelleme: 11/03/2008 <https://www.ab.gov.tr/p.php?e=41383>

T.C Avrupa Birliği Bakanlığı: **Avrupa Birliğinin Tarihçesi**, Son Güncelleme: 01/07/2013. <https://www.ab.gov.tr/105.html>

T.C Avrupa Birliği Bakanlığı: **Katma Protokol**, Güncelleme: 08/02/2011. <https://www.ab.gov.tr/119.html>

T.C Avrupa Birliği Bakanlığı: **Katılım Müzakeresinde Mevcut Durum**, Güncelleme: 06/06/2017, https://www.ab.gov.tr/katilim-muzakerelerinde-mevcut-durum_65.html

T.C Avrupa Birliği Bakanlığı: **2018-2020 Stratejik Plan**, 2018 https://www.ab.gov.tr/stratejik-plan_44469.html

T.C Avrupa Birliği Bakanlığı: **Türkiye-AB İlişkileri**, Güncelleme: 16/02/2012. https://www.ab.gov.tr/files/rehber/03_rehber.pdf

T.C Başbakanlık-Dış Ticaret Müsteşarlığı: **Türkiye-AB Gümrük Birliği Ortak Komitesinin 25.Dönem Toplantısına İlişkin Not**, 2011_ <https://tobb.org.tr/Sayfalar/Detay.php?rid=242&lst=DuyurularListesi>

T.C Dış İşleri Bakanlığı: **Mali İşbirliği- Türkiye-AB Mali İşbirliği**, erişim: 2018. <http://www.mfa.gov.tr/mali-isbirligi.tr.mfa>

T.C Dış İşleri Bakanlığı: **1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı (Gümrük Birliği Kararı)** erişim: 2018 <http://www.mfa.gov.tr/1-95-sayili-ortaklik-konseyi-karari-gumruk-birligi-karari.tr.mfa>

T.C Dış İşleri Bakanlığı: **AB Katılım Müzakereleri**, erişim: 2018_

<http://www.mfa.gov.tr/ab-katilim-muzakereleri.tr.mfa>

T.C Dış İşleri Bakanlığı: **Gümrük Birliği Ortak Komitesi (GBOK)**, erişim: 2018_

<http://www.mfa.gov.tr/turkiye--ab-gumruk-birligi-ortak-komitesi-gbok.tr.mfa>

T.C Dış İşleri Bakanlığı: **Türkiye-AB Gümrük Birliği**, erişim: 2018_

<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-gumruk-birligi.tr.mfa>

T.C Kalkınma Bakanlığı: **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı- Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları**, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2000

http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/08_DogrudanYabancıSermayeYatirimlari.pdf

T.C Maliye Bakanlığı- Gelir İdaresi Başkanlığı: **2/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı**, erişim:

2018, http://www.gib.gov.tr/sites/default/files/uluslararası_mevzuat/2_95_KARAR.htm

T.C Merkez Bankası: **Uluslararası Yatırım Pozisyonu**, Mart 2019,

<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/cb23c98d-d9a5-465f-8c9c-9f84b533aaf8/uyp.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-cb23c98d-d9a5-465f-8c9c-9f84b533aaf8-mCfCpTm>

T.C Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü: **AB Tarih**, erişim 2018

www.shgm.gov.tr/doc3/abtarih.doc

T.C Ticaret Bakanlığı-AB ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü: **GİK ve Köprü Mevzuat**,

Güncelleme: 17/07/2013 <http://ab.gtb.gov.tr/ab-ile-iliskiler/gik-ve-kopru-mevzuat>,

T.C Ticaret Bakanlığı: **Türkiye-AB Ortaklık İlişisinin Kurulması, Ankara Anlaşması ve Katma Protokol ve Detay Bilgi**, Güncelleme: 30/08/2018_

<https://www.ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/avrupa-birligi/turkiye-ab-ortaklik-iliskisinin-kurulmasi-ankara-anlasmasi-ve-katma-protokol>

T.C Ticaret Bakanlığı: **Serbest Ticaret Anlaşmalarımız**, 2018_

<https://ticaret.gov.tr/data/5b872ada13b8761450e18f4b/STA%20tablosu.pdf>

T.C Ticaret Bakanlığı: **Türkiye-AB Mali İlişkiler**: Güncellenme: 30/08/2019_

<https://www.ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/avrupa-birligi/turkiye-ab-mali-iliskiler>

T.C Ticaret Bakanlığı: **Gümrük Birliğinin Güncelleme Süreci**, Güncellenme: 09/05/2019_
<https://www.ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/avrupa-birligi/gumruk-birliginin-guncelleme-sureci>

T.C Ticaret Bakanlığı: **Gümrük Birliği'nin Güncellenmesi Etki Analizi Çalışması Basın Bildirisi**, erişim: 2018_
<https://ticaret.gov.tr/data/5b87239113b8761450e18ee6/Etki%20Analizi%20-%20Bas%C4%B1n%20Bildirisi.pdf>

Türkiye İstatistik Kurumu(TUIK): **Dış Ticaret Verileri**, erişim: 2018
http://www.TÜİK.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046

United Nations Conference on Trade and Development Statistics, erişim: 2018
<https://unctadstat.unctad.org/EN/>

Ulusal Ajans: **AB ve Üyelik Sürecimiz**, Temel Bilgiler Kitabı, 2018
<http://www.ua.gov.tr/docs/default-source/baskanlik/ab-kitab%C4%B1.pdf?sfvrsn=0>